

KLEIO

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

Uitgave van de VGN
Jaargang 58 | DECEMBER 2017

- *Praktische ideeën voor spellen in de klas*
- *Zingende hippies in Knossos*
- *Films over de Armeense kwestie*

Tijd om te
spelen

'If you can't beat them, join them'

De opkomst van sociale media en online gaming is onstuitbaar. Leerlingen worden gesommeerd om hun mobiele telefoons in daarvoor bestemde tassen op te bergen, zodat ze niet kunnen worden afgeleid door de vele berichtjes of foto's op Snapchat. Toch zijn er in mijn klas inmiddels 'smart' kids die een tweede telefoon hebben en daarmee proberen stiekem contact met de buitenwereld te houden gedurende mijn les. Dat is uiteraard niet de bedoeling. Tegelijkertijd snap ik hun behoefte wel: niet elke leerling staat 's ochtends op en denkt: 'Yes, vandaag gaan we de gevolgen van het rationeel optimisme behandelen.'

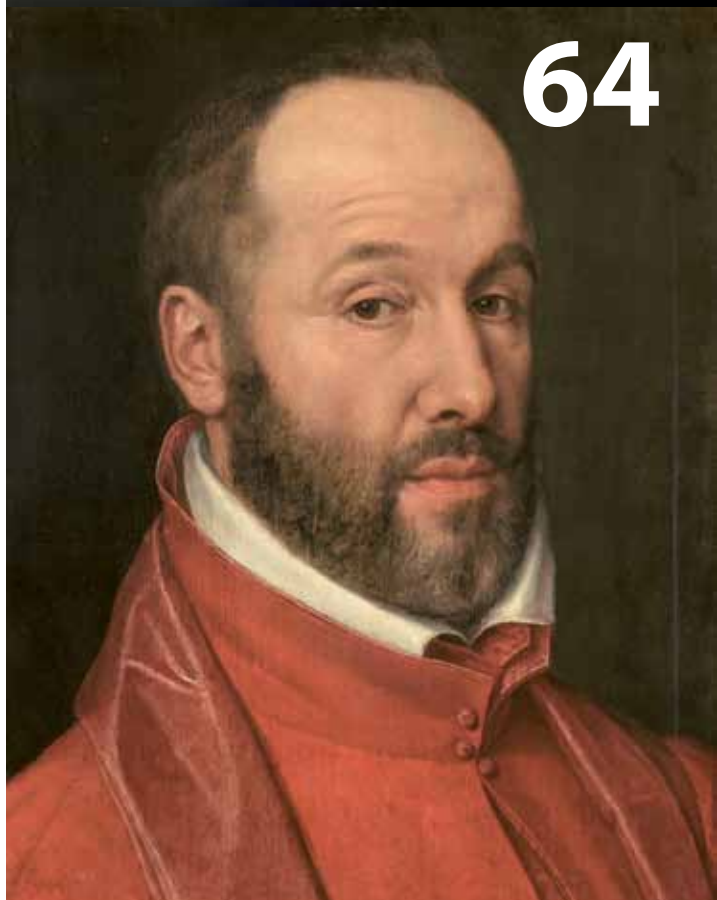
'Leerlingen worden aangespoord om te gamen om zo hun kennis over het verleden te vergroten'

Om de leerlingen toch enigszins tegemoet te komen staan er in deze *Kleio* meerdere artikelen die betrekking hebben op gaming. Leerlingen worden aangespoord om te gamen om zo hun kennis over het verleden te vergroten. En het moet gezegd: er is voor elk niveau, voor iedere leerling en voor iedere docent zeker een spel of mysterie waardoor ze geboeid en vermoeid de klas uitgaan. Als ze al de klas uitgaan, want het enthousiasme waarmee sommige leerlingen in mijn klas de werkvorm 'escaperoom' hebben aangepakt, grenst aan het onwaarschijnlijke. Genoeg over gaming; er zijn voldoende artikelen in deze *Kleio* die het de moeite waard maken om deze goed te lezen en te bewaren: opgravingen op Knossos, een interessante uiteenzetting over de burger in de middeleeuwen, en wat te denken van het artikel over (de onbedoelde gevolgen van) de Balfour-verklaring? Ik wens u veel leesplezier en een historisch en gezond 2018.

Cover:
Foto: OHishiapply,
Shutterstock.

Ben Vriesema is hoofdredacteur van Kleio.

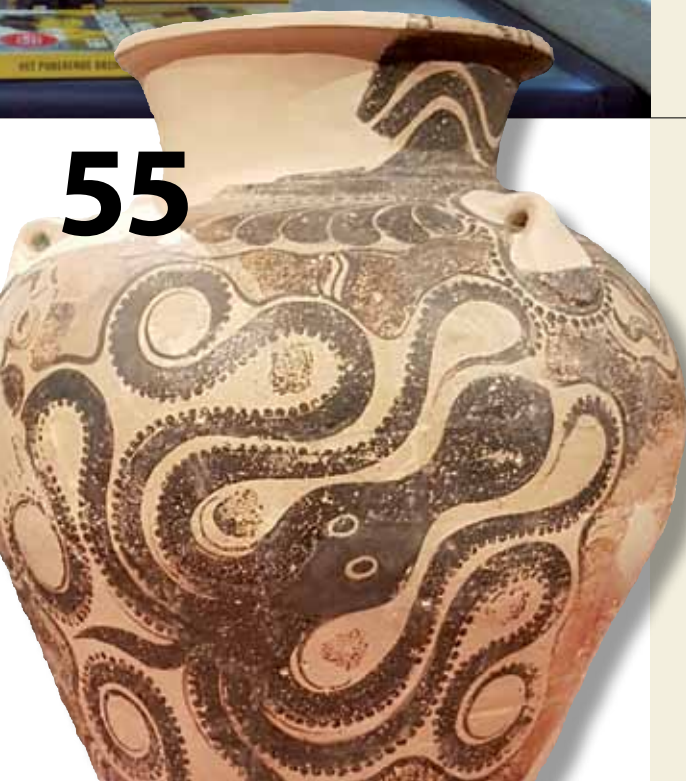
46

52

55

KLEIO

Artikelen met dit symbool gaan over het thema 'Spelen in de klas'.

- 4 **Spellen in de klas verlevendigen de stof**
- 10 **Spelen zoals de oude Romeinen**
- 11 **De race om het grootste nationale museum**
Spel rond artefacten leidt tot meer kennis over nationalisme
- 15 **Ter leering ende vermaeck**
Spelrecensies
- 20 **De beschermende cirkel**
Stedelijke identiteit in de middeleeuwen
- 26 **Honderd jaar Balfour Declaration**
- 34 **Erfgoed prikkelt de fantasie**
- 38 **Hoe Amerika de leidende industrienatie werd**
De onstuimige ontwikkeling van de Verenigde Staten
- 43 **Aanjager Schrikbewind verschijnt weer in 1848**
- 48 **Grafroof of vooroudercultus?**
Het heropenen van vroegmiddeleeuwse graven
- 55 **Zingende hippies in Knossos**
De Victoriaanse visie van Arthur Evans op Kreta
- 62 **Op naar gebrandschilderde ramen**
Winnend essay van de Jonge Historici
- 64 **Opstandige edelen en getrouwe bureaucraten**
Licht op Verplicht: Instelling drie Collaterale Raden in 1531
- 68 **De geschiedenisexamens havo en vwo van 2017**

- 8 **In de klas: De escaperoom als actieve werkvorm**
- 14 **Recensie: Secret Hitler**
- 17 **Speel een mysterie**
- 18 **Zoek de verschillen**
- 19 **Boeken**
- 24 **Floris Cohen... en de geschiedenis**
- 31 **Kleioscoop: twee films over de Armeense kwestie**
- 36 **Museum: Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem**
- 46 **Kunst kijken: Banksy**
- 52 **Nieuw! Edyssee: Finland**
- 60 **International: Noord-Ierland**
- 72 **Recensies**
- 79 **Column: Ton van der Schans**
- 80 **Column: Jelte Posthumus | Colofon**
- 81 **Kleiofant**

Kersten je eigen Fries

Hoe spellen in de klas zijn te gebruiken om de stof te verlevendigen

Van *Trivial Pursuit* tot *Call of Duty*, er bestaan een hoop spellen rond historische thema's. Gaming, *gamification* en gamedidactiek kunnen bruikbare middelen zijn in de klas om de stof voor leerlingen te verlevendigen. De verschillende vormen hebben ieder hun eigen meerwaarde en risico's. Met het creatief toepassen van spelelementen kunnen je leerlingen zelfs zo ver krijgen dat ze in de pauze willen doorwerken.

Koen Henskens is vakdidacticus geschiedenis aan het Instituut voor Leraar en School van de HAN in Nijmegen. Hij heeft zich gespecialiseerd in speldidactiek in de les.

Formeel gezien is gaming of gamen de Engelse term voor spelletjes spelen. Theoretisch zou dit dus alle spellen betreffen, van *Monopoly* en *Risk* tot tikkertje en computerspellen. De term wordt in Nederland echter alleen gebruikt voor computerspellen en als men het over gamers heeft, dan zijn het veelal mensen die op specifiek ontwikkelde spelcomputers, on- en offline spellen spelen. Wat hebben we aan gaming in de geschiedenisles? Veel computerspellen spelen zich in een historische setting af. Zo kan een speler als een Romeinse factie proberen het Romeinse keizerrijk uit te breiden in *Rome Total War* (2004), als middeleeuwse hertog zijn land beheren en kinderen uithuwelijken bij *Crusader Kings II* (2012), als Vlaamse zuster een jonge Duitse soldaat helpen zijn geliefde te zoeken in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog in *Valiant Hearts* (2014) of als Amerikaanse soldaat meevechten op

D-day en bij het Ardennenoffensief in de laatste versie van *Call of Duty* (2017). Vaak is de setting van die spellen zeer realistisch en is er heel veel onderzoek gedaan om het zo historisch correct mogelijk te laten zijn. Het is dus een visueel aantrekkelijke manier om een beeld te krijgen van een bepaalde tijd. Bij sommige spellen kan je je inleven in een situatie en bijvoorbeeld verschillende perspectieven van de Eerste Wereldoorlog (*Valiant Hearts*) beleven, in andere, meer strategische spellen, leer je landen en rijken beheren en veroveren waardoor je een goed inzicht krijgt in het functioneren van bijvoorbeeld het feodalisme (*Crusader Kings II*) of de Romeinse expansie en romanisering (*Rome Total War*). Er zijn ook spellen waar je in de straten van Venetië ten tijde van de renaissance kan rondlopen (*Assassin's Creed*). Dit klinkt allemaal heel positief, dus waarom spelen we niet de hele dag computerspellen in de les?

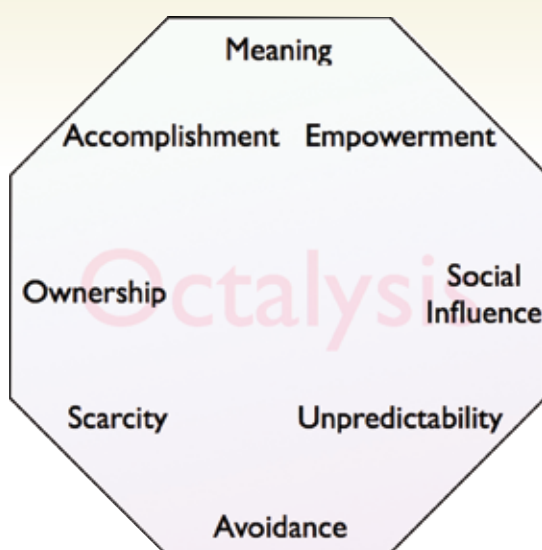
Motiveren en beleven

Er is bij mijn weten geen school in Nederland die voldoende sterke computers heeft om een hele klas een van bovengenoemde spellen te laten spelen. Daarnaast moet het spel maar net aansluiten bij de lesinhoud die op het programma staat. Voor de meeste spellen moet je uren, zo niet dagen investeren voordat de speler succeservaringen heeft. Met het huidige geschiedenisprogramma waar men een tot drie lessen per kenmerkend aspect heeft, is een computerspel geen effectieve lesinvulling. De grote vraag is dus waar de meerwaarde van deze spellen zit voor de les. Die zit hem in de aansluiting bij de beleveniswereld van de leerlingen. Je kunt ernaar verwijzen in de les om leerlingen te motiveren, je zou leerlingen ook de historische correctheid van de spellen kunnen laten onderzoeken als opdracht. Ze zijn dan gemotiveerd en leren zowel iets van geschiedenis als hun spellen op waarde te schatten. Nieuwe spellen zijn visueel overweldigend, maar sommige oude spellen lenen zich soms qua inhoud beter om in de les te gebruiken. Een mooi voorbeeld, en meteen een van de oudste historische computerspellen is *The Oregon Trail* waar de speler de leider van een karavaan is die de Grote Oceaan probeert te bereiken met zo weinig mogelijk verlies. Dit spel uit 1973 ziet er niet uit, maar leerlingen zijn er nog steeds door gegrepen.¹

Gamification

Hoewel de term *gamification* al in 2002 voor het eerst werd gebruikt, brak het in 2012 pas door. Het werd al snel gezien als een toekomstig wondermiddel, en er zijn miljoenen gestopt in onderzoek om alles te 'gamificeren'. De meest gangbare en bruikbare definitie van gamification is het inzetten van spelelementen of spelontwerp in een niet-spelomgeving om een bepaald (doel)gedrag te stimuleren. Een groot verschil met gamen is dus dat we het hier hebben over een niet-spelomgeving. In ons geval is dat het (geschiedenis)onderwijs. Het gaat niet om het inzetten van bestaande computerspellen in de les, maar het betreft hier slechts het inzetten van elementen van een (computer)spel. Het standaardwerk over gamification komt van Yu-kai Chou, een Amerikaanse ex-gameverslaafde die zich afvroeg waarom hij uren en dagenlang

achter elkaar kon gamen, maar zich niet kon motiveren het huis uit te gaan om boodschappen te doen of naar college te gaan.² Hij is vervolgens spellen gaan analyseren om te kijken waarom deze zo verslavend zijn, en onderzocht wat volgens hem 'de mens beweegt'. In zijn analyse concludeert hij dat er acht factoren zijn in een spel die mensen beweegt het vaker te spelen. Vervolgens suggereert hij dat als we deze factoren toevoegen aan ons dagelijks leven, we meer gemotiveerd raken om zaken te doen. Dit maakt gamification hoofdzakelijk een motivatieleer. De acht factoren, die hij opgenomen heeft in zijn *Octalysis* (zie afbeelding), zijn makkelijk over te nemen naar een (geschiedenis)les. Als je deze elementen optimaal inzet in je les, zitten de leerlingen net als tijdens het spelen van een goede game volgens Chou in een *flow*.³

Steden bouwen

Naast deze acht spelelementen die leerlingen motiveren om meer te doen, wordt onder gamification ook verstaan het toepassen van andere spelelementen, zoals het gebruik van typische gaming-terminologie als *battelen*, *scoreboards* en avatar. Ook de elementen van de lay-out of interface en zelfs de muziek kunnen overgenomen worden. Bij de behandeling van de oude Grieken in mijn brugklas mochten leerlingen in groepjes van vier zelf een stadstaat creëren. Ze kozen op de kaart een locatie, konden deze zelf een naam geven, een regeringsvorm uitkiezen en een beschermgod kiezen. In de woorden van Chou voelden ze *empowerment* omdat ze zelf de stad vormgaven en ze hadden *ownership* omdat ze zich ermee gingen identificeren en zich verantwoordelijk voelden. Ik had met de gymleraar afgesproken dat hij de Olympische Spelen na zou spelen in de gymles (*accomplishment*) en ze moesten een poster maken met alle informatie over hun stadstaat erop. De mooiste poster zou bij de open dag opgehangen worden (*scarcity*). De leerlingen werden zo enthousiast dat ze zelfs ►

Links: Een scène uit de game *Valiant Hearts* uit 2014. Hieronder: De achthoek van Yu-kai Chou met de acht spelelementen.

¹ Het spel is nog steeds online te spelen: classicreload.com/oregon-trail.html.

² Chou, Yu-kai (2017), *Actionable Gamification*. San Francisco: Octalysis Media. In dit artikel wordt slechts de theorie van Chou behandeld. Er zijn veel meer vergelijkbare frameworks om spellen te analyseren voor gamification. De belangrijkste frameworks zijn te vinden in: Jesse Schell's *The Art of Game Design* (2008); Richard Bartles *Taxonomy of Player Types* (1996) en Marc LeBlanc's *Eight kinds of Game Pleasures* (2004).

³ Csikszentmihalyi, M. (1990), *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row.

■ Er is naast het werk van Martijn Koops, dat een mooi overzicht geeft, slechts één ander Nederlands werk waar serious gaming uitgebreid besproken wordt: Geffen, S. van (2014), *Gamification in de klas. Ontwerpen met het Mission Start Model*. Den Bosch: School voor de Toekomst. Beide boeken geven ook stappenplannen hoe je deze spellen zelf kan ontwikkelen.

in de pauze verder gingen. Ze gingen tempels tekenen (waarbij ik ze graag extra informatie over de Griekse bouwstijlen gaf) en ze hadden vaandels gemaakt om hun stadstaat te presenteren tijdens de Olympische Spelen/gymles. Ze hadden het gevoel dat ze ergens bij hoorden en creëerden zo zelf *meaning* in de les. Door al deze gamification-elementen hadden de leerlingen zo'n lol en gingen ze er zo in op, dat ze niet eens door hadden dat ze van alles hadden geleerd over het Griekse landschap, goden, de verschillende staatsvormen en de Olympische Spelen.

Revolutie!

Bij de Franse Revolutie gaf ik alle leerlingen een historisch karakter (een avatar in gamification-terminologie). Zij moesten een vragenlijst invullen over dit karakter (ze mochten de antwoorden zelf bedenken) en vervolgens moesten zij als dit karakter de hele Franse Revolutie doorlopen (*unpredictability*). Na elke les moesten ze een dagboek bijhouden hoe hun karakter de laatste paar jaar had beleefd. De klas was ingedeeld in

'Het begon in 1787, maar voor ik het wist was de pruikenmaker klanten aan het winnen, had de gehele derde stand zich afgezet tegen de eerste en tweede stand, en waren ze klaar voor de revolutie'

de standen waarbij de leerlingen hoorden, zodat ze meteen visueel hadden dat de derde stand verreweg het grootste gedeelte van de bevolking vormde. Opvallend is dat leerlingen meteen met hun personage aan de haal gingen. Ik begon in 1787, maar voor ik het wist was de pruikenmaker klanten aan het winnen, had de advocaat cliënten geworven, had de gehele derde stand zich afgezet tegen de eerste en tweede stand, en waren ze klaar voor de revolutie (*social influence*). Hoewel de elementen van gamification veel mogelijkheden bieden, worden ze vaak minimaal ingezet, waardoor leerlingen er snel doorheen prikken. Dit komt meestal omdat vaak maar een of twee van de acht elementen worden toegepast. De bekendste daarvan is de beloningsfactor (badges en buttons). Leerlingen willen in het begin wellicht werken voor een extra badge, maar al snel is dat niet genoeg. De leerlingen die al vroeg

Class Dojo is een app waarbij de docent een virtueel klaslokaal aanmaakt en alle leerlingen een avatar kunnen kiezen. De leerlingen kunnen punten en strafpunten krijgen voor hun gedrag en participatie in de klas.

Werkvormen downloaden

De in het artikel besproken werkvormen over de Griekse stadstaten, de kerstening, opkomst van middeleeuwse steden, heksenvervolgingen, de Franse Revolutie en de industriële revolutie zijn te downloaden op de site www.koenhenskens.jimdo.nl/geschiedenisdidactiek.

Als je vragen hebt, spellen wilt delen, over spellen wilt praten of met je vakgroep dieper wilt duiken in de gamedidactiek en het ontwerpen en ontwikkelen van specifieke spellen, mail naar koen.henskens@han.nl.

minder badges hebben, raken zelfs gedemotiveerd door dit beloningssysteem, waar ook een pedagogisch risico in schuilt. De losse elementen zorgen voor extrinsieke motivatie, waardoor men harder gaat werken. De elementen kunnen echter ook afleiden van de historische inhoud, waardoor het lesdoel voor de leerlingen verandert. Leerlingen gaan dan huiswerk maken omdat ze er punten voor kunnen verdienen, maar niet omdat ze gemotiveerd zijn door de historische inhoud. De toepassing van *serious gaming* kan dit oplossen.

Serious gaming

Met serious gaming of educatieve spellen worden spellen bedoeld die niet voor vermaak maar met een leerdoel gemaakt zijn. Het zijn dus geen gewone spellen of games en het is ook anders dan de inzet van spelelementen zoals bij gamification. De meest geavanceerde voorbeelden hiervan zijn de vluchtsimulatoren bij pilotenopleidingen of operatiesimulaties bij de opleiding geneeskunde. Hierbij moeten de studenten een bepaald aantal punten (of vliegrepen) behalen om te slagen voor een vak. In principe spelen de deelnemers een spel, maar wel met een specifiek doel. Martijn Koops onderscheidt in zijn boek *Gamedidactiek* (2017) vier soorten educatieve spellen.⁴ Het eerste is een **kennisspel**, dat voornamelijk gericht is op het testen van kennis. Hier vallen bekende spellen als *Trivial Pursuit*, kwartet of pimpampet onder. De moderne docent kan al snel een quiz maken om kennis te testen en leerlingen te motiveren. Veel activerende werkvormen, met name chronologie-opdrachten, kunnen ook gezien worden als kennisspellen. Een lege chronologiebalk waar gebeurtenissen op de juiste data gezet moeten worden, kan alleen opgelost worden als men de kennis heeft van de volgorde van gebeurtenissen. Het spel *Vroeger of later*, waarbij leerlingen gebeurtenissen eerder of later moeten plaatsen, heeft hetzelfde effect. Dit spel heeft naast kennis testen ook een ander doel, namelijk het oefenen met het omgaan van chronologie en ordenen op tijd. Aangezien dit een expliciete vaardigheid is in het geschiedenis-

onderwijs, kan je dit spel ook als een **oefenspel** beschouwen. Een relevante vaardigheid wordt namelijk geoefend. Er zijn niet veel voorbeelden van dit tweede speltype van Koops in het geschiedenisonderwijs. Dit komt waarschijnlijk door het unieke karakter van elk tijdvak, waardoor oefenen door herhaling minder interessant is bij geschiedenis (in tegenstelling tot het oefenen van formules bij wiskunde en grammatica bij Engels). Het aanleren van vaardigheden staat centraal bij oefenspellen. In principe zou er voor elke historische vaardigheid een oefenspel ontwikkeld kunnen worden. Hier ligt nog een uitdaging.

Van abstract naar concreet

Het derde speltype is wat Koops een **begripspel** noemt. Dit is veelal een gecompliceerde spelvorm, omdat deze bedoeld is om begrip en inzicht te krijgen in de stof. Een begripsspel is zodanig ingericht dat het spel een proces of ontwikkeling is. De speler ervaart dit proces, waardoor hij begrip voor dit proces ontwikkelt. Voor een vak als geschiedenis is dit ideaal. Alle kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken zijn abstract geformuleerd, dus die kunnen ideaal via een begripsspel geconcretiseerd worden.

In de traditionele les geeft een docent concrete voorbeelden en anekdotes om de geschiedenis tot leven te wekken, maar dit kan ook via een spel. De meeste kenmerkende aspecten zijn dynamisch geformuleerd, want het betreft bewegingen (met termen als: ontwikkeling, ontstaan van, opkomst, verspreiding, bloei of revolutie). De uitdaging is om deze beweging terug te laten keren in het mechanisme van een spel, zodat leerlingen al spelend het kenmerkend aspect leren begrijpen. In de afgelopen jaren heb ik enkele spellen ontwikkeld die hierbij aansluiten. Zo spelen leerlingen bij het spel *Fabriekseigenaardig* een fabriekseigenaar die de hele industriële revolutie doorloopt. Het doel is om een winstgevende fabriek te bouwen, maar ook de arbeiders tevreden te houden. Een ander voorbeeld met hetzelfde mechanisme is toegepast in het spel *Van Dorp tot Hanzestad* waar de leerlingen hun dorp moeten laten uitgroeien tot een welvarende Hanzestad. Sommige kenmerkende aspecten beschrijven een situatie waarin twee verschillende groeperingen tegenover elkaar staan, zoals bij romanisering, de kerstening, de Reformatie of de Koude Oorlog. In een spel is het mogelijk om deze groepen tegenover elkaar te zetten. Met *Wees een Heiden!* kruipen leerlingen in de huid van een missionaris of heidense Fries. Met argumenten dienen ze elkaar te overtuigen van het juiste geloof, waarbij het hoofddoel van de missionaris natuurlijk bekeering van de Fries is, zijn secundaire doel is om het in ieder geval te overleven. Een ander voorbeeld van een begripsspel is het eerder genoemde computerspel *The Oregon Trail*.

Een risico van educatieve spellen die ontwikkeld zijn om historische processen of ontwikkelingen te doorlopen, is dat ze het verleden zodanig simplificeren dat het mechanisme geen recht meer doet aan de historische complexiteit van de ontwikkeling die centraal staat. In zo'n geval kan de leerling een verkeerd beeld van het verleden krijgen, waardoor de werkvorm beter niet ingezet kan worden. Het kan ook andersom zijn: dat het spelmechanisme te complex wordt, waardoor het niet meer uitvoerbaar is in de les (zie bijvoorbeeld de mooie, maar zeer complexe strategische computerspellen).

Heilige Eik

De Friezen vereren vaak oude bomen en natuurlijke bronnen gewijd aan Germaanse goden. Vanuit christelijk oogpunt zijn dit afgoden, en deze praktijken mogen niet worden gedoogd. Deze heilighdommen moeten worden vernietigd.

Christenvrouw

De Friese koning is om politieke redenen met een Frankische prinses getrouwd. Deze prinses is al vanaf haar geboorte een Christen. Zij kan helpen met het overtuigen van de Friezen dat het Christendom het ware geloof is.

Uitverkoren Franken

De ware God beloont zijn volgelingen. De Franken zijn als eerste Germaanse stam overgegaan op het katholieke geloof, en zij hebben nu het grootste en machtigste rijk.

Emotionele banden

Als laatste speltype noemt Martijn Koops het **verkenningsspel**. Hier staan bewustwording en emotionele inleving centraal. Terwijl bij begripsspellen de causaliteit van gebeurtenissen meer centraal staat, gaat het hier met name over de gevoelens en motieven van het menselijk handelen. Verkenningsspellen zijn veelal rollenspellen, waarbij men moet reageren in bepaalde situaties en waarbij associaties en gevoelens worden opgewekt. Een bekend spel is de *Weerwolven van Wakerdam*, waarbij spelers moeten achterhalen wie de weerwolven in hun stad zijn. De argumentatie en gevoelens die naar boven komen bij zo'n spel zijn heel leerzaam voor leerlingen om zich bewust te worden van hoe mensen rationeel, maar veelal ook irrationeel kunnen reageren. Deze setting, die natuurlijk niet historisch is, heb ik voor een havo 4-klas eens aangepast om de heksenvervolgingen in de zestiende eeuw na te spelen (in het oude examenprogramma). Je zou ook de Amerikaanse jacht op communisten in de jaren vijftig, de *Red Scare*, hiermee kunnen simuleren. ■

Drie kaarten van het spel *Wees een heiden*. Het spel is ontwikkeld om leerlingen te laten inleven in de kerstening van de Friezen in de vroege middeleeuwen. Bron: Koen Henskens.

Literatuur

- Chou, Yu-kai** (2015), *Actionable Gamification. Beyond Points, Badges and Leaderboards* (Octalysis Media).
- Geffen, Sem van** (2014), *Gamification in de klas. Ontwerpen met het Mission Start Model* (School voor de Toekomst).
- Koops, Martijn** (2016), *Gamedidactiek. Het hoe en waarom van spellen in de les* (Didactica).
- Schell, Jesse** (2008), *The Art of Game Design. A Book of Lenses* (Morgan Kaufmann Publishers).

Puzzels oplossen met je team

De escaperoom als actieve werkvorm

Op dit moment zijn escaperooms erg populair. In diverse steden is er de mogelijkheid om je samen met een aantal vrienden op te laten sluiten. Je kunt ontsnappen door allerlei puzzels en raadsels op te lossen. Dit concept kan ook gebruikt worden in het klaslokaal.

Lisa Oskamp is
redacteur van Kleio.

Wat?

Leerlingen werken aan allerlei opdrachten over een bepaald onderwerp.¹ Het afronden van elke opdracht geeft toegang tot de volgende. De groep die alle opdrachten het snelste succesvol heeft afgerond is de winnaar.

Voor wie?

In elke leerlaag en op elk niveau kan deze actieve werkvorm worden gebruikt. Het niveau van de opdrachten kan namelijk aan elk niveau aangepast worden.

‘Het is een leuke manier om te kijken of je de stof kent’

Hoe werkt het?

De escaperoom die ik heb gemaakt – en getest in havo 5 en vwo 6 – bestaat uit vier opdrachten oftewel missies met als thema de Historische Context De Republiek. Elke missie leidt tot een code en elke juiste code

geeft toegang tot de volgende missie. De klas wordt verdeeld in groepen van vier of vijf leerlingen. Elke groep mag één lesboek gebruiken.

De eerste missie is het maken van een kruiswoordpuzzel. Er zijn een paar hokjes van de puzzel omcirkeld. De leerlingen moeten de bijbehorende letters omzetten in getallen. Wanneer de groep de puzzel heeft opgelost en de code heeft gekraakt, komt een leerling van de groep de ingevulde puzzel en de code aan de docent laten zien. Als het antwoord goed is, krijgt de leerling een ogenschijnlijk leeg blaadje mee met de boodschap dat dit nuttig is voor een latere opdracht en de groep krijgt natuurlijk de volgende opdracht.

De tweede missie is de ‘fifty-fifty’. Het gaat om zes stellingen over de stof die de leerlingen met ‘ja’ of ‘nee’ moeten beantwoorden. Elke groep krijgt een kaart mee met daarop zes vakjes waarvan de deurtjes opgevouwen kunnen

worden. Als het antwoord op de stelling ‘ja’ is, moet het deurtje met de ‘J’ opgevouwen worden. Daarachter staat een cijfer. Uiteindelijk moeten alle getallen onder deze deurtjes bij elkaar opgeteld worden. Een ander groepslid komt deze code aan de docent laten zien. Als het goed is, krijgt de groep een zogenaamde decodeerstift om de geheime boodschap op het blaadje dat ze eerder gekregen hebben te ontcijferen. Op dit blaadje staat namelijk genoteerd waar de volgende missie zich bevindt, bijvoorbeeld achter het rechterbord of onder het toetsenbord van de docent. Deze missie gaat over chronologie. In de envelop die de groep ergens in het lokaal heeft gevonden, zitten zes kaartjes. Deze moeten op de juiste chronologische volgorde worden gelegd. Als de leerlingen denken de juiste volgorde te hebben, keren ze kaartjes om en noteren ze achter elkaar de cijfers die op de achterkant van de kaartjes staan. Een groepslid komt dit aan de docent laten zien. Als het antwoord goed is, krijgt de leerling een sleutel van een slot waarmee een tas is afgesloten. In deze tas zit een aantal zakjes met daarin iets lekkers voor ieder groepslid. De groep krijgt tevens de laatste missie met de naam ‘getallen’. Alle vragen hebben een getal als antwoord. Als alles is beantwoord, moeten de getallen bij elkaar worden opgeteld. Met de juiste code kan een cijferslot geopend worden. Zo krijg je toegang tot een nieuwe tas met daarin een prijs voor de groep die dit als eerste voor elkaar krijgt.

¹ Tijdens een nascholingsdag van de Radboud Universiteit Nijmegen in september 2017 vertelde Jan de Vries over deze werkvorm.

Ervaringen

Bij deze werkvorm hoefde ik geen enkele leerling aan te sporen om mee te doen. Vanaf het moment dat elke groep de puzzel op tafel had liggen en het startsein werd gegeven, ging iedere leerling enthousiast aan het werk. Issam Daari uit havo 5 vindt de escaperoom leuk. 'Het is leerzaam, want je onthoudt de stof eerder als je er eerst op moet komen. Door het bladeren in het boek leer je ook dingen. En ik vond het echt teamwork.' Daar sluit klasgenote Verena Längin zich bij aan. 'Het was hartstikke leuk, want door samen te werken leer je van elkaar. Het is een leuke manier om te kijken of je de stof kent.' Ook de leerlingen uit vwo 6 zijn allemaal positief over de escaperoom. Vrijwel iedere leerling geeft aan dat dit 'weer eens wat anders' was. Sam Stoop vindt de werkvorm verfrissend. 'De competitie tussen de groepen en dat je iets kunt winnen, maakt het echt leuk.' Florent Tetaz is van mening dat je anders gaat denken door deze opdrachten. 'Mijn groep heeft ongeveer de helft opgezocht, de rest wisten we. Door het opzoeken leer je er ook weer van.' Wat opviel is dat alle groepen uit vwo 6 uit de opdrachten kwamen. Toen een groep een fout maakte in de chronologie ging de gehele

groep nog eens met elkaar in gesprek over wat het dan moest zijn. Bij havo 5 hadden de meeste groepen binnen een redelijke termijn een missie opgelost. Een paar groepen kwamen echter een aantal keer langs met foute codes. Toen ik aangaf dat het fout was, kwamen ze al snel met een andere code. Met name bij de tweede missie zijn enkele groepen vrij vaak langs geweest. Ik moest hen aansporen om de vragen nogmaals te lezen en de informatie in het boek op te zoeken in plaats van gewoon een gok te wagen. De snelste groep uit vwo 6 kraakte het cijferslot uiteindelijk na een kleine twintig minuten. De winnaars uit havo 5 deden er net wat langer over om alle vragen te beantwoorden. Uiteindelijk hebben alle groepen de missies succesvol afgerond. Het grootste nadeel van deze werkvorm is dat het veel voorbereidingstijd kost voor de docent. Alle missies moeten uitgedacht worden en materialen moeten gekocht en in orde gemaakt worden. Dit is het beste te ondervangen door hier een project van de hele sectie van te maken. Dan is het ook mogelijk om een escaperoom te maken waar de leerlingen een lesuur mee bezig zijn. De huidige missies kunnen eventueel uitgebreid worden met een

aantal vragen en er kunnen meer missies aan worden toegevoegd. Een tweede nadeel is dat er best wat kosten gemaakt moeten worden om een escaperoom op te zetten. Ik heb het nu heel basic gehouden, door te werken met slechts één slot dat geopend kon worden met een sleutel en één cijferslot voor de hele klas, maar het is natuurlijk leuker als elke groep ook een eigen afgesloten kistje voor zich op tafel heeft staan. Er valt sowieso nog meer te investeren in allerlei middelen. Zo zijn er ook speciale pennen te koop waarbij het geschrevene alleen te lezen is als je er met een uv-lampje op schijnt.

Je kunt een escaperoom dus op allerlei manieren vormgeven, dit geldt voor de opdrachten en voor de materialen die gebruikt worden. Dit is een voorbeeld. De klassen waar ik de werkvorm getest heb, geven aan dit graag nog een keer te willen doen. Voor het volgende onderwerp, de Historische Context Duitsland, hebben we al afgesproken dat we als sectie een escaperoom gaan maken waarmee de leerlingen een lesuur zoet zijn. ■

Handige websites

Op de website van Kleio (www.vgnkleio.nl) staat het lesmateriaal dat in dit artikel is beschreven en een lijst met de andere benodigdheden.

tinyurl.com/3atzcb. Website om een kruiswoordpuzzel mee in elkaar te zetten.

tinyurl.com/ya8a463u. Website met informatie over een escaperoom, vooral veel informatie voor bètavakken.

Spelen zoals de oude Romeinen

Drie spelklassiekers uit de oudheid

Welke spellen speelden ze in de oudheid? Ze waren al bekend met verstoppertje en blindemannetje. Anton van Hooff beschrijft drie klassiekers uit de Romeinse tijd.

Anton van Hooff is klassiek historicus.

Op moderne kindergaven wordt vaak het favoriete speelgoed van de gestorven kleine neergelegd. Ook in de oudheid kregen kinderen geliefde spullen mee: miniatuurtjes, ballen, jojo's en, vooral bij meisjes, poppen met beweegbare ledematen. (Dat waren wel steeds verkleinde volwassen vrouwen – de babypop is een recente ontwikkeling.) Op sarcophagen of aan de binnenwanden van grafkamers zien we soms kinderen spellen spelen van alle tijden: verstoppertje, blindemannetje en bal overgooien. Bordspellen zijn ook bekend. Soms werden ze aan de dode meegegeven – hoefde die zich in de onderwereld niet te vervelen.

Bovendien krasten Romeinen in het marmer van trappen en tribunes het veld dat ze voor een bepaald spel nodig hadden. De spelregels waren zo algemeen bekend dat ze nergens werden opgetekend. Daarom is niet alles zeker van de drie spellen die hier worden gegeven. Maak dus gerust eigen regels.

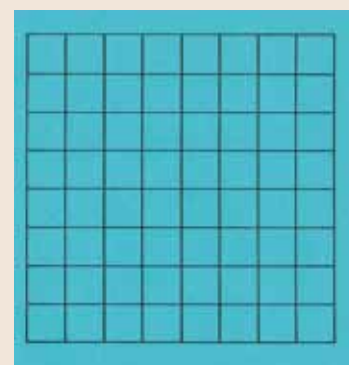
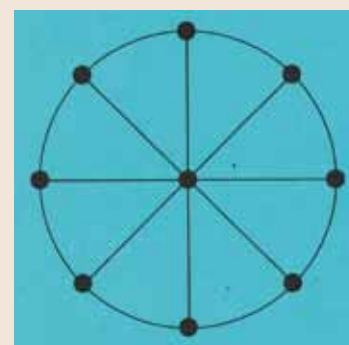
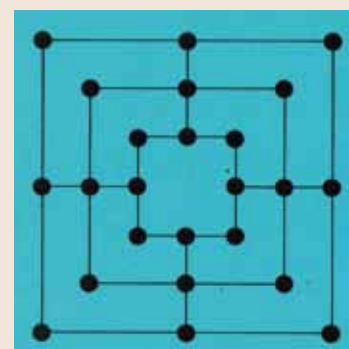
Molenspel

Het molenspel (voor het eerst geattesteerd in Egypte, circa 1400 v.C.) heeft de eeuwen getrotseerd. Er zijn twee spelers die ieder negen witte of negen zwarte schijven hebben. Om beurten plaatst een speler een schijf op een speelveld. Hij probeert een 'molen' te vormen door drie stenen op een rij

te krijgen. De tegenstander probeert dat natuurlijk te voorkomen. De speler die een molen heeft gevormd, mag een schijf van de tegenstander verwijderen, maar niet uit een reeds gevormde molen. Als alle stenen zijn geplaatst, wordt om de beurt een schijf verplaatst naar een nabijgelegen speelveld. Ook hierbij wordt gepoogd (onaantastbare) molens te vormen en een steen van de tegenstander te verwijderen. Als een speler nog maar drie losse stenen heeft, mag hij over de schijf van een tegenstander naar een vrij veld springen en zo de andere stenen wegnemen. Wie alle stenen van de tegenstander op twee na heeft verwijderd, is winnaar.

Ronde molen

Van het eeuwenoude molenspel zijn allerlei variaties in omloop. Zoals ronde molen, een eenvoudigere variant. Beide spelers hebben drie schijven, zwart of wit. Eerst wordt om de beurt een schijf geplaatst. Vervolgens worden de stenen om de beurt verplaatst totdat een van de twee drie op een rij heeft.

Roversspel

Twee spelers hebben ieder zestien schijven, rovertjes of soldaten genoemd. Ze staan in gesloten rijen aan weerskanten van het speelveld. De schijven mogen alleen voor- of achterwaarts worden verplaatst. Springen, waarbij de tegenstander zijn schijf verliest, gebeurt schuin. Meerslag is toegestaan. Het gaat erom zoveel mogelijk stenen te slaan of de tegenstander volledig in te sluiten. ■

Rechts, van boven naar beneden: Het standaard speelveld voor het molenspel. Het speelveld van de ronde molen, een variatie op het molenspel. Het speelveld van het roversspel. Onder: Een bordspel uit Romeinse tijd. Op dit speelveld kunnen verschillende spellen gespeeld worden, zoals het roversspel. Dit spel is gevonden in Silchester in Groot-Brittannië. Bron: Reading museum.

De race om het grootste nationale museum

Spel rond artefacten leidt tot meer kennis over nationalisme in de negentiende eeuw

De geschiedenis tot 1500 wordt sinds dit jaar niet meer getoetst bij de centrale eindexamens van de havo. Hoewel die tijdvakken nog wel in de schoolexamens terugkomen, weet iedere docent dat de nadruk ook hier meer bij de periode na 1500 zal liggen. Koen Henskens bedacht een werkvorm die tijdens de behandeling van de meer moderne geschiedenis ook de eerste vier tijdvakken nog eens voorbij laat komen. Het werd een spel over nationalisme, archeologie en de oprichting van nationale musea in de negentiende eeuw.

Het kenmerkend aspect over de opkomst van nationalisme wordt in de schoolmethodes redelijk politiek ingevuld. Veel facetten van het nationalisme blijven hierdoor onderbelicht. Een ervan is de oprichting van nationale musea en de race om deze te vullen met de mooiste werelderfgoedstukken.

Glorie uitbreiden

Het verzamelen van artefacten uit de oudheid was al populair bij de hogere klassen in de achttiende eeuw, getuige de populariteit van de *Grand Tours* met een bezoek aan Rome als hoogtepunt. Vanaf de negentiende eeuw zien we echter dat ook overheden zich actief gaan bezighouden met het aanleggen van nationale collecties. Veel privécollecties worden opgekocht, overgenomen of geschonken, en elk zichzelf respecterend land richt nationale musea op. Bij de oprichting van het Louvre werd de volgende ambitie uitgesproken: 'Dit museum moet de grote rijkdommen van de natie laten zien... Ons land moet zijn glorie uitbreiden over alle tijden en alle volkeren; het nationaal museum zal kennis omarmen in al zijn vele schoonheidsvormen en zal de bewondering van het universum zijn. Door deze grootse ideeën te omarmen, waarlijk voor een vrij volk... zal het

museum... een van de meest krachtige illustraties zijn van onze natie!' (decreet uit 1792). De veroveringen van Napoleon die in de jaren erop volgden, zorgden voor de eerste systematisch georganiseerde kunstroof in de geschiedenis, waarbij alle onderworpen gebieden hun mooiste kunstschaten moesten inleveren om het Louvre te vullen. Napoleons veldtocht naar Egypte heeft naast veel kunstschaten voor het Louvre ook een ware Egyptekoorts in Europa veroorzaakt.

Opkomst van de archeologie

Het British Museum, dat al eerder was opgericht, werd ook echt actief in het begin van de negentiende eeuw dankzij giften, de aankoop van de beroemde sculpturen van het Parthenon in Athene van Lord Elgin (1816) en de Buste van Ramses II van Henry Salt (1818). Binnen no time werd Egypte overspoeld met archeologen uit alle Europese landen. Met de onafhankelijkheid van Griekenland, waardoor de kunstschaten niet meer het land uit mochten, kwamen ook de andere delen van het Ottomaanse Rijk – het Heilige Land en Mesopotamië – in beeld. Met name de Duitsers hebben hier grote opgravingen gedaan. Zo heeft Heinrich Schliemann zijn beroemde Schat van Priamus ►

Koen Henskens is vakdidacticus geschiedenis aan het Instituut voor Leraar en School van de HAN in Nijmegen. Hij heeft zich gespecialiseerd in speldidactiek in de les.

Graffiti van negentiende-eeuwse bezoekers op een stuk muur van de Tempel van Dendur. Deze Nubische tempel wordt tentoongesteld in het Metropolitan Museum in New York.

gevonden in Anatolië (1873) en hebben Duitse archeologen verder het grote Pergamon-altaar (1868-1878) en de processiemuren van Babylon opgegraven (vanaf 1899) en meegenomen naar de Berlijnse musea, waar ze nog steeds staan. In 1860 becommentarieerde Ernest Renan deze race om de kunstschaten als volgt: 'Leveranciers aan musea zijn door de landen gegaan als vandalen. Om een fragment van een hoofd, een stuk inscriptie te bemachtigen, zijn waardevolle oudheden tot fragmenten teruggebracht. Bijna altijd

tijdvakken van commissie-De Rooy. Ze zijn verdeeld in acht beschavingen: prehistorisch, Mesopotamisch, Egyptisch, Grieks, Romeins, Germaans, christelijk en islamitisch. Elk artefact in het museum is te koppelen aan een kenmerkend aspect uit de eerste tijdvakken en met alle artefacten zijn ook alle kenmerkende aspecten voorbijgekomen. Afhankelijk van de bekend- en bijzonderheid van elk artefact levert het nationaal prestige op voor het land. De speler met het meeste nationaal prestige wint het spel.

Om het competitie-element van de race te vergroten, kan elk museum elke ronde de hulp inschakelen van een van zeven karakters. Zo kunnen ze een archeoloog of donateur inschakelen voor extra artefacten. Ze kunnen een ingenieur inhuren om grote objecten als tempels te verplaatsen. Maar om het spannend te houden kan een museum ook een kunstdief inschakelen die van een ander rooft, of een expert inhuren die een kunstwerk van een ander museum als onecht bestempeld. Een romanticus kan roepen om restitutie van bepaalde artefacten, maar een museum kan zich met behulp van politieke steun daar weer tegen beschermen. Alle karakters in het spel zijn gebaseerd op historische figuren (deze worden toegelicht in de lesuitleg). De leerlingen zitten dus in een race om het mooiste en grootste nationale museum te maken. Dat deze race in de negentiende eeuw ook zo gevoeld werd, blijkt wel uit een fragment van een brief van Henry Layard, een van de grootste archeologen uit de negentiende eeuw en grootleverancier van artefacten aan het British Museum: 'Ik denk dat we het voor elkaar krijgen sneller dan de Fransen enkele sculpturen naar Europa te vervoeren. Dit is erg belangrijk voor onze reputatie... Als de opgraving oplevert wat we tot nu toe zien, is er veel reden tot hoop dat het British Museum het Louvre zal verslaan.'

'De leerlingen zitten dus in een race om het mooiste en grootste nationale museum te maken'

ondersteund door een handlangster van het consulaat, hebben deze begerige vernietigers Egypte als hun eigen bezit gezien. De ergste vijand, echter, van de Egyptische oudheden, zijn nog steeds de Engelse en de Amerikaanse reizigers. De namen van deze idioten zullen worden doorgegeven aan ons nageslacht, omdat zij zo zorgvuldig zijn om hun naam op alle beroemde monumenten te krassen dwars over de meest delicate tekeningen.'

Het spel

De gemaakte werkvorm is een soort simulatie, waarbij leerlingen als het ware in de huid van een negentiende-eeuwse directeur van een nationaal museum kruipen. Elke leerling speelt een nationaal museum dat een collectie moet opbouwen. Door de leerlingen het concreet te laten ervaren, krijgen ze inzicht in het historische proces dat plaatsvond. Door zich met één museum te identificeren, beklijft de kennis ook beter.

De collectie die de leerling opbouwt, bestaat uit archeologische overblijfselen uit de eerste vier

Tekening van de Egyptische zaal in het British Museum in 1847. Bron: Wellcome Images.

Informatie over het spel

Uitgeverij Blink, de uitgever van de nieuwe geschiedenismethode SAGA, heeft het spel nu in druk. Als u geïnteresseerd bent, kunt u de speluitleg, de vervolgoopdrachten en het spel vinden op www.saga.nl/nationale-museumspel. Voor overige vragen over het spel of speldidactiek, kunt u contact opnemen met **koen. henskens@han.nl**.

Vervolgopdrachten

Als het spel gespeeld is, hebben leerlingen het hele wordingsproces doorlopen. De musea van de leerlingen hebben natuurlijk niet dezelfde collectie als de echte historische musea. Een goede vervolgoopdracht zou dan ook zijn om de leerlingen te laten uitzoeken in welke musea hun artefacten nu echt liggen. Vooral onderzoek naar hoe de artefacten gevonden zijn en hoe ze daar terecht zijn gekomen is zeer interessant. Leerlingen zullen gemotiveerd zijn omdat het nu immers om 'hun artefacten' gaat. Na onderzoek zou je de leerlingen de artefacten kunnen laten koppelen aan kenmerkende aspecten. Je zou ze hun eigen museum met zalen en thema's kunnen laten inrichten. Een mooie alternatieve vervolgoopdracht, aangedragen door een docent tijdens een workshop in Nijmegen, is om de artefacten uit hun museum te laten samenvoegen en er vervolgens een selectie van te maken, om een Europees museum te maken. Door leerlingen te dwingen museumruimtes in te delen en thema's voor kamers te bedenken, zullen ze moeten nadenken over de inhoud en betekenis van de artefacten en meer verbanden tussen de artefacten leggen. Als afsluitende opdracht zou je ook goed een klassengesprek kunnen voeren over de vraag of al deze kunst wel thuishoort in deze Europese musea. Sinds de Elgin Marbles naar Engeland zijn verhuisd, is er controverse over waar opgegraven kunst thuishoort. Sir John Newport schreef in 1816 al over Elgin dat 'de eerwaarde heer misbruik heeft gemaakt op de meest onrechtvaardige manier en de meest schaamteloze plunderingen heeft uitgevoerd. Het was noodlottig dat een vertegenwoordiger van ons land deze objecten heeft gestolen die de Turken en andere barbaren als heilig beschouwden.' Veel andere Britten zagen het juist als een nobele zaak om alle archeologische bronnen te beschermen, zo blijkt uit een citaat van Wallis Budge, directeur van het British Museum in 1891: 'Welke individuele schuld gegeven mag worden aan individuele archeologen voor het verwijderen van mummies uit Egypte, elke onbevooroordeeld persoon die iets weet van het onderwerp moet toegeven dat als de mummie eenmaal overgeleverd is in de handen van de curatoren, en in het British Museum is geplaatst, het een veel betere

kans heeft om bewaard te worden dan in wat voor tombe dan ook, koninklijk of anders, in Egypte.' Sinds de Griekse onafhankelijkheid in 1830 wordt jaarlijks tevergeefs een verzoek gedaan aan de Britse regering voor restitutie van de Elgin Marbles. Met het argument dat de sculpturen Europees erfgoed zijn, en de Britse uittreding uit de Europese Unie is de strijd om de Marbles weer in hevigheid opgelaaid. Zo hadden Griekse voetbal-supporters vorige maand in een wedstrijd tegen een Engelse voetbalclub grote banners opgehangen met in 'Grieks' lettertype de tekst: 'History cannot be stolen! Give our Marbles back!' Zijn de leerlingen het hiermee eens, of niet? ■

In het spel kunnen de spelers hulp krijgen van verschillende karakters.

Literatuur

Alle citaten in het artikel zijn afkomstig uit

A World History of Nineteenth Century Archeology door Diaz-Andreu.

Aronsson, P. en **Elgenius, G.** (red.), *Building National Museums 1750-2010. Conference Proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen*, Bologna 28-30 April, 2011 (Linköping 2011).

Diaz-Andreu, M. en **Champion, T.** (red.), *Nationalism and Archeology in Europe* (San Francisco 1996).

Diaz-Andreu, M., *A World History of Nineteenth Century Archeology. Nationalism, Colonialism and the Past* (Oxford 2007).

Dyson, S.L., *In Pursuit of Ancient Pasts. A History of Classical Archeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (New Haven 2006).

Lindsay, I., *A History of Loot and Stolen Art: From Antiquity to the Present Day* (Londen 2013).

BBC-documentaire over Giovanni Belzoni, ingenieur en archeoloog. Te vinden op: youtu.be/Z24X0KFfCQ.

Een fascist aan elke tafelhoek

Secret Hitler is een recent uitgebracht sociaal deductiespel. Een groep van tussen de vijf en tien personen waant zich in het Duitse parlement van 1932 waar de fascistische loeren op regeringsdeelname. Kleio vroeg zich af of het bordspel ook geschikt is voor in de les. Het antwoord na twee avonden proefspelen met vrienden? Een erg leuk en spannend spel, maar de educatieve waarde is beperkt. Toch is er voor de creatieve docent veel uit te halen.

In *Secret Hitler* beweren alle spelers plichtsgetrouwe liberalen te zijn. Sommige spelers hebben echter een geheime rol. De clandestiene fascistische kennen elkaar en hun Hitler, maar hij zelf kent de rollen van zijn medespelers niet. Doel van de fascistische is om Hitler tot kanselier verkozen te krijgen. Het doel van de liberalen is om dat te voorkomen. Desnoods door moord. Elke beurt wordt er door de hele groep gestemd op een mogelijke nieuwe president en kanselier. Zijn de spelers te goed van vertrouwen, dan lopen ze het risico Hitler op de kanselierszetel te zetten. Wordt de regering echter te vaak weggestemd, dan ontstaat er chaos in het land en ook dat

komt de fascistische ten goede. Gedurende het spel wordt iedereen langzaam aan gedwongen om kleur te bekennen. Dat gebeurt met de beleidskaarten die elke beurt door de regering worden neergelegd op het spelbord. Die zijn er slechts in de smaken 'fascistisch' of 'liberaal'. De president pakt drie kaarten van de stapel, legt er één af en geeft er twee gedekt aan de kanselier. Ook de kanselier maakt een keuze en legt de definitieve beleidskaart neer. Zodoende ontstaat er een spannend spel van verdachtmakingen en halve waarheden. Licht dat fascistische beleidskaartje er nou omdat de president ongelukkig heeft getrokken? Of heeft hij misschien een dubbele agenda? Bij mijn speelavonden zat het halve gezelschap elkaar al na één beurt voor rotte vis en leugenachtige nazi uit te maken. En dat was – zo bleek achteraf – zeker niet onterecht. De lol van het spel zit grotendeels in het gegeven dat je niemand werkelijk kunt vertrouwen, maar je desondanks je medespelers elke beurt weer regeringsmacht moet gunnen. Het spel is redelijk snel te begrijpen en wordt in kleine groepen gespeeld. Wat dat betreft is het goed te gebruiken in het klaslokaal. Ook bevordert het spel de sociale vaardigheden. Spelers moeten immers kunnen samenwerken, elkaar inschatten en elkaar verdedigen. De toegevoegde waarde voor de geschiedenis is echter beperkt. Leerlingen krijgen dan wel te maken met historische begrippen als kanselier, liberaal of fascisme, maar het spel geeft die begrippen geen echte inhoud. Na het spelen van het spel weet de speler bijvoorbeeld niet wat de bevoegdheden waren van de kanselier ten tijde van de late Weimarrepubliek. Dat is overigens de makers niet te verwijten, die hebben niet geprobeerd een educatief spel te creëren. Ze bieden daarnaast hun spel gratis

aan op de bijbehorende website. Het moet dan wel zelf worden uitgeprint en bijgeknippt. Een zekere slechte smaak valt de makers wel te verwijten. Als speler word je tenslotte toch gevraagd om in de huid te kruipen van een van de meest moorddadige personages van de geschiedenis. Het is als docent wellicht geen prettig vooruitzicht dat leerlingen in jouw klas staan te juichen omdat Hitler zojuist het spel heeft gewonnen. Zeker in de tijd dat leerlingen Adolf Hitler vaak voor het eerst leren kennen als *memé* op internet, wordt van de docent gevraagd dat hij de juiste *gravitas* meegeeft aan historische gebeurtenissen. De makers van het spel – Mike Boxleiter en Tommy Maranges – zijn Amerikanen en maken misschien daarom makkelijker grappen over Hitler. Toch hebben de makers ook een serieuze kant. Ze stuurden een kopie van hun spel naar alle Amerikaanse senatoren. Omdat ook 'Adolf Hitler de samenwerking nodig had van goedbedoelde mannen, die hoopte de nazi's te kunnen controleren.' De makers meende dat de senatoren 'dit spel relevant zullen vinden, terwijl jullie zoeken naar de grenzen van de macht met de Trump-administratie.' Kort geleden brachten de makers ook een nieuwe versie van hun bordspel uit waarin alle fascistische waren vervangen door leden uit de Trump-regering. Heeft het spel dus toch nog educatieve waarde.

Bart den Uyl ■

Secret Hitler

Mike Boxleiter en Tommy Maranges (ontwerp),
Mackenzie Schubert (illustraties).

2016, 5-10 spelers, speelduur 30-60 minuten, € 24,95 of gratis te downloaden van www.secrethitler.com.

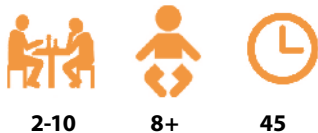
Ter leering ende vermaeck

Spellen kunnen in de les een speelse, maar ook activerende en betekenisvolle leeractiviteit zijn. Speciaal voor deze donkere dagen selecteerde *Kleio* voor u een gevarieerd aantal bijzondere, door historische gebeurtenissen geïnspireerde spellen.

In deze selectie is rekening gehouden met de verschillende periodes uit de geschiedenis en met verschillende plaatsen op de wereld. Wij hebben geprobeerd een breed scala aan speltypes te geven, zoals kaart- en bordspellen; ook varieert het aanbod van strategisch tot geluk, van makkelijk tot moeilijk, van kort tot lang en van actief tot passief. Misschien dat deze spellen niet allemaal evenveel *ter leering* zijn, maar in ieder geval zullen ze wel voor voldoende *vermaeck* gaan zorgen.

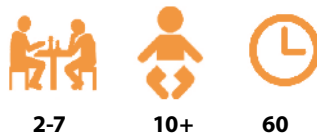
Flick 'em Up
Z-man games

Beleef een legendarische *shoot out* in het Wilde Westen. De spelers schuiven de sheriffs of outlaws strategisch door de op tafel opgebouwde westernstad, terwijl je elkaar probeert neer te schieten. Bewegen en schieten wordt gedaan volgens de 'knikkermethode', wat voor de uitvoering van je acties soms onverwachte resultaten kan hebben. Wil je meer weten, kijk dan het volgende filmpje:

Machiavelli
999 Games

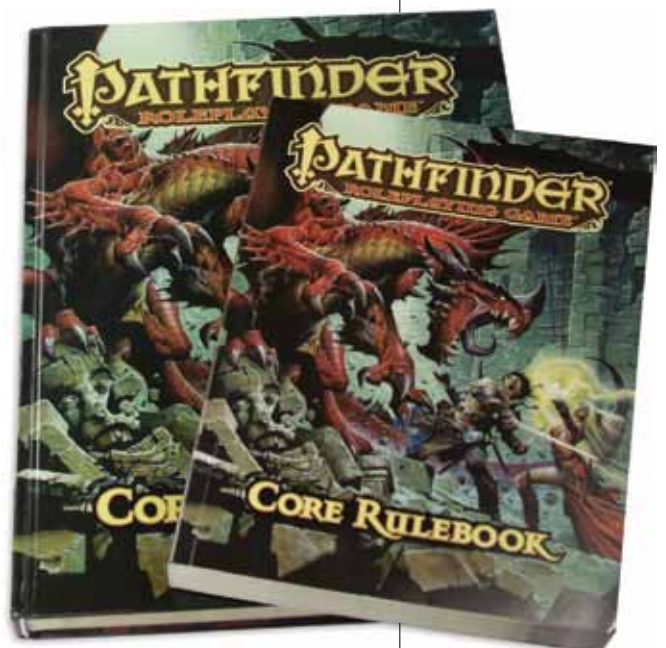
Dit spel haalt zijn inspiratie uit het beroemde boek van Machiavelli: *Il principe*. Het doel van het spel is om je stad te vullen met zo waardevol mogelijke gebouwen. Hiervoor zal je echter je medespelers te slim af moeten zijn. Dit doe je door iedere ronde tactisch te spelen en de rol aan te nemen waarmee je het beste jouw doelstellingen weet te bereiken. De ene keer speel je een koning, maar de volgende keer ben je de dief of zelfs de moordenaar. Het doel heiligt de middelen en een goed geweten is voor losers!

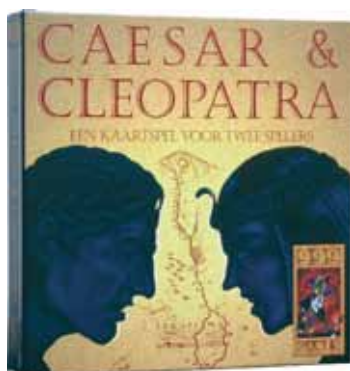
Pathfinder Roleplaying Game
Paizo publishing

Fantasy role playing, in de jaren tachtig zo populair dat zelfs in de film *E.T.* het spel *Dungeons & Dragons* door de kinderen gespeeld wordt. Tegenwoordig is het vooral iets voor *nerds* en *geeks*. Het enige wat voor dit spel echt nodig is, zijn dobbelstenen, pen en papier, en een levendige fantasie. Eén speler, de *dungeon master* in speltermen, heeft een verhaal voorbereid. De andere spelers doen niets anders dan bepalen hoe het karakter dat ze spelen op die situatie reageert. De dobbelsteen bepaalt de eventuele geluksfactor en geeft het verhaal vaak een onverwachte wending. Samen ontstaan zo de meest fantastische verhalen. En het mooie aan fantasy role playing is dat het onbegrensde mogelijkheden heeft. De avonturen kunnen zich in ieder tijdvak afspelen en je kunt het zo realistisch maken als je zelf wilt. Pathfinder is hiervoor een eenvoudig en laagdrempelig spelsysteem. ▶

Quinten Koster is
redacteur van Kleio.

Caesar & Cleopatra

999 Games

Wie van strategische spelletjes voor twee personen houdt, met een grote bluff- en geluksfactor, zit met dit spel goed. Het is in dit spel de bedoeling om zoveel mogelijk ambtenaren te beïnvloeden. Dit doe je door gedekt kaarten met bepaalde waardes bij een factie te plaatsen. Tijdens de stemronde wordt dan gekeken wie de meeste invloed in de bewuste factie heeft, zodat een van die ambtenaren uit die factie bij jouw kamp komt.

In dit kaartspel besturen de spelers ieder een vliegtuig uit de Eerste Wereldoorlog en proberen ze elkaar uit de lucht te schieten. De tafel is het luchtruim waar de spelers hun vliegtuigkaartje over verplaatsen. Voor iedere nieuwe ronde worden er drie manoeuvres klaargelegd die op de vooraf geplande volgorde uitgevoerd moeten worden. In deze bewegingen is rekening gehouden met de mogelijkheden en beperkingen van het betreffende vliegtuig. Zo is het ene vliegtuig vooral heel snel, terwijl het andere juist heel wendbaar is. De schade die tijdens het spel opgelopen wordt kan dit ook nog eens beïnvloeden. Dit maakt het een leuk strategisch spel. Wil je meer weten, kijk dan het volgende filmpje:

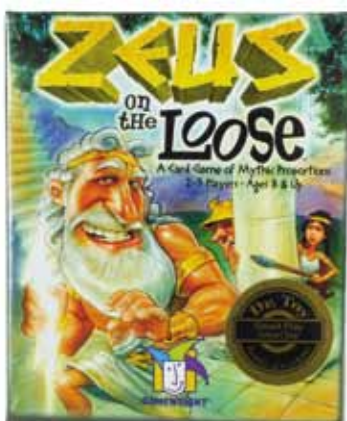

Qin

White Goblin Games

Dit spel speelt zich af in het China van meer dan 2.000 jaar geleden. Het is een tactisch spel met heel eenvoudige regels en een beperkte geluksfactor. Het doel is om al je pagodes op het spelbord te plaatsen door zo veel mogelijk grondgebied te claimen. Onder tussen kan je het land van de andere spelers veroveren, waardoor zij hun pagode weer van het bord moeten verwijderen. Wil je meer weten, kijk dan het volgende filmpje:

Zeus on the Loose

Gamewright

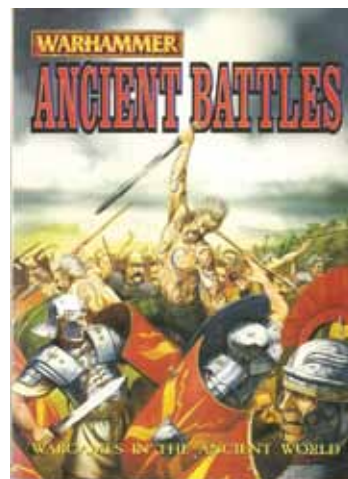

Een lekker snel en gemakkelijk kaartspel gebaseerd op de Griekse goden. Het doel van het spel is om de totale waarde van de kaarten die gespeeld zijn precies op de honderd te krijgen, terwijl je in het bezit bent van het Zeus-speelstuk. Helaas heeft Zeus nogal wisselende contacten. Dus naast het beïnvloeden van de waarde van de aflegstapel moet je ook steeds proberen Zeus te krijgen en/of te houden. De andere goden kunnen daarbij bijzonder hulpvaardig zijn – of niet.

Wings of War

Nexus Editrice

Warhammer Ancient Battles

Games workshop

Het is een 'iets' grotere investering in tijd en geld, maar voor de liefhebbers is dit het zeker waard. Er zijn weinig spellen die visueel zo indrukwekkend kunnen zijn als dit soort *tabletop* wargames. He-las zijn de miniaturen vaak best prijzig en moeten ze ook nog zelf geschilderd worden. Daarnaast is het niet echt een snel spel en is de speelduur afhankelijk van het aantal ingezette eenheden. Maar voor het naspelen van epische veldslagen zijn er maar weinig spellen die dit spektakel ook maar enigszins benaderen.

Escape from Colditz

Clipper

2-6

8+

60-180

Dit bordspel is gebaseerd op de door de BBC verfilmde verhalen van majoor P.R. Reid. Het speelt zich af tijdens de Tweede Wereldoorlog in het krijtsgevangenenkamp Colditz. Een van de spelers neemt de rol van de Duitse kampbewakers op zich en de rest van de spelers zijn de krijtsgevangenen. De gevangenen moeten proberen te ontsnappen en de Duitsers moeten dit zien te voorkomen. Het spel is afgelopen als een van de gevangenen weet te ontsnappen of als de vooraf vastgestelde tijdlimiet is bereikt. Volgens de Duitsers is samenwerken ten strengste verboden, maar

u begrijpt dat de gevangenen hier andere ideeën over hebben. Wil je meer weten, kijk dan het volgende filmpje:

Charlemagne

999 Games

3-4

12+

60-90

Dit is een wat ingewikkelder spel, maar zeker de moeite waard. Het doel van dit spel, dat zich tijdens de heerschappij van Karel de Grote afspeelt, is om zoveel mogelijk macht te vergaren voordat de kathedraal volledig voltooid is. De spelrondes zijn verdeeld in vier fases, die de seizoenen voorstellen. Iedere fase heeft zijn eigen acties. Tijdens deze acties kan je in je eigen dorp investeren, maar ook de andere spelers behoorlijk dwarszitten. ■

Mysteries

Een werkvorm die veel leerlingen boeiend vinden, is het oplossen van een mysterie. *Kleio* plaatste in de loop van de jaren meerdere mysteries die nog steeds goed bruikbaar zijn. Er zijn ook andere bronnen voor lessen met dit thema. Hier vindt u een overzicht en de vindplaats van deze lessuggesties.

Het mysterie van de opstand

Waarom verzette men zich in de Nederlanden niet tegen Karel V, maar wel tegen Filips II? Les door Lisa Oskamp met kaartjes en vragen. Te vinden op www.vgnkleio.nl/lesmaterialen/het-mysterie-van-de-opstand.

Moord op de jaarmarkt

Leerlingen zoeken de dader van een moord op de jaarmarkt in Shrewsbury in 1139. Les door Daan Schuijt voor havo en vwo 4 met leerlingmateriaal en antwoordmodel. Te vinden op www.vgnkleio.nl/lesmaterialen/mysterie-moord-op-jaarmarkt.

De zaak Fetje Frederiks de Graad

Leerlingen reconstrueren met authentieke archiefstukken een kindermoord uit 1802. Te vinden op www.geschiedenisindeklas.com, zoek op 'Fetje'.

De pastoor in de put

In 1472 wordt er in Grave een pastoor vermoord. Door het gebruik van verschillende bronnen moeten leerlingen de dader vinden. Te vinden op geschiedenisendidactiek.wp.hum.uu.nl/lessen/mysterie-de-machtige-kerk.

Cortés en de Azteken

Bij dit mysterie spelen de leerlingen de adviseur van de Azteekse heerser Montezuma. Ze krijgen uit verschillende bronnen informatie en moeten daaruit oordelen of de Spanjaarden vrienden of vijanden zijn. Te vinden op geschiedenisendidactiek.wp.hum.uu.nl/lessen/mysterie-cortes-en-de-azteken.

Wie begon de Eerste Wereldoorlog?

Aan de hand van dit mysterie van de Belgische vereniging voor geschiedenisdocenten Hermes krijgen leerlingen inzicht in de complexe situatie van de Eerste Wereldoorlog en over de werking van oorzaak en gevolg. Aan de hand van verschillende bronnen moeten ze de schuldige aan deze oorlog aanwijzen. Te vinden op tiny.cc/vlgbe. ■

Zoek de verschillen

In onderstaande afbeeldingen zitten elf verschillen. Ziet u ze allemaal?

Bart den Uyl is
redacteur van Kleio.
Niels Voogt is grafisch
ontwerper.

De oplossing staat op www.vgnkleio.nl.

Leonardo da Vinci. De biografie
Walter Isaacson
Heerlijk boek (met verduidelij-
kende platen) over een genie.
Niet alleen wordt duidelijk hoe de
melancholieke Leonardo te werk
ging, ook het leven tijdens de
renaissance wordt mooi neerge-
zet door Isaacson.
Spectrum | € 39,99

Herfsttij der middeleeuwen
Johan Huizinga
Een klassieker opnieuw uitge-
bracht. Het boek blijft heerlijk om
te lezen!
Athenaeum | € 34,99

De eerste wereldtaal.
De geschiedenis van het Aramees
Holger Gzella
Jezus en zijn tijdgenoten spraken
een Aramees dialect. Voor het
eerst is er een boek verschenen
dat uit de doeken doet hoe de Ara-
mese taal zich heeft ontwikkeld.
Athenaeum | € 35,00

De Rijn. Biografie van een rivier
Martin Hendriksma
Vanuit Zwitserland de Rijn
afzakken naar de Noordzee en
ondertussen allerlei interessan-
te historische en hedendaagse
gebeurtenissen beschrijven.
Het is Hendriksma gelukt om
een interessant verhaal te ver-
tellen over deze rivier.
De Geus | € 24,90

**De levens van de grootste
schilders, beeldhouwers
en architecten**
Giorgio Vasari
Zonder Vasari geen kunst-
geschiedenis. In 1550
verscheen zijn boek over de
levens van de renaissance-
kunstenaars en het is nog
steeds een genot om te le-
zen. Jammer dat in het boek
geen kunstwerken worden
afgebeeld bij de kunstenaar.
Atlas Contact | € 25,00

Wilhelm II
Christopher Clark
Na zijn succesvolle boeken *Slaap-
wandelaars* en *Ijzeren Koninkrijk*,
komt Clark met een biografie
over de laatste Duitse keizer. Niet
alleen zijn dertigjarige bewind
(1888-1918) komt aan de orde,
maar ook zijn jeugd en zijn bal-
lingschap in Nederland.
De Bezige Bij | € 39,99

**De ondergang van het
Avondland 1 & 2**
Oswald Spengler
Een boek van honderd jaar oud
dat ook tegenwoordig nog zeer
de moeite van het lezen waard is.
Het is nu eindelijk in het Neder-
lands vertaald. Bij de aanschaf van
het boek (twee delen) ontvangt u
ook toegang tot achtergrondarti-
kelen, video-inleidingen etc.
Boom | € 89,00

Onder redactie van
Ben Vriesema.

De Koude Oorlog. Een wereldgeschiedenis
Odd Arne Westad
Al ver voor de Tweede Wereldoorlog heerst er tussen de
opkomende wereldmachten Amerika en Rusland een
ongezonde spanning. Niet alleen de oorzaak daarvan
wordt beschreven, maar ook de conflicten in de Koude
Oorlog wereldwijd. Dit boek is dus niet eurocentrisch.
Spectrum | € 49,99

München 1938
Robert Harris
Spannend verhaal, heerlijk om de
kerstvakantie mee door te komen,
en binnenkort ook als speelfilm.
Cargo | € 19,99

Een plezierreis in de zomer van 1718. De familie Von
Uffenbach in de Nederlanden
Johan R. ter Molen
Prachtig uitgegeven boek over een Duitse familie die
nauwgezet heeft bijgehouden hoe en waar zij in de
achttiende eeuw door de Nederlanden hebben gereisd.
De reis geeft een mooi tijdsbeeld.
Waanders & de Kunst | € 45,00 ■

De beschermende cirkel

Stedelijke identiteit in de middeleeuwen

Stad en verstedelijking nemen een belangrijke plaats in binnen het moderne geschiedeniscurriculum. Binnen elk tijdvak komt immers de stad als historisch begrip naar voren. Toch kent de stad vele vormen en in elk tijdvak een andere betekenis en symboliek. Een verkenning van de betekenis van 'de stad' en 'stedelijke identiteit' vanuit een middeleeuws perspectief.

In Nederland stikt het nog van de steden waarin een middeleeuwse kern is te ontdekken.

Toch is het ondanks de concrete aanwezigheid van bijvoorbeeld een stadhuis, kerken of stadspoorten – betekenisvolle en destijds veelzijdig gebruikte gebouwen – lastig te begrijpen wat een stad moet hebben betekend voor de historische bewoner.

Voor ons, mensen uit de eenentwintigste eeuw, is de stadspoort is allang niet meer de grens van verstedelijkt gebied, en in buitenwijken zijn nu evengoed economische, sociale en culturele ontwikkelingen merkbaar die ooit gerelateerd werden aan centrumgebieden. De definitie van wat daadwerkelijk ‘de stad’ is, is in groeiende mate onduidelijk. Niet voor niets gaf de onlangs overleden Amsterdamse burgemeester Eberhard van der Laan in *Zomergasten* (30 juli 2017) aan dat het wellicht zinvol was Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag als een geheel te beschou-

wen, en te laten functioneren als New York. Het is de vraag of mensen nog afhankelijk zijn van een stad, en wat die voor hen symboliseert, is aan verandering onderhevig. Toch zullen mensen zich voorlopig nog wel verbonden voelen met een specifieke stad, en dát was voor een historische stedeling niet anders.

Stadslucht maakt vrij

Wat de stad voor betekenis had voor de historische, in dit geval middeleeuwse, bewoner valt niet te herleiden uit de pracht en praal van de stad. Vaak zoeken we de stedelijke identiteit in het mooist versierde stadhuis, de hoogste torens, de grootste kerk en de meest omvangrijke economische macht. ‘Stadslucht maakt vrij!’ Maar er was natuurlijk veel meer aan de hand. De symboliek en invloed van de steden op de samenleving en andersom ging veel verder dan dat en kent een lange geschiedenis van de oudheid tot heden. Wat betreft het huidige Nederlandse grondgebied vond een eerste grote urbanisatie in de late middeleeuwen plaats. In die periode vormden zich de centra die vaak nu nog duidelijk op de kaart prijken. Maar belangrijker nog, het was in die context en periode dat zich nieuwe of veranderende politieke, sociale en culturele dynamieken vormden waarin een gevarieerde groep aan (stedelijke) autoriteiten en inwoners met elkaar onderhandelden. De ontwikkelingen in die steden vormden structuren waarop de huidige samenleving nog steeds voortbouwt, nu weliswaar stadsgrensoverschrijdend. Wat de stedelijke context heeft betekend voor de toenmalige samenleving is hét verhaal dat kan worden verteld bij een bezoek aan een middeleeuws stadscentrum. De poort, de kerk, het stadhuis et cetera vormen onderdelen van een breder verhaal dan dat over verdedigingswerken, rijke religie en stedelijke autonomie. Wat was de betekenis voor iemand die de stadspoort doorving? Het idee van een stad had namelijk een invloed op wie kon deelnemen aan die samenleving, en wie niet.

Het idee van de stad

Een van de eerste symbolen van ‘stad’ is terug te vinden bij de oude Egyptenaren. De hiëroglief die de stad moest uitdrukken, roept in eerste instantie niet een beeld van hoge torens op. Het is daarentegen een heel symmetrische weergave, een kruis binnen een cirkel. Het refereert aan een netwerk, bescherming, een verschil tussen binnen en buiten. Hetzelfde symbool vinden we terug bij de Assyriërs, en later vooral wanneer de heilige stad Jeruzalem wordt afgebeeld. Symbolen zoals deze lijken allemaal op eenzelfde wijze het ‘idee’ van de stad te omarmen. Hoewel een ideogram of hiëroglief ook communicatiemiddelen waren, waren de meeste symbolen

Nathan van Kleij is als promovendus middeleeuwse geschiedenis verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Op deze plattegrond van Nijmegen uit 1649 is goed te zien hoe het oude centrum van de stad in vier kwartieren was verdeeld. Joan Blaeu, *Atlas van Loon*, 1649.

1 Volledige titel: J. Rykwert, *The Idea of a Town. The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy and the Ancient World* (Princeton 1976).

eveneens gelinkt aan religieuze of contemplatieve functies.

In veel gevallen kan het symbool niet los gezien worden van een sacraal karakter. Ten eerste hoe het symbool, in ieder geval in West-Europa (maar hoogstwaarschijnlijk werden deze uitgewisseld met het Midden-Oosten), ontstond vanuit een rituele benadering van de stad, zoals de kunst- en architectuurhistoricus Joseph Rykwert uitlegt in zijn werk *The Idea of a Town*.¹ Rykwert vertelt hierin hoe vele Griekse en Latijnse auteurs, waaronder Plutarchus, refereerden aan de stichting van Rome door Romulus, die met een ploeg een cirkel vormde op de plek waar Rome zou verrijzen. Waar de poorten zouden komen, werd de ploeg opgetild. Volgens Rykwert werden vele Romeinse steden op een soortgelijke wijze gesticht, met een duidelijke wijze van het construeren en indelen van muren, poorten, fora en heiligdommen. Dit alles diende om de inwoners onderdeel te maken van het 'beschermde' en veilige gebied, en de stad zo te plaatsen in het universum. De stad werd geïdealiseerd (maar dus ook gerealistiseerd) aan de hand van een *templum*, een heilige cirkel verdeeld in kwartieren. Dit idee was nauw verbonden met de verbinding tussen hemel en aarde, en het vereren van het centrum, de 'navel' of *omphalos* van de wereld. Waar de *omphalos* van Delphi (vlak bij het Orakel) fungeerde als navel van de wereld voor de oude Grieken, was de navelsteen dat in Jeruzalem in de middeleeuwen. Dat Jeruzalem met hetzelfde kruissymbool binnen een cirkel werd afgebeeld, verbonden met een religieus idee, is dus helemaal niet vreemd.

Blauwe steen

Een tweede reden om dit symbool van de stad in gedachten te houden, is hoe dat op een praktische wijze werd verwerkt in steden, ook die in de middeleeuwse Lage Landen. De kosmische indeling werd gekoppeld aan de stad, die vaak in kwartieren werd verdeeld, met vaak een duidelijk midden en soms zelfs aangeduid met een steen. Zo vinden we in bijvoorbeeld Leiden, Culemborg en Nijmegen nog steeds de zogenaamde 'blauwe stenen'. Bij hun oorspronkelijke plaatsing lagen zij in het middelpunt van de stad, aan de twee hoofdweegen en in het midden van de kwartieren. In het midden van de stad vinden we ook vaak een kerk, of later het stadhuis, en meestal een belangrijk marktplein. Daarmee werd duidelijk dat het sacrale met het praktische was verbonden. Toch moet het symbolische karakter van de stad en de symboliek van haar inrichting (en de verbeelding daarvan) niet worden onderschat. De blauwe steen in Leiden bijvoorbeeld, was belangrijk bij *performances* van de stedelijke autoriteiten: als locatie voor de uitvoering van rechtspraak en later het toedienen van publieke straffen. Het ging hier in de eerste plaats namelijk

niet om het direct pijnigen van het lichaam, maar om het aantasten van de positie van de bestrafte in de stedelijke samenleving (zijn of haar naam en faam). Dit had grote sociale én economische consequenties; iemand werd als het ware uit een veilige positie gestoten. In het uiterste geval werd iemand verbannen of werd hem het poorterschap van de stad ontnomen. Op deze wijze werd iemand heel letterlijk buiten de poorten en uit de stedelijke samenleving gezet. Hij of zij kon alleen terugkeren als de straf was uitgezeten, publieke vergiffenis was gevraagd, of als een bedevaart was voltooid. Het was dus voor stedelijke autoriteiten, of andere rechtsinstanties, buitengewoon effectief om iemands positie in de samenleving aan te tasten, of diegene de toegang daartoe (tijdelijk) te ontfagen. De maatregelen waren niet alleen gefocust op de overtreders zelf, maar ook op de gehele stad; door storende elementen uit de stad te houden, kon het geheel gezond blijven functioneren.

Ook op andere wijze probeerden stedelingen de bescherming en gezondheid van de stad te waarborgen. De straten werden letterlijk zo schoon mogelijk gehouden, en alles wat ziekte en verderf kon zaaien werd zo veel mogelijk buiten de stadsmuren gewerkt. De opkomst van leprozenhuizen buiten de stadsmuur is hier een voorbeeld van. De stedelijke instanties wilden de stad gezond houden, terwijl de leprapatiënten – of zij die dat label kregen – zeker niet geïsoleerd leefden. Een eerste teken dat je ook bij de stad kon horen als je niet binnen de stadsmuren leefde, maar dat er in ruimtelijke zin wel degelijk een onderscheid

was (net zoals de leerlooiers bijvoorbeeld aan de buitenkant van de stad woonden, terwijl de handelaren en stedelijke autoriteiten zich in het centrum bevonden).

Gaandeweg zou er ook zo iets als een buitenpoorter ontstaan: iemand die wel genoot van de stedelijke privileges, maar geen inwoner was. Overigens moest voor poorterschap wel goed worden betaald.

Positie met voordelen

Wanneer iemand binnen de poorten leefde en zich poorter mocht noemen, genoot deze een positie met voordelen. Zo had hij of zij – een poorteres – toegang tot bijvoorbeeld kerken, de *caritas*, vormen van onderwijs en gilden. Uiteraard droeg men daarin bij door middel van belasting en taken. Hoewel er wel degelijk sprake was van grote ongelijkheid binnen de stadsmuren, hoorde elke poorter bij de stad en genoot deze van de bescherming van haar jurisdictie. Niet zelden ontstond er dan ook een sterke stedelijke identiteit.

Wel of niet de poort door komen was echter niet alleen een zaak voor bijvoorbeeld een veroordeelde, een zieke, of een niet-poorter die van de stedelijke privileges gebruik wenste te maken. Ook vorsten hadden ermee te maken. Een vorst in de late middeleeuwen hield immers met regelmaat ‘blijde intredes’, een diplomatiek middel om de stad de vorst te laten erkennen, terwijl deze zelf de stedelijke privileges bevestigde. Deze intredes waren in principe vreedzaam en gingen gepaard met vele feestelijkheden.

Hoewel de stedelingen de vorst moeilijk toegang konden ontzeggen, tenzij ze uit waren op een conflict, kon het binnentreden van de stad door de poort een heus ritueel zijn, waarbij de stedelijke identiteit werd geuit en waarin werd verwezen naar de verplichtingen van de vorst. Het passeren van de beschermende cirkel rondom de stad, naar binnen en naar buiten, werd dus niet licht opgevat.

Stadscentrum

Wanneer je nu een oud stadscentrum binnengaat, het liefst natuurlijk door de poort, betreed je een gebied dat voor vele middeleeuwen een significant andere omgeving was dan daarbuiten. Binnen de stad vormden de historische bewoners een samenleving die onderhandelde over het zo veilig, voorspoedig en gezond mogelijk houden van hun omgeving. En natuurlijk werd daar nog genoeg gediscussieerd en uitgevochten. De vele belangen van de autoriteiten, clerici, gilden en families waren groot genoeg. Want wie had de leiding, wie had er de meeste invloed? Langzamerhand zouden stedelijke autoriteiten de belangrijkste wetgevende, bestuurlijke én rechtspreekende macht van de stad worden, maar door de lange voorgeschiedenis van stedelijke groei, wisselende behoeften en aanpak van problemen was dat veelal afgestemd op hoe de stad het beste – in praktische zin – kon functioneren.

Dat er binnen de cirkel iets bijzonders gebeurde, moge duidelijk zijn. Het kloppend hart van de stad, met haar centrale publieke gebouwen als het stadhuis en een kerk, is natuurlijk een bewijs dat steden goed functioneerden. Deze gebouwen vertellen in eerste instantie het verhaal van de stadspolitiek, de economie, en de religieuze instellingen. Stadspoorten worden vaak geassocieerd met beveiliging en controle. Maar ik pleit ervoor om ook het symbolische idee achter de stad indachtig te houden, en daarmee ook de stedelijke samenleving. Deze samenleving is niet egalitair, en de verschillen tussen mensen waren soms groot, maar dan gaat het wel over poorters die relatief vrijelijk door het stadhuis en de kerken konden bewegen, hun ambachten konden uitoefenen en de pleinen konden gebruiken. Dan gaat het over mensen die binnen een cirkel hoorden, zich verbonden aan de stad, en die zich samen wilden, dan wel moesten inzetten voor het behoud van de stad. Dat daarmee ook niet iedereen binnen de muren mocht blijven of komen is een net zo boeiend en belangrijk verhaal. ■

De Blauwe Steen in Leiden markeert waar de vier oudste stads-kwartieren samen kwamen. Bron: Bicke, 2012.

Floris Cohen

Floris Cohen is hoogleraar vergelijkende geschiedenis van de natuurwetenschap aan de Universiteit Utrecht. Hij studeerde geschiedenis in Leiden, waar hij ook promoveerde, maar omdat hij zich zowel 'alfa' als 'bèta' voelde, ging hij verder met de geschiedenis van de natuurwetenschap. Zijn meest recente werk is *Het knagende weten* (2016).

FOTO: BOB BRONSHOFF

Ben Vriesema
is hoofdredacteur
van Kleio.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Elke samenleving neigt ertoe mythen over het eigen verleden te creëren – mythen die snel een eigen leven kunnen gaan leiden, zoals begin jaren negentig is gebeurd met de middeleeuwse veldslag op het 'Merelveld' in wat nu Kosovo is. Het pleit voor het beschavingsniveau van een samenleving als ze personen aan het werk heeft die op een niet-mythische manier met het verleden van die samenleving weten om te gaan. Het nut van de geschiedwetenschap – het is al eerder bedacht – is er in gelegen zo nauwkeurig mogelijk te reconstrueren hoe in het verleden gebeurtenissen zijn geweest, en van die reconstructie voor een zo breed mogelijk publiek op zowel wetenschappelijk verantwoorde als aantrekkelijk verpakte wijze verslag uit te brengen.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Lincoln uit 2012. Hoe meesterlijk president Lincoln leiding gaf aan de aanvaarding door het Congres van het dertiende amendement op de grondwet, waarmee de slavenemancipatie in de VS van een snel herroepbare verklaring omgezet werd in een politiek onomkeerbare realiteit.

Kent u een historische persoon die op u lijkt?

Als ik een vrouw was geweest, zou ik graag hebben geleken op Émilie de Breteuil, marquise de Châtelet, die midden achttiende eeuw een meesterlijke vertaling heeft gemaakt van Isaac Newtons hoofdwerk, de Principia ('Wiskundige grondslagen van de natuurwetenschap'), en ook nog eens een mooie band had met Voltaire.

'Het verleden verdient het te worden onderzocht en onderwezen in its own right, niet als onderdeel van iets vaags en schijnbaar groters'

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Desnoods een tikje warrige, maar hoe dan ook inspirerende en met geestdrift gegeven lessen. Een docent die zelf door zijn of haar vak is gegrepen, weet alleen daarmee al een besef op te roepen hoe in alles wat we waarnemen en doen en wat er om ons heen gebeurt het verleden doorwerkt.

Wat is voor u een belangrijk lieu de mémoire?

Die werd op 13 november 2017 gelegd in de vorm van een 'Stolperstein' pal voor het huis van mijn grootouders, die ik nooit heb gekend en naar wie ik vernoemd ben. Hendrik Cohen was voorzitter van de Joodse Raad Rotterdam, en kwam evenals zijn vrouw Flora Polak begin 1945 om het leven in concentratiekamp Bergen-Belsen.

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Dijksterhuis' De mechanisering van het wereldbeeld uit 1950, dat ik op achttienjarige leeftijd in de boekenkast van mijn vader aantrof. Ik leerde ervan dat ook de wetenschap er een verleden op nahoudt, dat volwaardig deel van de geschiedenis uitmaakt. Tegelijk bood het boek een meeslepend geschreven, samenhangende interpretatie van hoe de moderne natuurwetenschap is ontstaan (Kenmerkend Aspect nr. 26).

Wat is uw dierbaarste bezit dat ook historische waarde heeft?

De eerste druk van de zes delen Gesammelte Schriften van Franz Kafka, in 1935 aangeschaft door een student geschiedenis die elf jaar later mijn vader zou worden.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen uit uw jeugd?

Ik herinner me er nog van alles van: van het jaartallenboekje van F. den Eerzamen (op de lagere school), tot de ietwat warrige maar toch inspirerende, want met geestdrift gegeven, lessen van mijnheer Meilof IJben (op het gymnasium).

Hoe vindt u dat geschiedenis- onderwijs en staatsinrichting aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

Al heb ik aan menig student college gegeven, ik heb nooit voor de klas gestaan en matig me daarom geen mening aan over hoe ons mooie vak het best gedoceerd zou kunnen worden.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

Dat ik me als onderzoeker vooral op zeventiende-eeuws Europa heb gericht, komt doordat in de kleine honderd jaar tussen Galilei en Newton de grote aanzet is gegeven tot onze moderne natuurwetenschap, maar ik heb niet een bijzondere affiniteit met die eeuw. Als ik daarom de vraag wat mag toespitsen: het historisch tafereel

dat ik het liefst als oog- en vooral oorgetuige zou hebben willen bijwonen, is Johann Sebastian Bach druk in de weer in een kerk ergens in Duitsland, waar hij een net opgeleverd Silbermann-orgel uitprobeert.

Denkt u dat de negenenveertig kenmerkende aspecten die leerlingen moeten kennen voor het eindexamen enig nut hebben voor het geschiedenisonderwijs?

Het allerbelangrijkst aan het geschiedenisonderwijs vind ik dat leerlingen een besef van de tijdsvolgorde krijgen waarin personen leefden en gebeurtenissen zich voltrokken. Naar mijn indruk vormen de negenenveertig kenmerkende aspecten daarvoor een prima voertuig.

Stel u zou minister van Onderwijs worden, wat zou u voor het geschiedenisonderwijs ingevoerd willen zien?

Aardige vraag voor de broer van een oud-staatssecretaris van Onderwijs! Maar goed dan: het afdanken van het plan-Schnabel. Het verleden verdient het te worden onderzocht en onderwezen in its own right, niet als onderdeel van iets vaags en schijnbaar groters.

Welke historische persoon spreekt u het meest aan?

Galileo Galilei. Bepaald niet als persoon, want hij was simpelweg een rotzak. Wel omdat hij het op zijn eigengereide manier aandurfde radicaal te breken met de al eeuwen gangbare manier van denken over hoe de natuur in elkaar zit en onverschrokken op zoek te gaan naar een nieuwe denkstijl die wij, in grote lijnen, nog altijd herkennen in onze moderne natuurwetenschap.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Ik zal eerst het onderzoek afsluiten dat ik me al tegen het einde van mijn studententijd heb voorgenomen: uitzoeken, ditmaal samen met een collega, hoe rond 1800 in Groot-Brittannië de nieuwe wetenschap dermate nuttig bleek om te kunnen worden ingezet voor praktische doelen. Hierdoor werd in de toenmalige sociaaleconomische constellatie een grootscheepse industrialisering mogelijk die de aanzet heeft gegeven tot de moderne wereld waar wij allemaal in leven (Kenmerkend Aspect nr. 31). ■

Wat is de meest indringende 'historische sensatie' die u hebt gehad?

Dat was toen ik in 1979 van het Rapenburg in Leiden, waar toen de UB gevestigd was, naar het Museum Boerhaave (waar ik als medewerker aan verbonden was) liep, met in mijn hand een exemplaar van de eerste druk van Newtons Principia – de conservator Oude Drukken had me voor onze aanstaande tentoonstelling over Christiaan Huygens het exemplaar los in handen meegegeven.

Beloftes maken schuld

Honderd jaar Balfour Declaration

Dit jaar is het precies honderd jaar geleden dat de Balfour Declaration werd opgesteld. Deze mondde uit in het inmiddels zeventig jaar oude verdelingsplan van de VN en de bezetting door Israël van de Westelijke Jordaanoever, exact vijftig jaar geleden. Een oplossing voor het daaruit volgende conflict in Israël tussen de Joden en de Palestijnen is helaas nog niet gevonden. Een terugblik.

Hettie Oudelaar is docent geschiedenis aan BC Broekhin in Roermond. Ze is bestuurslid van Kairos-Sabeel Nederland.

Kairos-Sabeel is een organisatie die tot doel heeft handen en voeten te geven aan oproepen van Palestijnen en van met name Palestijnse christenen om met geweldloze middelen bij te dragen aan het tot stand komen van een rechtvaardige vrede tussen Israël en de Palestijnen.

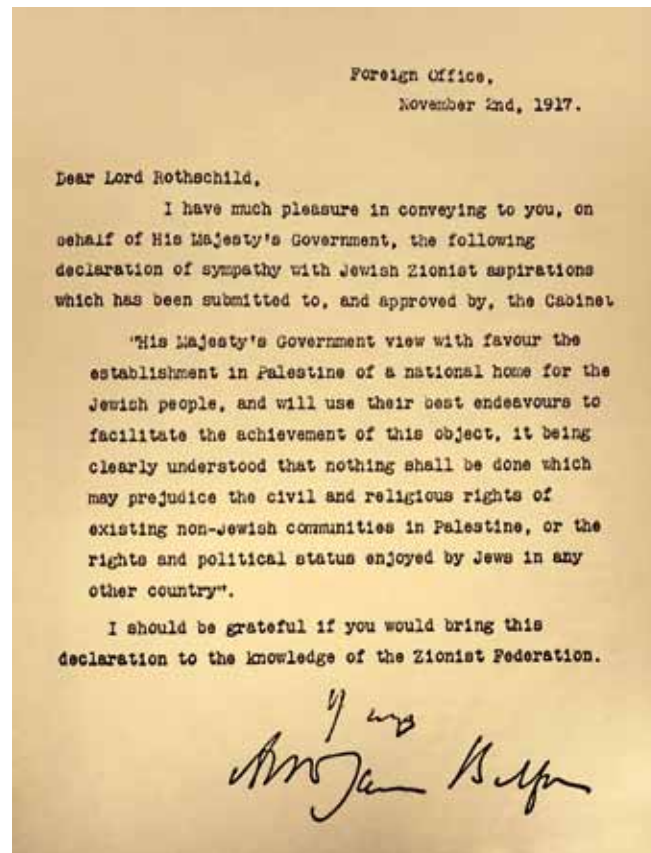
Tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn tegenstrijdige beloftes gedaan aan diverse bevolkingsgroepen in het Midden-Oosten. Zo was bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de Britse regering niet van plan om aan het Arabische of Joodse nationalisme tegemoet te komen. Dat een onafhankelijke Arabische staat, inclusief Palestina, aan sjarief Hoessein (de sjarief van Mekka) werd aangeboden in 1915 en daarna datzelfde Palestina aan de Joden in 1917 heeft voor een groot deel te maken met de ontwikkeling van de oorlog.

Naoorlogse verdeling

Frankrijk, Rusland en Groot-Brittannië hadden veel moslimonderdanen binnen hun rijk. Zouden die bereid zijn te vechten voor hun christelijke heerser, en tegen de sultan of kalief? Deelname van Turkije aan de oorlog aan de kant van de Centralen leidde tot besprekingen tussen Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland over een naoorlogse verdeling van het Ottomaanse Rijk. Tussen de Constantinopel Overeenkomst van maart/april 1915, zoals deze besprekingen werden genoemd, en november 1917 werden meerdere voorstellen gedaan voor de toekomst van Palestina. Zo was er sprake van een Russisch bestuur over Jeruzalem, Bethlehem en Jaffa, en Palestina zou een Egyptische provincie worden onder Brits bestuur.

De nederlaag bij Gallipoli (waar de Turken een veldslag wonnen van de Britten en Fransen) vergrootte de angst voor een jihad onder de moslims uit de koloniën en leidde tot de McMahon-Hoesseincorrespondentie.¹

In dezelfde periode werd het Sykes-Picotverdrag gesloten, waarbij werd voorgesteld Palestina onder gezamenlijk bestuur van de geallieerde mogendheden, inclusief tsaristisch Rusland, te plaatsen. De communisten maakten na de machtsovername in Rusland dit verdrag openbaar. De zionistische organisaties in Engeland zagen hierin een belemmering van hun plannen voor de omvorming van Palestina tot Joods thuisland/Joodse staat en oefenden druk uit op

de regering voor steun aan een Joods Palestina onder Brits protectoraat. Zij bereikten dat dit aspect uit het Sykes-Picotverdrag werd verwijderd.

Brief

Terwijl geallieerde troepen onder leiding van generaal Allenby optrokken naar Jeruzalem en sjarief Hoessein opmerkelijk gemaakt werd op de details van het Sykes-Picotverdrag schreef James Balfour, de Britse minister van Buitenlandse Zaken, een brief aan Lord Rothschild, een belangrijk figuur binnen de Brits-Joodse gemeenschap. De brief was de vrucht van twaalf maanden intensieve onderhandelingen tussen Britse zionisten en ambtenaren van het ministerie van Buitenlandse Zaken en uiteindelijk het oorlogskabinet van David Lloyd George.

De letterlijke (in het Nederlands vertaalde) tekst van deze brief luidt als volgt: 'Ik heb het genoeg om, in naam van de regering van Zijne Majesteit, aan u de volgende verklaring van sympathie met Joodse zionistische aspiraties, die is overlegd aan, en goedgekeurd door het kabinet, over te brengen: "Zijne majesteits regering staat welwillend tegenover de vestiging in Palestina van een nationaal tehuis voor het Joodse volk, en zal zich naar vermogen inspannen om het bereiken van dit doel te bevorderen, waarbij duidelijk moet zijn dat niets zal worden gedaan dat de burgerrechten en religieuze rechten van de bestaande niet-Joodse gemeenschappen zal schaden, dan wel de rechten en de politieke status van Joden in enig ander land." Ik ben u dankbaar als u de zionistische federatie [in Groot-Brittannië] van deze verklaring in kennis zult stellen.'²

Nationaal tehuis

Een eerdere versie van de tekst van de hand van Rothschild zelf sprak van 'Palestina opnieuw vormgeven als Nationaal Tehuis van het Joodse Volk'. Rothschilds concept sprak tevens van het recht voor de Joden tot onbeperkte immigratie en van Joodse binnenlandse autonomie. Dus in feite het vervullen van alle wensen van de zionisten. De uiteindelijke tekst was een compromisformulering om weerstand binnen de Britse regeringskringen weg te nemen. Degenen die zich zorgen maakten over de gevolgen van het zionistisch streven, en tegen de vestiging van een Joodse staat in het hart van het Midden-Oosten waren, moesten worden gerustgesteld: het zou niet gaan

om een Joodse staat en ook niet om heel Palestina. Daarom bevatte de brief ook de toevoeging over de burgerrechten en de religieuze rechten van de 'niet-Joodse' gemeenschap in Palestina. Ruim 90 procent van de bevolking van Palestina was destijds niet-Joods, en hoofdzakelijk Arabisch. Over hun politieke rechten werd in de verklaring niet gesproken. Evenmin werd verwezen naar hun nationale rechten als volk terwijl er wel werd gesproken over 'het Joodse volk'. De passage over de rechten en de politieke status van Joden elders was eveneens een toevoeging. Beide laatste toevoegingen werden gedaan onder invloed van Edwin Montagu, een Joodse antizionist die in het kabinet-Lloyd George de oppositie tegen de

'De brief was de vrucht van twaalf maanden intensieve onderhandelingen tussen Britse zionisten en het ministerie van Buitenlandse Zaken en uiteindelijk het oorlogskabinet'

Balfour Declaration leidde. Hij was bang dat de verwezenlijking van een nationaal tehuis voor de Joden antisemieten wereldwijd het voorwendsel zou kunnen geven voor uitwijzing van Joden in hun landen naar dat 'tehuis'.

De omvang en grenzen van dat nationaal tehuis werden opzettelijk onbepaald gelaten door Engeland in 1917.

Weizmann

Hoe slaagde een kleine, militair machteloze, groep Joden in het Verenigd Koninkrijk erin om het Britse oorlogskabinet te overtuigen om deze verklaring af te geven? Leonard Stein (*The Balfour Declaration*, 1961) meent dat de Declaration het resultaat was van zionistisch lobbywerk, in het bijzonder van Chaim Weizmann, een chemicus uit Wit-Rusland (en later de eerste president van Israël), die werkte aan de universiteit van Manchester en daarnaast een van de leiders van het Britse zionisme was. Overal in het land promootte hij de zaak van de zionisten. Hij ondervond daarbij weerstand van conservatieve rabbi's die het terugbrengen van Joden naar het Beloofde Land als blasfemie beschouwden, een anticiperen op het te verwachten Messiaanse Rijk.

In 1906 had Weizmann voor het eerst contact met James Balfour.³ Deze was toen partijleider van de Britse Conservatieven. Uit Weizmanns memoires blijkt dat hij toen al Balfour wist te overtuigen van de juistheid van het zionistisch streven om van Palestina een Joods thuisland te maken en dat hij hierbij uit naam van 'miljoenen Joden' sprak.⁴ Er was geen Palestijns equivalent voor Weizmann: de Palestijnse Arabieren hadden geen enkele invloed binnen de regeringen in Londen, Parijs of Washington. ►

¹ Een briefwisseling tussen Hoessein bin Ali, de sjarif van Mekka en Henry McMahon, de Britse hoge commissaris in Egypte, waarin het Verenigd Koninkrijk onafhankelijkheid belooft aan de Arabieren in grote delen van het Midden-Oosten.

² 'Balfour Declaration', *Wikipedia*, p.1.

³ Mathew in: *Journal of Palestine Studies* Vol. 40, No. 2 (Winter 2011), p. 31-32 (Harmsen).

⁴ Ibid, p. 32 en 'Balfour Declaration', *Wikipedia*, p. 3 (Harmsen).

Chaim Weizmann lobbyde actief in Groot-Brittannië voor een Joodse staat. In 1949 werd hij de eerste president van Israël. Foto: Hugo Mendelson, 1949, Government Press Office Israël. Linkerpagina: De Balfour-verklaring. Geschreven door Britse minister van Buitenlandse Zaken Arthur James Balfour aan Lord Rothschild in november 1917.

- ⁵ David Fromkin in: *A Peace to End All Peace* (1989), p. 285 (Grey).
⁶ Mathew, p. 32 (Harmsen).
⁷ Pappe, *A History of Modern Palestine*, p. 67-68.
⁸ Idem.
⁹ Mathew, p. 32 (Harmsen).

Weizmann verwierf faam als scheikundige door zijn ontdekking in de biochemie. Met zijn uitvinding was het mogelijk op grote schaal aceton te maken, waarvan cordiet werd gemaakt. Cordiet werd gebruikt bij de fabricage van wapens. De reputatie die Weizmann had, verschafte hem toegang tot verschillende leden van het oorlogskabinet om de zaak van de zionisten te bepleiten. Zo kwam hij in contact met Lloyd George. Dat de Declaration een beloning was voor Weizmanns uitvinding ten bate van de oorlogvoering staat in de memoires van de premier, maar is een hersenspinsel van Lloyd George, aldus de Amerikaans historicus David Fromkin.⁵

Lobbywerk

Weizmann en andere zionisten speelden, om steun voor het zionistische project te verwerven, in op de imperialistische belangen van Engeland in het Midden-Oosten.⁶ Mogelijk overdreven de zionisten in hun lobbywerk voor de Britse politiek hun eigen invloed op Joodse gemeenschappen wereldwijd. In elk geval meende de Britse regering zelf dat de Balfour Declaration de sympathie van de meest invloedrijke Joodse kringen in landen als de Verenigde Staten en Rusland zou kunnen winnen. Deze zouden dan vervolgens het beleid van deze landen ten aanzien van de Eerste Wereldoorlog die toen nog woedde in gunstige zin kunnen beïnvloeden.⁷ Invloedrijke Joden konden president Wilson ertoe bewegen deel te nemen aan de oorlog tegen de Centralen. In Rusland zouden invloedrijke Joden, zoals Trotski, het communistisch bewind ertoe kunnen bewegen de strijd tegen Duitsland voort te zetten.⁸ Hoop

die ijdel bleek: Trotski was geen zionist en het nieuwe communistische bewind in Rusland had op dat moment alle belang bij het sluiten van vrede met Duitsland.

Suezkanaal

Echter, volgens Mayir Vereté ('The Balfour Declaration and its makers', *Middle Eastern Studies*, 6 (1), January 1970) speelden sympathie voor de zaak van de zionisten en zionistische lobby juist geen rol, maar waren imperialistische belangen de drijfveer voor de Balfour Declaration. Het ging er meer om de Fransen uit Palestina te houden. Een Joods thuisland of een Joodse staat in Palestina zou als buffer kunnen dienen om het Suezkanaal te beschermen tegen elke vijandige kracht uit het noorden (het Ottomaanse Rijk en misschien ook Rusland).⁹ En een bondgenoot in Palestina in de vorm van een Joods thuisland kon belangrijk zijn voor de bescherming van Britse oliebelangen; tijdens het Brits mandaat over Palestina werd in Haifa olie uit Irak via een pijplijn naar de olieraffinaderij gebracht. Tom Segev maakt in zijn boek over het Britse mandaat in Palestina (*One Palestine: Complete*) gebruik van nieuw bronmateriaal en geeft nog een andere verklaring: zionisten noch imperialisten zaten achter de Declaration, maar de minister-president Lloyd George wiens steun voor het zionisme niet was gebaseerd op Britse belangen. De Engelsen kwamen Palestina binnen om de Turken te verslaan; ze bleven daar om het uit handen van de Fransen te houden; ze gaven het aan de zionisten omdat ze 'de Joden' zowel liefhadden als verafschuwden. De Declaration was zodoende niet gebaseerd op

In 1925 werd de Hebreeuwse universiteit van Jeruzalem geopend. Arthur James Balfour was een van de genodigden bij de opening. Foto: Library of Congress (VS).

militaire of diplomatieke belangen, maar het product van vooroordeel, geloof en handigheid. De mannen die het opstelden waren christenen en zionisten en in veel gevallen antisemitisch. Zij geloofden dat de Joden de wereld beheersten.¹⁰

Antisemitisme

Britse bewindslieden als Lloyd George en Balfour waren grootgebracht in de protestantse traditie en daarin speelde het geloof in de noodzaak van terugkeer van Joden naar het Beloofde Land, als wegbereider voor de uiteindelijke wederkomst van Christus op aarde, een belangrijke rol. Dit christelijk zionisme ging er wel van uit dat de ‘teruggekeerde Joden’ zich uiteindelijk tot het christendom dienden te bekeren en Christus als hun redder dienden aan te nemen. Hier blijkt de dubbelzinnige houding ten aanzien van de Joden onder figuren als Balfour: antisemitisme en tegelijk bewondering voor de Joden. Als minister-president in 1905 was hij fel tegen immigratie van Russische Joden naar Engeland. Vestiging van Joden in Palestina was voor hem een gelegenheid de Joden, met hun andere religie en beschaving, uit Europa te verdrijven.

Duidelijk blijkt uit de documenten van de Britse regering dat de Arabische meerderheid geen enkele stem kreeg in het vormen van de toekomst van hun eigen staat. In een telegram aan de Commissaris in Egypte adviseerde het ministerie van Buitenlandse Zaken achterdocht bij de Arabieren ten aanzien van het ware doel van de zionisten weg te nemen.¹¹

In 1922 verkreeg Engeland van de Volkenbond officieel een mandaat om Palestina naar een onafhankelijke toekomst te leiden. In dit mandaat werd de Balfour Declaration als basis genomen ten gevolge van lobbywerk van de zionisten. Vanwege de Declaration kregen de Palestijnse Arabieren onder het Britse mandaat niet de democratische politieke rechten en het beperkte zelfbestuur die wel golden voor de bevolking van andere landen in het Midden-Oosten die onder Brits gezag stonden. Al in november 1918 gaven de Arabieren hun eerste protestverklaring tegen de Balfour Declaration uit. Uitvoering hiervan zou leiden tot permanente vreemde overheersing van hun land. Het protest werd met name verwoord door jonge westers opgeleide telgen van Palestijns-Arabische notabelen. Vanuit hun kringen werden allereerst de zogeheten moslim-christelijke verenigingen opgericht.¹²

Landbouwnederzettingen

In november 1918 gaven Palestijns-Arabische notabelen hun eerste protestverklaring uit tegen de Declaration. Nadat een Arabische afvaardiging in augustus 1921 Londen had bezocht om zekerheid te krijgen over hun toekomst, ontving de minister van Buitenlandse Zaken een memo van een

hooggeplaatste ambtenaar van zijn ministerie, Hubert Young, waarin werd gesteld dat, hoewel de strategie een geleidelijke immigratie van Joden naar Palestina was tot het land een overwegend Joodse staat was geworden, het de vraag was of de Arabieren verteld moest worden wat het beleid van het ministerie echt betekende.¹³ De Britse mandaatpolitiek in Palestina, die zich baseerde op de Balfour Declaration, betekende dat de zionisten veel ruimte kregen om (Oost-)Europese Joden te werven voor migratie naar en vestiging in Palestina, en voor hun kolonisatiepolitiek daar. Dit leidde tot toenemende ongelijkheid en spanningen tussen de groeiende Joods-zionistische immigrantengemeenschap en de inheemse Arabische bevolking.

‘Vestiging van Joden in Palestina was voor Balfour een gelegenheid de Joden, met hun andere religie en beschaving, uit Europa te verdrijven’

Zionisten en hun instellingen kochten land in Palestina van Arabische grootgrondbezitters die vaak niet in Palestina woonden en stichtten daar landbouwnederzettingen. Vanwege het beleid dat Joodse bedrijven alleen Joden in dienst mochten nemen, werden steeds meer Arabische pachters en hun families van hun land verdreven. Degenen die naar de steden trokken, vonden daar vaak ook geen werk vanwege datzelfde Joodse beleid. Tegelijkertijd kon de traditionele Palestijns-Arabische sector nauwelijks concurreren met de technologisch geavanceerdere Joodse bedrijven. Protesten tegen de zionisten en tegen de Britse overheersers namen ondertussen toe, ook onder de Palestijns-Arabische boeren en armere stedelingen. Na de Palestijns-Arabische opstand, die in 1936 met een staking was begonnen, kwam verandering in het Britse beleid: Joodse immigratie en landaankopen werden ingeperkt. Deze beleidswijziging leidde daarop tot een toenemende verwijdering tussen de Britse machthebbers en de zionisten. Tijdens de oorlog vonden zij samenwerking met de Britten tegen nazi-Duitsland belangrijker dan uiting geven aan hun ongenoegen over het nieuwe Britse beleid. Maar dat veranderde na 1945: vanaf dat moment gingen de zionisten zich gewapend tegen de Britten verzetten. ►

¹⁰ Tom Segev, *One Palestine, Complete: Jews and Arabs under the British Mandate* (London 2000), p. 33 (Shambrook).

¹¹ Ingrams, Doreen, *Palestine Papers. 1917-1922: Seeds of Conflict* (Eland 1972), p. 22 (Shambrook).

¹² Pappé, *A History of Modern Palestine*, p. 79-80.

¹³ Ingrams, p. 140 (Shambrook).

Gevoelig onderwerp

Het conflict Israël-Palestina kan een gevoelig onderwerp zijn om te behandelen in een klas waarin leerlingen uit verschillende culturen zitten. Handreiking voor het lesgeven over gevoelige onderwerpen biedt *Kleio* van juli 2017. Ook het Nationaal Geschiedenisonderwijscongres op 9 maart staat in het teken van ‘gevoelige geschiedenis’, lees meer op pagina 67.

¹⁴ Mathew in: *Journal of Palestine Studies* Vol. 40, No. 2, pp 32-37 (Harmsen).

¹⁵ Mathew in: *Journal of Palestine Studies* Vol. 40, No. 2, p. 27 en Khalidi, *Palestinian Identity*, p. 252 (Harmsen).

Onmogelijke situatie

Met de Balfour Declaration en de daarop gebaseerde mandaatpolitiek hadden de Britten zich in feite in een onmogelijke situatie gemanoeuvreerd; protest van de Arabieren in Palestina en van de Arabische vazallen en bondgenoten van Groot-Brittannië elders, maakten onverkorte steun aan het zionisme onhoudbaar. Toegeven aan het Arabisch protest riep gewapend verzet van de zionisten op.

In 1947 deed Engeland aan de Verenigde Naties het verzoek een oplossing te vinden voor de Palestijnse kwestie en kondigde het aan het mandaat op 14 mei 1948 te beëindigen. De VN-resolutie van 1947, waarbij het mandaatgebied werd verdeeld in een Joodse en een Palestijns-Arabische staat, leidde tot nieuwe geweldsuitbarsting tussen Palestijnse Arabieren en zionistische Joden. De Palestijnse Arabieren wezen de verdeling van de VN af – zij vormden nog steeds het twee derde deel van de bevolking van Palestina. Zionisten die alleen genoeg wilden nemen met heel Palestina wezen de resolutie af. Pragmatisch ingestelde zionisten gingen akkoord met de resolutie van de VN omdat het de enige manier was om erkenning van een Joodse staat te verkrijgen. In de tussentijd namen de zionisten steeds meer gebieden in Palestina in, en steeds meer Palestijns-Arabische bewoners werden verdreven. Dit ging door na het uitroepen van de staat Israël op 14 mei 1948: 80 procent van de Palestijns-Ara-

Britse agenten fouilleren Arabieren in Jeruzalem. Het islamitische feest Nabi Moussa werd in april 1920 aangegegrepen om te protesteren tegen de zionistische beweging in Jeruzalem. De protesten liepen uit op rellen. De Britse regering probeerde in de dagen na de rellen de orde te herstellen. Fotograaf onbekend. Bron: Library of Congress (VS).

Literatuur

Cronin, David, *Balfour's Shadow* (Londen 2017).

Grey, Mary, *The Balfour Declaration. Key Players and Events* (2017).

Harmsen, Egbert, *De Balfour Verklaring. Achtergrond en gevolgen* (Lezing, Amsterdam 2017).

Pappe, Ilan, *A History of Modern Palestine, One Land, Two Peoples* (Cambridge (UK) 2004).

Shambrook, Peter, *The Balfour Project, Contradictory Promises* (2014).

Shambrook, Peter, *The Historical and Political Context that Produced the Balfour Declaration Talk Given at the 10th International Sabeel Conference, Bethlehem Hotel* (Bethlehem 2017).

Documentaire

Heel bruikbaar bij de bespreking van dit onderwerp is de documentaire *Britain in Palestine 1917-1948*, te vinden op The Balfour Project via tiny.cc/K7bpdp.

bische bevolking werd uit Palestina verdreven. Hun grond en bezittingen kwamen in handen van de nieuwkomers. De VN nam nog in 1948 resolutie 194 aan, waarin werd uitgesproken dat de vluchtelingen die wilden terugkeren dat bij de eerstkomende gelegenheid mochten doen. Ze hebben recht op terugkeer naar hun huis en land en op teruggave van hun eigendommen. Veel Palestijnen zijn nog steeds niet teruggekeerd. Het Israëliëse patroon van landonteigening, kolonisatie en discriminatie ten koste van de Palestijnen, en ten behoeve van Joden, was gangbaar geworden en werd uitgebreid na de bezetting van Oost-Jeruzalem, de Gazastrook en de Westelijke Jordaanoever in 1967. Hiermee is de voorspelling van Balfours opvolger als minister van Buitenlandse Zaken George Curzon uitgekomen. Hij uitte destijds kritiek op de Declaration en het zionisme en voorzag rampzalige consequenties voor vrede en stabiliteit in het Nabije Oosten in het algemeen en in Palestina in het bijzonder. De Balfour Declaration legitimeerde Britse steun aan de zionistische immigratie- en kolonisatiepolitiek in Palestina, aldus Curzon. Een politiek die in zijn ogen tot de onteigening en de onderschikking van de inheemse Arabische bevolking van Palestina zou leiden.¹⁴

Koloniale arrogantie

Midden-Oostdeskundige Egbert Harmsen, verbonden aan Diensten Onderzoek Centrum Palestina, wijt dit aan het koloniale karakter van de verklaring, die gestoeld was op het maken van onderscheid tussen 'beschaaftde' en 'primitieve' volkeren, een onderscheid waaraan Balfour zelf in niet mis te verstane termen uiting had gegeven. De houding van Balfour en de zijnen ten aanzien van de Arabische bevolking kenmerkte zich door koloniale arrogantie. Zo stelde hij in een memo van Buitenlandse Zaken van augustus 1919: 'Zionisme, of het nu juist of onjuist is, goed of slecht, is geworteld in eeuwenoude tradities, in hedendaagse behoeften en in hoop op de toekomst dat van veel groter belang is dan de wensen en vooroordelen van de 700.000 Arabieren die dit voorvaderlijke land nu bewonen.' Volgens Balfour bezaten de zionisten dus gewichtige en belangwekkende zaken als tradities, behoeften en hoop, terwijl de Palestijnse Arabieren slechts wensen en vooroordelen hadden.¹⁵ Dit onderscheid is volgens Harmsen nog steeds bepalend in de perceptie van Israël en zijn pleitbezorgers in het Westen van de kwestie Israël-Palestina. ■

Botsende waarheden in de bios

Twee beladen films over de Armeense kwestie

In de eerste helft van 2017 kwamen in Nederland twee films uit over Oost-Anatolië tijdens de Eerste Wereldoorlog. *The Promise* is een venster tot de Armeense genocide. *The Ottoman Lieutenant* – met een hoofdrol voor niemand minder dan Michiel Huisman – is een liefdesverhaal tegen de achtergrond van de Ottomaanse inspanningen de Russen en rebellerende Armeniërs het hoofd te bieden. Gaat het hier om een aanklacht en een antwoord?

Het lijkt er inderdaad op dat de films verbonden zijn in hun rivaliserende verbeeldingen van de gebeurtenissen in Oost-Anatolië in 1915. Maar waar strijden ze dan over? Het wel of niet plaatsvinden van de Armeense genocide? Wat valt daarin te bevechten?

In zijn standaardwerk over moderne Turkse geschiedenis schrijft Erik-Jan Zürcher dat de deportaties en de dood van enorme aantallen Armeniërs, of het nu om mannen, vrouwen, ouderen of kinderen gaat, als feiten onbetwist zijn. De controverses centreren zich volgens hem rondom drie punten.

Het eerste betreft de militaire noodzaak van de operaties tegen de Armenen. Ontkenners van de genocide leggen de nadruk op het Armeense verraad en de samenwerking met aanvallende Rusland. Dit noodzaakte het Ottomaanse leger stappen te ondernemen tegen een gevaar van binnenuit. Tegenstanders laten zien dat de reactie op Armeense rebellie extreem was, en niet alleen opstandige regio's betrof. Het tweede punt van discussie draait om de schattingen van het aantal doden, die uiteenlopen van circa tweehonderdduizend tot twee miljoen slachtoffers. Tot slot wordt er getwist over de intentie: kun je spreken van doelbewuste acties die de grote aantallen doden onder de Armeense bevolking tot gevolg had, en was het daarmee een genocide?¹ Hoewel beide films over dezelfde gebeurtenis gaan, staan compleet verschillende controverses centraal.

Gebroken belofte

The Promise komt langzaam op gang, maar sleept je uiteindelijk toch mee in de handel en wandel van Mikael (Oscar Isaac), de Armeense hoofdpersoon, die vanuit het kleine Siroun naar Constantinopel/Istanboel (beide films gebruiken een andere naam) reist om medicijnen te studeren. Hij belooft zichzelf aan een dorpsgenote en ontvangt als bruidsschat het geld dat nodig is om zijn studie te kunnen betalen. Eenmaal in Istanboel ontmoet hij kunstenares Ana (Charlotte Le Bon), die hem al snel aan zijn belofte doet twijfelen. Terry George (de regisseur van *Hotel Rwanda*) leidt de kijker vanaf dat moment langs de verschillende verschrikkingen die de Armenen in 1915 hebben moeten doorstaan om te laten zien dat die gecoördineerd zijn door regering en leger. Je volgt Mikael, die met de massale arrestaties van intellectuelen in de hoofdstad Istanboel gedeporteerd wordt naar het oosten, om daar aan het spoor te werken. Na zijn ontsnapping zie je de rest van het Armeense drama als het ware door zijn ogen: Armenen die in veewagons vervoerd worden; lange rijen strompelende Armeense dorpingen die hun weg door het landschap zoeken; Mikael vindt zijn dorp uitgemoord terug en hij trekt met vluchtende dorpingen ten strijde tijdens het beroemde verzet ►

Lex Flooren is docent geschiedenis.

Erik-Jan Zürcher, *Turkije. Een moderne geschiedenis* (Amsterdam University Press, Amsterdam 2014), 142-147.

Scène uit *The Promise*.

van Musa Dag (Mozesberg), waar de Armenen succesvol de Ottomanen van het lijf hielden tot ze ontzet werden door de Fransen.

De Ottomaanse regering, zo laat de film zien, heeft een doelbewuste politiek van deportatie en vernietiging gevoerd, en beschouwde het Armeense volk als een 'tumor' in het Ottomaanse lichaam, aldus de omstreden dr. Nazim Bey in *The Promise*. De connectie tussen de Ottomaanse staat en de moord op Armenen wordt het meest letterlijk verfilmd in de scène waarin AP-verslaggever Chris Myers (Christian Bale) een rokend dorp in rijdt en foto's neemt van mannen die zijn opgehangen. Op hun borst hangt een bord dat in het Ottomaans uitlegt dat dit vonnis hun is opgelegd door de Ottomaanse regering.

Scène uit *The Promise*.
Rechts: Scène uit *The Ottoman Lieutenant*.

Richtingloosheid

Van de verschrikkingen in *The Promise* valt in *The Ottoman Lieutenant* slechts een vage echo te ontwaren. De film is bijkans nog langzamer dan *The Promise*, en het blijft lastig het doel of de hoofdlijn te vatten. Diezelfde richtingloosheid lijkt de hoofdpersonen ook te bevangen, als ze in een hopeloze driehoeks-verhouding terechtkomen.

Het verhaal start met de ontmoeting tussen Lillie (Hera Hilmar) en de idealistische en vrome dokter Jude (Josh Hartnett). In de hoop iets van betekenis te kunnen doen in deze wereld reist Lillie hem achterna richting het Oost-Anatolische Van, waar Jude werkt in het ziekenhuis van een missiepost. Eenmaal in het Ottomaanse Rijk wordt Lillie begeleid door de blauwogige Turk Ismail (Michiel Huisman) – je kunt een vrouw die onbekend is met de weg deze barre tocht naar Van immers niet onbegeleid laten maken. Desondanks worden Lillie en Ismail overvallen. Ze weten levend weg te komen, maar al hun goederen voor de missiepost raken verloren aan de bandieten. Aangekomen in Van zien ze dat hun goederen door nota bene dezelfde bende weer te koop worden aangeboden aan Jude – het zijn Armenen die de bergen afstruinen en roven om met het geld hun opstand te bekostigen.

Waar Jude een steeds twijfelachtiger rol op zich neemt door Armeense rebellen te steunen en het leven van de mensen in de missiepost in gevaar te brengen (door wapens op te slaan), wordt Ismail's rol steeds sympathieker. Hij wint Lillie's liefde, blijkt een integere man én hij vecht voor veiligheid in de regio: eerst tegen Armeense rebellen, dan tegen de oprukkende Russen. Echter niets blijkt de Russische stoomwals te kunnen stoppen.

De verteller in de persoon van Lillie legt uit hoe het onheil langzaam van nadert: 'Ons dorp lag direct in het pad van het Russische Leger. Sommige Armeense rebellen sloten zich aan bij de Russen om de Ottomanen te bevechten. In onze buurt werden Armeense mannen uit hun huizen gehaald om ingelijfd te worden in het Ottomaanse leger, terwijl Armeense ouderen, vrouwen en kinderen werden samengedreven.' Vanaf dat moment zien we ook dat Ottomaanse soldaten Armenen meenemen, en deze 'honden' lukraak afschieten.

Als Ismail ingrijpt en de, sjofeler geklede, bleker en naarder uitzien, soldaten aanspreekt weet hij de Armenen te redden, maar zelf moet hij het met de dood bekopen.

Standplaatsgebondenheid

De verhaallijnen in beide producties verraden met een de standpunten die ten aanzien van de controverses worden ingenomen. *The Ottoman Lieutenant* verbeeldt de strijd tegen de Russen en de ontrouw van de Armenen. De aura van nobele strijdvaardigheid die de Armenen in *The Promise* lijkt te omhullen, heeft in *The Ottoman Lieutenant* plaatsgemaakt voor een air van onbetrouwbare eerloosheid enerzijds en willoze hulpeloosheid anderzijds. De focus in de film, als we het onderscheid van Zürcher aanhouden, ligt op het verbeelden van de onduidelijke oorlogssituatie, de onmacht van de Ottomanen in eigen huis en de noodzaak tot een verdedigend antwoord te

komen op de Armeense dreiging waarvan onschuldige Armenen helaas het kind van de rekening worden. De eerste controversie dus. In *The Promise* wordt met alle macht stelling genomen in de derde controversie. De gangen van Mikael, en in de andere verhaallijn van reporter Chris, worden bepaald door genocidale handelingen die de ijkpunten vormen voor de ontvouwing van het verhaal. *The Promise* stelt: er is genocide op de Armenen gepleegd, er was intentie, het was doelbewust; vergeet het niet.

Meer nog dan de films misschien werpt het productieproces licht op de intenties van de filmmakers. Volgens de crew van *The Promise* is *The Ottoman Lieutenant* een (Turks) politiek gemotiveerd antwoord op *The Promise*. De laatste is volledig gefinancierd (honderd miljoen dollar) door Kirk Kerkorian, een Armeens-Amerikaanse miljardair die in 2015, het jaar voor de première, op achtennegentigjarige leeftijd overleed. Volgens de makers moet de film discussie oproepen, hedendaags onrecht aan de kaak stellen en het vergeten leed van de Armenen onder de aandacht brengen. Jonathan Helfgot (van Open Road Films) zegt in een interview met Reuters dat de film is gemaakt om bewustzijn te kweken, en aandacht te vragen voor de kwestie, niet zozeer om geld te verdienen. Volgens hem is er in de weken na de release meer aandacht voor de kwestie geweest dan in de honderd jaar na het drama.² De website van *The Promise* onderstreept de ideologische boodschap van de filmmakers door flink wat ruimte te wijden aan sociaal activisme, zie de tab *Social Impact*, waar je leert over genocide, de Armeense genocide en hoe men vandaag de dag een standpunt kan innemen tegen genocide.³

Waar leden van het productieteam van *The Promise* graag de pers te woord staan, blijft het stil uit het kamp van *The Ottoman Lieutenant*. De officiële website is zo leeg als die van *The Promise* vol is. Het is dus moeilijk te achterhalen wat het verhaal achter deze film is. Volgens een interview met een producer van

The Promise zou niemand minder dan Bilal Erdogan, zoon van de Turkse president Recep Tayyip Erdogan, een hand hebben in de financiering van deze Turks-Amerikaanse productie.⁴

Bekijk de sites, niet de films

Hoewel er een sterrencast is ingehuurd en het onderwerp zeer veel potentie heeft, prijzen critici beide films – met recht – niet de hemel in. Er is dan ook miljoenenverlies geleden. Hoewel je als docent beter zelf kunt besluiten wat je van de films vindt – en of ze geschikt zijn voor behandeling in de klas (ik denk dat ze er alleen al te langzaam voor zijn) –, is het misschien interessanter de sites te bekijken. Niet alleen de officiële sites, maar ook bijvoorbeeld de Facebook-pagina's, de discussies op bijvoorbeeld Moviemeter en een enkele *review*, vormen een mooi vertrekpunt voor een oefening over standplaatsgebondenheid, over de keuze van bronnen, de focus in een verhaal en de interpretatie van het verleden. Op het web zie je dat het gevecht uit 1915 niet gestreden is.

Toen *The Promise* in december 2016 zou uitkomen, maakte Paladin, distributeur van *The Ottoman Lieutenant*, bekend dat ze dezelfde maand in de spotlights zou verschijnen. De release van *The Promise* werd echter naar april 2017 verschoven, waarna ook de release van *The Ottoman Lieutenant* naar maart 2017 werd geduwd. Toeval? Of slechts uren na de première van *The Promise* zouden tienduizenden extreem lage beoordelingen (1,0) op IMDb geplaatst zijn. Toeval? Op verschillende fora lees je over 'de verschrikkelijke Turk' en 'de leugenachtige Armeense geschiedvervalsing'.

Al met al leveren de films dus wel interessante stof op voor de historicus en de geschiedenisdocent. De aanpak die men doet op internet en de standpunten van de verschillende partijen tonen dat historisch besef, geschiedenisonderwijs en het leren en historisch redeneren blijvende relevantie hebben in het duiden van hedendaagse fenomenen. ■

² Artikel van Reuters via tiny.cc/K6RAAA.

³ www.thepromise.movie.

⁴ Artikel in Hollywood Reporter via bit.ly/2q1bgNZ.

Discussies over de film *The Ottoman Lieutenant* op Facebook. Boven: Scène uit *The Ottoman Lieutenant*.

Erfgoed prikkelt de fantasie

Vazen, doodskisten en sieraden. Het zijn enkele voorbeelden van objecten in het Rijksmuseum van Oudheden die een docent kan gebruiken om de les te verlevendigen. Een groep enthousiaste startende geschiedenisdocenten, onder wie de auteur van dit stuk, verzamelde zich eind september in het museum in Leiden voor een netwerkbijeenkomst vol inspiratie van de commissie Nieuwe Docenten.

Paula van Rooij is lid van de commissie Nieuwe Docenten VGN.

Na de lunch, waarop wij met elkaar kennismaakten, kwam Timo Epping van de afdeling Educatie ons ophalen. Als eerste wilde hij weten wat wij in de klas deden met erfgoed. Dat bleek erg te verschillen. Over het algemeen waren er veel (buitenlandse) excursies, vooral rond de Tweede Wereldoorlog. Erfgoed wordt vaak gekoppeld aan het curriculum. Dat kwam overeen met Eppings ervaringen. De afdeling Educatie in Leiden ontvangt vooral aan het begin van het schooljaar veel brugklassen, die op dat moment de oudheid behandelen. Daarnaast is het sinds enkele jaren mogelijk om een museumdocent in de klas te ontvangen (zie kader). Epping: 'Dat is voor scholen een financieel en logistiek aantrekkelijk alternatief, hoewel het een museumbezoek nooit helemaal kan vervangen. We hopen dat een les in de klas een aanleiding tot toekomstig bezoek vormt en vooral een goede kennismaking is met een museum en erfgoed.'

Na het uitwisselen van ervaringen werden we aan het werk gezet. We kregen een artikel waarin stond hoe de omgang met mummies sinds de zeventiende en achttiende eeuw behoorlijk is veranderd. In de zeventiende eeuw werden mummies als een soort attractie geopend op chique etentjes van de wetenschappelijke elite. In Nederland gebeurde dat, voor zover bekend, voor het eerst in 1771 in Den Haag. Ook de eerste directeur van het in 1818 gestichte Rijksmuseum van Oudheden opende een keer een mummie in 1824. Dat gebeurde wel in een wetenschappelijkere setting en zonder toeschouwers. Al vrij snel vond de directeur dat mummies niet geopend moesten worden omdat die hierdoor vergingen, en het van weinig respect getuigde voor de doden.

Kindmummie

Tegenwoordig is de houding tegenover mummies veranderd. Nu worden ze helemaal niet meer geopend voor wetenschappelijk onderzoek. Een ander voorbeeld van deze nieuwe houding is dat het museum steeds vaker vragen kreeg over een kindmummie die jarenlang een icoon van het museum was. Met de laatste renovatie van het museum verdween de mummie naar het depot. 'We hebben geen dood kind nodig om het verhaal van het proces van mummificeren te vertellen. Het museum is geen anatomisch theater,' zei de huidige directeur Wim Weijland daar vorig jaar over in *NRC Next*.

In de groep van jonge docenten begreep niet iedereen de keuze van het museum. Een aantal aanwezigen vond de oplossing van het Egyptisch

Egypte-afdeling van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Foto: Rob Overmeer.

Educatie bij het RMO

Als je meer wilt weten over de mogelijkheden voor schoolbezoeken aan het museum, museumdocenten in de klas, cursussen, workshops en informatie bij museumobjecten, kun je terecht op www.rmo.nl/onderwijs.

Museum in Turijn charmanter. Daar wordt het publiek met rode stickers gewaarschuwd: 'U naderd menselijke resten!', waarop de bezoeker zijn eigen afweging kan maken.

Behalve een ethische discussie over het tentoonstellen van mummies, leidde het artikel ook tot een brainstorm over welk verhaal je naar aanleiding van het artikel over mummies kunt vertellen in de klas. Je kunt er een les bij geven over het oude Egypte. Maar de manier waarop mensen tegen mummies aankeken in de negentiende eeuw kan iets vertellen over nationalisme en staatsvorming in de moderne tijd.

Objecten bestuderen

Hierna werden we door Epping in twee groepen het museum in gestuurd. We bestudeerden de fibula van Dorestad en de sarcofaag van Simpelveld en gingen in gesprek over manieren waarop dit erfgoed in de klas kan worden gebruikt. Alleen al het bekijken van (de foto van) een object kan de aanleiding zijn voor een interessante les. Objecten maken het voor leerlingen immers makkelijker zich te verplaatsen in het verleden. Via een mysterie bij de fibula van Dorestad wordt de fantasie geprikkeld. Van wie was dit prachtige sieraad? Waarom is het nooit opgehaald toen het in een put belandde? In de bovenbouw kan het object een goede instap zijn bij een les van de versmelting van Scandinavische, christelijke en Romeinse culturen.

De commissie

De commissie Nieuw Docenten organiseert twee keer per jaar netwerkbijeenkomsten voor beginnende docenten. De commissie staat open voor nieuwe leden en ideeën. Kijk op de Facebookpagina Nieuwe Docenten VGN of stuur een mail naar nieuwedocentenvgn@gmail.com als je meer wilt weten.

De sarcofaag van Simpelveld kan worden gebruikt voor een mysterie over wie er in de doodskist heeft gelegen. Of voor een verhaal over de Romeinen die in de Lage Landen woonden en de grote verschillen tussen arm en rijk in deze periode. Je kunt leerlingen ook een biografie laten schrijven bij de dode Romeinse vrouw die in Simpelveld haar laatste rustplaats vond.

Aan het einde van de dag waren dit maar een paar voorbeelden van lesideeën die de beginnende docenten uitwisselden. Daarnaast hadden we ons tussen de bedrijven door kunnen vergapen aan de Griekse vazen, Romeinse beelden en Egyptische grafgiftten in het museum. Dat voedde het enthousiasme voor ons mooie vak op de borrel na afloop. ■

Geschiedenis op beeldschermen

De nieuwe Canontentoonstelling in het Openluchtmuseum

Vanaf eind september is in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem *De Canon van Nederland* te zien. In deze interactieve tentoonstelling wordt de Nederlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu behandeld.

Quinten Koster is
redacteur van Kleio.

Toen in 2011 de oprichting van een Nationaal Historisch Museum niet doorging, kregen het Rijksmuseum in Amsterdam en het Openluchtmuseum in Arnhem samen de taak om een historisch overzicht van de vaderlandse geschiedenis te verzorgen. Het resultaat van deze samenwerking is vanaf september 2017 in het Nederlands Openluchtmuseum te zien. Reden genoeg om deze dappere poging eens van dichtbij te bekijken.

Vier zalen

Deze nieuwe tentoonstelling bestaat uit vier delen waarin de geschiedenis van Nederland op verschillende manieren wordt belicht. Het eerste deel bevindt zich in de gang naar de grote expositie. In deze gang worden filmfragmenten op de muren geprojecteerd. Hierin wordt het dagelijks leven van gewone mensen door de eeuwen heen getoond. De kinderen spelen op straat en de ouders zitten gezellig aan de eettafel onder de lamp, of bij de kaars, of rond het haardvuur in het midden van de kamer. In het tweede onderdeel, in een grote ronde zaal, wordt de geschiedenis aan de hand van de tien tijdvakken van commissie-De Rooy (2001) doorlopen.

‘Wat opvalt, is dat de activiteiten erg beeldscherm georiënteerd zijn, wat overigens niets afdoet aan de lol van de spellen’

Bij ieder tijdvak staan beschrijvingen en feitjes om te lezen, historische objecten om te bekijken, en is er een interactief onderdeel om te doen. Het niveau van de informatie en activiteiten is vooral gericht op kinderen van 11 tot 15 jaar, maar oudere ‘kinderen’ kunnen zich er ook erg mee vermaken.

Wat opvalt, is dat de activiteiten wel heel erg beeldscherm georiënteerd zijn, wat overigens niets afdoet aan de lol van de spellen. Het betekent ook niet dat de activiteiten zich beperken tot het drukken van knopjes op een scherm. Dit is meteen bij binnenkomst duidelijk, als je in de prehistorie achter een hert aan kunt rennen. Ook een heel erg leuke activiteit is het zeilen in de middeleeuwen. Op een groot scherm zie je de kaart van Noord-Europa waar de spelers hun zeilscheepjes over moeten

manoeuvreren om van haven naar haven te varen, terwijl ze piraten moeten zien te ontwijken. Dit doen ze door met een echte helmstok te sturen. Met een echt touw, de schoot, bedienen ze tegelijkertijd de zeilen. Er staat ook een drukpers waarop zelf een afdruk gemaakt mag worden. Weliswaar wederom op een scherpje, maar toch moeten alle handelingen precies worden uitgevoerd. Zo is het meteen duidelijk dat met de drukunst boeken vele malen sneller tot stand kwamen dan met schrijven, maar dat dit nog lang niet zo snel ging als met een kopietje of printje tegenwoordig.

Naast deze actievare spellen kan je je ook vermaken met diverse quizjes en testjes. Grappig zijn de spiegels waar je jezelf geprojecteerd ziet in de klederdacht van het betreffende tijdvak. Aan het einde van dit tweede deel van deze expositie staan computers waarop je dit nog eens dunnetjes over kan doen. Het resultaat van die creatieve uitbarsting kan je dan naar je eigen e-mailadres laten sturen. Helaas werkte dat laatste nog niet helemaal feilloos aangezien ik mijn foto's – misschien gelukkig maar – nog niet heb ontvangen.

Ruimte voor de regio

Het derde deel van de expositie bestaat uit een filmzaal waar in drie verschillende korte films de geschiedenis van Nederland vanuit geografisch en demografisch perspectief getoond wordt. In de eerste film wordt gekeken naar hoe het Nederlandse landschap is ontstaan. De tweede film laat het transport van mensen en goederen door de eeuwen heen zien. En in de derde en laatste film wordt de evolutie van de landsgrenzen behandeld. Achter de tribune

Kanon van Nederland.
Dit kanon uit 1633
wordt tentoongesteld
in de ruimte over de
tien tijdvakken van
commissie-De Rooy.
Foto: Nederlands
Openluchtmuseum.

van de bioscoop loopt een lange tijdbalk. Hierover kan je een beeldscherm heen en weer schuiven. Op dit scherm komt allerlei informatie over de door jouw ingevulde regio, uit het tijdvak waar het schermpje op de tijdbalk langskomt. Zo kan je bijvoorbeeld het inwoneraantal zien, of wat er in die tijd in die regio geproduceerd werd. Dit geeft de geschiedenis in het Openluchtmuseum ook een meer lokale dimensie. Iets wat leerlingen die van wat verder komen zeker zullen waarderen.

In het laatste deel van deze nieuwe expositie draait het vooral om de vijftig canonvensters van commissie-Van Oostrom (2006). Deze worden op een enorme wand van touchscreens getoond. Per venster kan er extra informatie opgevraagd worden. Bij deze wand hoort ook een – natuurlijk digitale – opdracht waarin je wordt uitgedaagd om overeenkomsten tussen de verschillende vensters te onderzoeken. Daarnaast staan er verschillende grote interactieve tafels waarop meerdere mensen tegelijkertijd, tegen elkaar, een spel kunnen spelen. In dit spel moet beoordeeld worden of een uitvinding in het tijdvak al bekend was, net werd uitgevonden of dat het nog toekomstmuziek was. Beetje jammer dat de enorme kennis van een zekere geschiedenisdocent toch net niet voldoende bleek te zijn om een irritante puber (dit is inderdaad een pleonasme) te vernederen... Vooral als deze het er dan ook nog eens in wrijft. Achter de schermenwand is plaats voor jaarlijks wisselende tentoonstellingen. Op dit moment gaat deze over de beeldvorming rond Willem van Oranje en Floris V door de jaren heen.

Excursiemateriaal

Voor scholen zijn er twee verschillende opdrachten in ontwikkeling. De eerste is bedoeld voor de bovenbouw van de basisschool en de tweede voor de eerste en tweede klas havo en vwo. In de versie voor groep zeven en acht maken de leerlingen

gezamenlijk een historisch journaal door tijdens het museumbezoek foto's en filmpjes met de tablet te maken. Van tevoren hebben ze hiervoor in groepjes twee tijdvakken gekozen die ze tijdens het bezoek willen onderzoeken. Leerlingen uit het voortgezet onderwijs moeten aan het begin een thema kiezen. Ze kunnen kiezen uit: Oorlog en Strijd, Eten en Drinken, Sport en Spel, en Beroemd, Berucht & Bijzonder. Aan de hand van dit thema worden alle tijdvakken bestudeerd. De conclusies van deze onderzoeken worden, afhankelijk van het gekozen thema, gepresenteerd in een journaal, een sportprogramma, een kookprogramma of in een soort *Shownieuws*. Beide programma's kunnen ook in combinatie met een bezoek aan het buitengedeelte van het museumpark worden gedaan. Helaas komt pas in het najaar van 2018 een programma speciaal gericht op de eerste en tweede klas van het vmbo.

Al met al is deze nieuwe tentoonstelling inderdaad een schot in de roos. Alleen al in *De Canon Van Nederland* is genoeg te zien en te beleven om een klas hier ruim twee uur goed te kunnen vermaken. En belangrijker nog, qua inhoud is deze tentoonstelling meer dan de moeite waard om als excursie in het lesprogramma op te nemen. Als u op 9 maart 2018 toch al in het Openluchtmuseum bent voor het 4e Nationaal Geschiedisonderwijscongres van de VGN, zou ik er zeker even een kijkje gaan nemen. ■

De interactieve wand waarop de bezoeker de vijftig vensters van de Canon van Nederland kan verkennen. Foto: Nederlands Openluchtmuseum.

Bezoek met een schoolklas

Kosten museumles (zonder toegang tot het openluchtpark) per leerling: € 3,50. Programmaduur: 3 uur. Inclusief museumdocent en parkeerkosten. Maximaal aantal leerlingen: PO-programma 30, havo/vwo-programma 60. Kosten museumles plus dagtoegang tot het volledige park, per leerling: € 8,50 (€ 5,00 korting voor museumkaarthouders). Tegen geringe meerprijs is het arrangement uit te breiden met onder meer snacks en limonade.

Hoe Amerika de leidende industrië natie werd

De onstuimige ontwikkeling van de Verenigde Staten

Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit het boek *Geschiedenis van de Verenigde Staten* dat afgelopen september bij uitgeverij Boom verscheen.

Na de Burgeroorlog maakte Amerika een economische groeispurt. In combinatie met de massale instroom van immigranten leverde dat grote sociale problemen op. De Grote Spoorwegstaking van 1877 was een van de eerste confrontaties tussen werkgevers en arbeiders, maar steeds meer arbeiders organiseerden zich in vakbonden, die voortdurend werden gedwarsboomd door werkgevers en de federale overheid. Rechters verklaarden werkonderbrekingen en boycots illegaal. Politie en National Guard werden regelmatig ingezet om stakingen te breken, soms om privélegertjes te helpen die ondernemers of mijnbezitters hadden ingehuurd, zoals bij de staalfabrieken in Homestead in 1892 en bij de grote Pullman-staking van 1894. Ook in het Westen was het onrustig, vooral rond de mijnen in Idaho. De meeste Amerikanen hoorden niet meer dan dat daarginds een complete veldslag aan de gang was, met sabotage, bommen en het kapen van treinen. De pers beschreef vakbondsleiders als dictators, uit op de vernietiging van het vrije ondernemerschap. Socialisme en anarchisme, meegebracht door nieuwe immigranten, werden neergezet als vijandig aan het kapitalisme en de Amerikaanse droom.

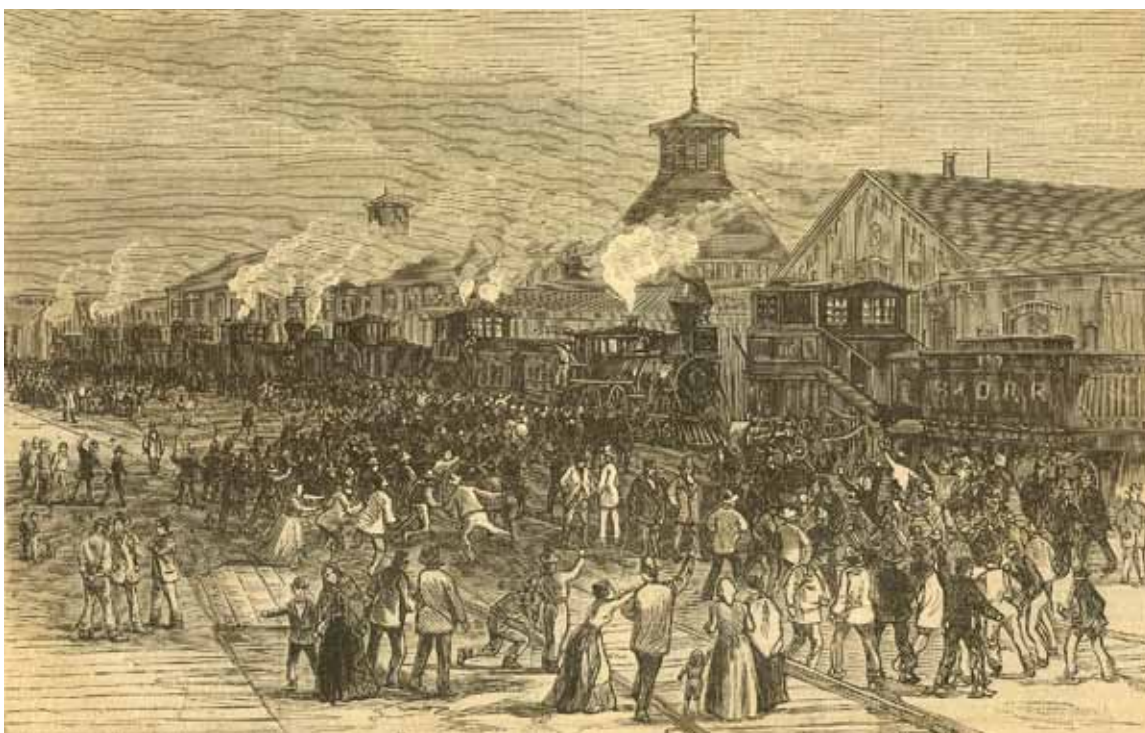
In maart 1893, net voordat Grover Cleveland werd geïnaugureerd voor een tweede termijn, begon de grote crisis van 1893, de zwaarste die Amerika had gekend. Het faillissement van de Philadelphia and Reading Railroad veroorzaakte een kredietcrisis die de hele economie onderuit haalde. Meer dan zeventig spoorwegondernemingen gingen bankroet, banken bleven zitten met oninbare leningen. Om kapitaal te vergaren

eisten deze banken al hun uitstaande geld terug bij kleine bedrijven en boeren die zo over de kop gingen. Een bankrun van spaarders gaf veel banken de genadeklap. Binnen een jaar waren er vier miljoen banen verdwenen. Op het dieptepunt was een kwart van alle arbeiders werkloos. Bedelen werd normaal, gezinnen sliepen op straat, boeren verbrandden hun oogst nu die minder opbracht dan het vervoer naar de markt zou kosten. Toen in juni 1893 een groot aantal landen zilver niet meer accepteerde als betaalmiddel, kon Amerika niet achterblijven. Cleveland eiste het terugtrekken van de Sherman Silver Purchase Act die indertijd was opgezet om de geldvoorraad te vergroten, maar nu de problemen vergrootte omdat zilver onmiddellijk werd geruild tegen goud. Het debat hierover verdeelde de Democraten in twee kampen: de *goldbugs* in het Oosten en de zilvertleugel in het Westen en Zuiden. Cleveland kreeg zijn zin al bleef de goudvoorraad slinken. Cleveland vroeg J.P. Morgan een syndicaat van financiers te vormen dat de obligaties kon garanderen. Het was niet genoeg. Uiteindelijk verkocht de overheid haar obligaties onder de nominale waarde aan de financiers, in ruil voor hun medewerking bij het stoppen van de vraag naar goud. De depressie werd er niet mee verholpen. Het waren puur financiële manipulaties die de gemiddelde burger niet aangingen.

Torenhoge rentes

Lang voor de rest van het land in crisis raakte, broeide het al op de Great Plains. Sinds 1867 waren de landbouwprijzen gestaag gedaald. De boeren probeerden hun lagere inkomsten te compenseren met overproductie, resulterend

Frans Verhagen
is journalist en
Amerikakenner.

Een gravure van een blokkade van locomotieven tijdens de Grote Treinstaking in 1877, West Virginia. Bron: Harper's Weekly, Journal of Civilization. Linkerpagina: Een verkrotte wijk in New York. De foto is in 1889 gemaakt door de Deense immigrant Jacob Riis die met zijn boek *How the Other Half Lives* de aandacht vestigde op de erbarmelijke leefomstandigheden in de arme wijken van New York.

in marginale boerenbedrijven met torenhoge rentelasten. Wie eruit wilde stappen, kreeg niet meer dan een bodemprijs voor zijn land. Dat alles werd verergerd omdat het weer op de Plains na een misleidend gematigde periode dramatisch verslechterde, met na 1887 nog drogere, hetere zomers en nog koudere winters.

De boeren kwamen in verzet tegen de banken en financiers. Ze organiseerden zich in regionale Farmers' Alliances die gezamenlijk inkochten, maar ook deden aan politieke bewustwording. Uit hun samenwerking met de vakbonden kwam in 1891 de People's Party voort, beter bekend als de Populistische Partij. Voor Amerikaanse begrippen was het programma van de Populisten revolutionair. Het vroeg om de invoering van een inkomstenbelasting, directe verkiezingen van senatoren, nationalisering van spoorwegen, telegraaf en telefoon, bescherming van arbeiders en vakbonden, en een flexibeler monetair systeem.

'Een les van deze jaren is dat je niet per se verkiezingen hoeft te winnen om de politiek te beïnvloeden'

Onder leiding van ex-afgevaardigde en politiek activist James Weaver haalde de People's Party in 1892 een behoorlijk resultaat: 22 kiesmannen in vijf westelijke staten. In het Zuiden hielden de Democraten door intimidatie en manipulatie de macht in handen. De Populisten joegen bovendien de arbeiders weg door hun onaangename anti-immigratie- en antisemitische toon en hun uitgesproken afkeer van de grote steden. In plaats deze problemen te onderkennen en verbreding te proberen, beperkten de Populisten na 1892 hun agenda tot plattelandsbelangen, met één onderwerp dat alles overschaduwde: verruiming van de geldvoorraad door de herinvoering van zilver als betaalmiddel.

Gedreven spreker

Dankzij William Jennings Bryan, een goed van de tongriem gesneden afgevaardigde uit Nebraska, nam de Democratische Partij in 1896 de zilveragenda van de Populisten over. Op de conventie die zomer bleken de afgevaardigden hopeloos verdeeld tussen goud en zilver. Als laatste spreker over dit onderwerp hield Bryan de toespraak van zijn leven. Met de verontwaardiging en gedrevenheid van de fundamentalistische predikant, die hij ook was, sprak Bryan namens de boeren: 'U zegt dat grote steden voor de goudstandaard zijn; wij antwoorden dat de grote steden bestaan bij de gratie van onze uitgestrekte en vruchtbare prairies. Steek de steden in brand en laat ons onze boerderijen, en jullie steden zullen weer over-eind krabbelen, als door een wonder; vernietig

onze boerderijen en gras zal groeien in de straten van iedere stad in het land.' Hij besloot met de woorden: 'U zult niet op het hoofd van de arbeider deze doornenkroon drukken, u zult niet de mensheid vastspijkeren op een kruis van goud.' Bryan zette de conventie op haar kop en werd de volgende dag gekozen als presidentskandidaat. De gevestigde orde was in rep en roer. Bryan stond bekend als een slimme politicus met een agenda. Voor het overige was het programma van de Democraten allesbehalve revolutionair, op zijn best een verwaterde versie van het Populisme. In de campagne slaagde Bryan er niet in coalities te bouwen of zijn boodschap te vertalen naar andere regio's en beroepsgroepen, terwijl de Democratische president Cleveland verantwoordelijk werd gehouden voor de depressie. In november 1896 verloor Bryan van William McKinley.

Een les van deze jaren is dat je niet per se verkiezingen hoeft te winnen om de politiek te beïnvloeden. De opkomst van de Populisten, de coalitie van boeren, arbeiders en andere ontevreden burgers, overtuigde de zakenwereld van de gevaren van massale onrust. Voor het eerst klonk de roep om een activistische overheid, drong het besef door dat de federale overheid nodig was om de slechtste kanten te temperen van een bandeloos kapitalistisch systeem. De gewone burger gaf weinig om de zilverobsessie van de Democraten. Hij wilde bescherming tegen uitbuiting door spoorwegen, banken, trusts en monopolies, en stond open voor pleidooien om pakhuizen, graansilo's, spoorwegen en telegraaf- en telefoonondernemingen in overheidsbezit te nemen. Het was overduidelijk dat er iets moest gebeuren aan de politieke, sociale en economische arrangementen in Amerika.

William Jennings Bryan tijdens een toespraak als presidentskandidaat voor de Democraten, 1896. Bron: Library of Congress.

Enorme groei

Het economische decor waartegen zich dit afspeelde was spectaculair. De spoorwegen hadden hun eigen industrieel complex geschapen van staal, ijzer, timmerhout en rijdend materieel en hadden het hele continent opengegooid voor de markteconomie. De aanwezigheid van grondstoffen, gecombineerd met een enorme binnenlandse afzetmarkt, bereidwillige investeerders en politieke stabiliteit, plus de scholing van arbeiders en de steeds betere communicatie, genereerden een enorme industriële groei. Voor de Burgeroorlog werkte een kwart van de Amerikanen in nijverheid en transport, in 1900 was dat al de helft. Technologische vernieuwing was hierin een belangrijk element. De grote ontdekkingen die het dagelijks leven zouden veranderen vonden plaats tussen 1870 en 1920. Thomas Alva Edison maakte de toepassing van elektriciteit eenvoudig en George Westinghouse gebruikte wisselstroom om elektriciteit grote afstanden te laten overbruggen zonder veel energieverlies. In de concurrentie tussen beider ondernemingen werd Amerika in hoog tempo geëlektrificeerd.

John D. Rockefeller, een zakenman uit Cleveland, zag al vroeg de mogelijkheden van het raffineren van aardolie. Door zijn concurrenten op te kopen wist hij in 1879 bijna de hele olieraffinage in de Verenigde Staten in zijn macht te krijgen. Standard Oil was een verticaal geïntegreerd bedrijf dat alles zelf produceerde en beheerde, van boortorens tot tankwagens. Bij de spoorwegen dwong Rockefeller lage tarieven af en hij was uiterst creatief in het ontlopen van antimonopoliewetgeving.

Andrew Carnegie bouwde een staalimperium op door zijn krachten te bundelen met Henry Frick, die de productie van daarvoor noodzakelijke kolen beheerste. Twee ondernemers in de verpakt-vleesindustrie, Philip Armour en Gustavus Swift, moderniseerden hun productiewijze. Volgens Armour verwerkte hij elk onderdeel van een varken, 'behalve de knor'. Met de koelwagens die Swift ontwikkelde, konden consumenten in het oosten van het land bediend worden. Bankiers uit Boston financierden Alexander Graham Bells telefoon. New Yorkse financiers hielpen Edison met de ontwikkeling van elektrisch licht. De meeste van deze *captains of industry* combineerden hun ondernemingslust met inventieve methoden van bedrijfsvoering.

Het protectionisme had blijvende invloed op de structuur van de Amerikaanse industrie. Het leverde niet alleen een beschermde thuismarkt op, het dwong ondernemingen ook tot de economische logica van verticale integratie. Om dat allemaal te organiseren ontstond een nieuwe soort van werknemers: de managers in loondienst, een witteboordenklasse, die belang had bij een stabiel en hiërarchisch gestructureerd bedrijf.

Forensen per tram

In 1860 telden negen Amerikaanse steden meer dan 100.000 inwoners, in 1920 waren dat er al achtenzestig. Dankzij elektriciteit en spoorwegen hoefden werknemers niet meer rondom hun werkplek te wonen. Ze werden forensen. Het begon met de paardentram, in de jaren 1890 verschenen overal geëlektrificeerde trams en *cable cars* waardoor een van de grootste vervuilingproblemen in de steden werd opgelost: de uitwerpselen van paarden. In steden als New York, Philadelphia en Boston begon men rond de eeuwwisseling met het aanleggen van ondergrondse spoorbanen. Steden spreidden zich uit naar wat al snel *suburbs* werden genoemd, waar welgestelde burgers grote huizen lieten bouwen, eindelijk verlost van de drukte en smerigheid van de stad. De armste bewoners bleven achter in de grote steden, waar ze zich mengden met nieuwe immigranten. De verpaupering was mensonterend. Lokale overheden hadden weinig reden om de infrastructuur of woningen op peil te brengen, terwijl huisjesmelkers hun huurkazernes lieten verkrotten. De journalist en fotograaf Jacob Riis publiceerde in 1890 *How the Other Half Lives*, een shockerend verslag van het leven in de armste wijken van New York dat de politiecommissaris van de stad, de latere president Theodore Roosevelt, sterk zou beïnvloeden.

Naast deze huurkazernes verrezen de eerste wolkenkrabbers die symbool werden voor Amerika's onstuimige ontwikkeling. Tot de jaren 1880 telde een gebouw maximaal tien verdiepingen, hoger was met baksteen niet mogelijk. Deze beperking was een van de redenen waarom de lift, al voor de Burgeroorlog ontwikkeld door E.G. Otis, nauwelijks ingang had gevonden. Nu werden bouwwerken mogelijk met een staketsel van stalen balken, opgevuld met licht metselwerk. De ramen konden ►

De bewoners van een kamer in een huurkazerne in New York. Foto: Jacob Riis, 1889.

Het schilderij *Cliff Dwellers* van een sloppenwijk aan de Lower East Side in New York aan het begin van de twintigste eeuw. Geschilderd door George Bellows in 1913. Bron: Los Angeles County Museum of Art.

groter worden dan tevoren. Betrof het aanvankelijk vooral kantoorgebouwen, al snel gingen ook appartementsgebouwen de hoogte in. De Amerikaanse bevolking verdubbelde tussen 1870 en 1910, de rijkdom van het land verviervoudigde, terwijl consumentenprijzen daalden met veertig procent. In 1857 was het aantal inwoners

Door de stijgende inkomens, met name onder het witteboordenpersoneel, ontstond een middenklasse met een ander consumptiepatroon dan de arbeiders voor wie overleven voorop stond. Was de werkweek net na de Burgeroorlog nog zo'n 66 uur, in 1920 was hij in stappen verlaagd tot 47 uur, met dank aan de vakbonden. Nu kwam ook vrijetijdsbesteding aan bod. De grote Amerikaanse sporten – honkbal, boksen en American football – begonnen hun transitie van vermaak voor de elite en gegoede burgerij naar volkssporten. In mei 1897 was de depressie eindelijk voorbij, onder meer door grote nieuwe goudvondsten in Zuid-Afrika en Alaska. De groei van de wereldgoudvoorraad leverde de inflatie op die de pleitbezorgers van zilver altijd hadden gewenst. De hernieuwde economische groei leidde tot een golf van consolidaties: de grootste bedrijven in de sectoren van leer, lood en koper tot landbouwgebedschap, stalen pijpen en levensverzekeringen combineerden hun activiteiten om markten te veroveren en winst te vergroten. Gemeten naar bijna alle maatstaven waren de Verenigde Staten tegen 1900 de leidende industriële natie in de wereld, en daar waar het achter lag haalde het snel in. En de druk van de Populisten zou in de nieuwe twintigste eeuw leiden tot progressief beleid onder president Theodore Roosevelt. ■

‘Gemeten naar bijna alle maatstaven waren de Verenigde Staten tegen 1900 de leidende industriële natie in de wereld’

van de Verenigde Staten dat van Groot-Brittannië al gepasseerd, in 1873 werd het toen net verenigde Duitsland voorbijgestoken. Deze enorme consumentenmarkt bevorderde de opkomst van grote warenhuizen en postorderbedrijven: in de eerste categorie Wanamaker's in Philadelphia in 1876 en in de tweede Montgomery Ward in 1872 en Sears, Roebuck & Company in 1886, beide in Chicago. Eenvoudige producten, zoals spijkers en hamers, werden veel goedkoper, terwijl de catalogi met een gevarieerd aanbod, van fietsen en naaimachines tot zelfs kleine woningen, steeds dikker werden. In kleine steden vestigden zich winkelketens, zoals F.W. Woolworth en A&P.

Aanjager Schrikbewind rolt in 1848 opnieuw van de pers

Het alternatieve geschiedenisboek van de Franse radicalen

Toen Franse revolutionairen in februari 1848 andermaal de republiek uitriepen, haalde een groep linkse radicalen enthousiast de namen en symbolen van de jakobijnen van stal. Schokkend, want ruim vijftig jaar eerder waren dat toch de mannen van de guillotine geweest. Hoe konden de radicalen dit verkopen? Door de controversiële geschiedenis van de oerrevolutie slim naar hun hand te zetten.

Het moet een huivering teweeg hebben gebracht in het lijf van menig Parijzenaar, toen op een dinsdagmorgen in het voorjaar van 1848 straatverkopers de eerste editie aanprezen van een nieuwe krant: *Le Père Duchêne. Gazette de la Révolution*. Want wie enige historische kennis bezat, wist dat ruim vijftig jaar eerder een krant met dezelfde titel aanjager was geweest van het jakobijnse Schrikbewind. De oude *Le Père Duchêne*, herinnerde die Fransman zich dan allicht, had de namen opgesomd van mannen wier hoofden de volgende dag hadden gerold over de kasseien van Parijs. Net zo lang tot de hoofdredacteur zelf onder de guillotine was beland. En nu, vierenvijftig jaar later, kondigde die 'oude man' Duchêne zijn wederopstanding aan.

Revolutionaire wind

In het voorjaar van 1848 woei een revolutionaire wind door Europa. Het startsein was gegeven door de Franse koning Lodewijk Filips, toen die vrij plotseling afstand deed van de troon na onlusten in de hoofdstad. Republikeinse revolu-

tionairen grepen daarop de macht: Frankrijk was weer een republiek, voor het eerst sinds Napoleon in 1804 – door het uitroepen van het keizerrijk – een einde had gemaakt aan de Eerste Republiek.¹ Anno 1848 is de controversie van de republiek moeilijk te overschatten. Decennialang was deze staatsvorm in één adem genoemd met (jakobijnse) terreur en (napoleontische) dictatuur. Wie er republikeinse ideeën op na hield was jarenlang beschimpt als 'terrorist'. Totdat eind februari opeens niet een koning maar een Voorlopige Regering van republikeinen aan het hoofd van de Franse natie stond. Die voelde heel goed aan dat de herinnering aan de Eerste Republiek een sta-in-de-weg was voor de Tweede. Ze probeerde daarom gepaste afstand te houden tot '1792', bijvoorbeeld door de doodstraf op politieke misdrijven te schrappen ('geen Terreur'), snel verkiezingen uit te schrijven ('geen dictatuur') en te verzekeren dat de nieuwe republiek niet op oorlogspad zou gaan ('geen Waterloo'). Hiermee konden ze echter niet voorkomen dat de warme herinneringen aan de Franse Revolutie als paddenstoelen uit de grond schoten. In zijn standaardwerk over het revolutiejaar 1848 spreekt historicus Jonathan Sperber van 'een orgie van symbolische referenties' aan de republiek van weleer. Kranten en politieke clubs, die en masse door stadsburgers werden opgericht, stofften oude symbolen af en bliezen deze nieuw leven in – van de *Club des Montagnards* tot *Le Père Duchêne*.² Vooral de radicalen zetten met hun onversneden viering van het jakobijnse verleden, van mannen als Danton, Marat en zelfs Robespierre, de geschiedenisboeken op z'n kop. Dat was zeker niet naar ieders smaak. Hadden de revolutionairen in februari nog eendrachtig de republiek uitgeroepen, al snel bleken ze hopeloos verdeeld. Zonder de veelkleurigheid van het politieke spectrum geweld aan te doen, kon men van grofweg drie kampen spreken: de (heimelijke) koningsgetrouwen, de gematigde republikeinen en de radicalen.³ Na de machtswisseling van 24 februari hadden de gematigden de overhand ►

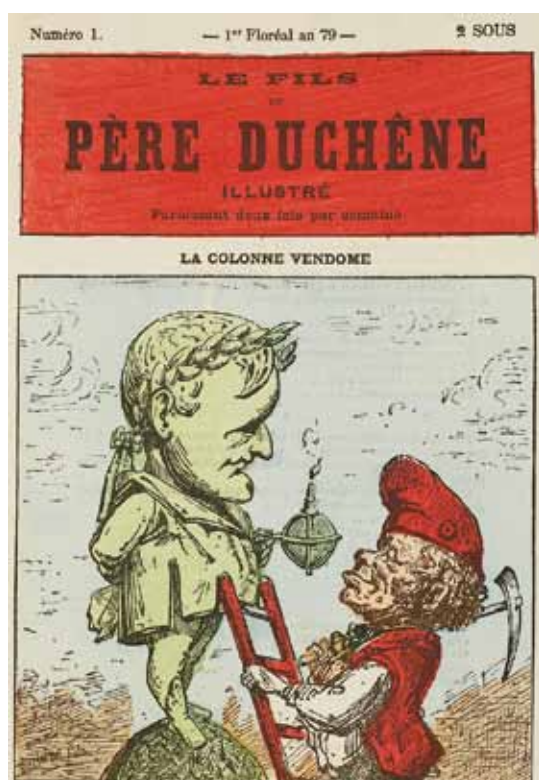
Jeroen van Raalte studeerde geschiedenis in Leiden en werkt nu als freelance journalist.

¹ De Nationale Conventie had de republiek ingeluid op 21 september 1792.

² De montagnards waren jakobijnse afgevaardigden in de Nationale Conventie, ook wel de 'Bergpartij'.

³ De groep van koningsgetrouwen bestond uit aanhangers van de Julimonarchie (1830-1848), zogeheten legitimisten die de Bourbon-dynastie weer op de troon wilden zetten en een groot aantal 'republikeinen' die zich pas ná de machtswisseling van februari als zodanig uitgaven, vaak meer in naam dan in overtuiging.

De voorkant van het tijdschrift *Le Père Duchêne*. De man met de jakobijnsmuts moet 'de oude man' zelf voorstellen terwijl hij het beeld van Napoleon bekijkt. Hij heeft een pikhouweel vast om het standbeeld neer te halen. Deze uitgave van het tijdschrift stamt uit 1870.

Een foto van de barricades in rue Saint-Maur in Parijs op 25 juni 1848. Foto: L'Histoire par l'image.

in de Voorlopige Regering; voor hen volstond *politieke* gelijkheid, die werd gerealiseerd met het algemeen kiesrecht. Maar de radicalen, ook vertegenwoordigd in de tijdelijke regering, verlangden meer, te weten: *sociaaleconomische* gelijkheid. De staat moest de arbeidersklasse het 'recht om te werken' garanderen, vonden zij, wat resulteerde in de weinig succesvolle nationale werkplaatsen. De koningsgetrouwen, tot slot, maakten het liefst zo snel mogelijk een einde aan het democratische experiment. Welke richting de republiek zou opgaan, mocht het Franse volk in april bepalen, tijdens de eerste verkiezingen onder het algemeen (mannelijk) kiesrecht sinds 1792.

Waakhond

Het was tegen deze achtergrond dat *Le Père Duchêne* op het politieke toneel verscheen als een van de zelfbenoemde erfgenamen van de jakobiënen. Het betrof een vrij amateuristisch krantje, niet meer dan een dubbelzijdig blad, gemaakt door twee mannen zonder noemenswaardige staat van dienst, en was daarmee kenschetsend voor het democratische engagement in het voorjaar van 1848. Met zijn klare taal en lage prijs bleek *Le Père Duchêne* bij uitstek een krant voor de Parijse arbeidersklasse. De 'oude man' presenteerde zich als de ware vertegenwoordiger van het volk, die een vuist maakte tegen een zelfingenomen elite die het bestuur van binnenuit corrumpeerde. Een waakhond, bovendien, die het volk bij de les moest houden, opdat de revolutie niet zou insussen, stagneren en teloorgaan. En dat in een taal die bol stond van populisme, stemmingmakerij, sentimentaliteit en nauwelijks ingehouden woede.

'Op het moment suprême schaarden de meeste radicalen zich schoorvoetend achter de regering'

De formule sloeg aan: *Le Père Duchêne* groeide uit tot een van de belangrijkste radicale kranten. De onverholven verwijzingen naar het jakobiëns verleden noopten de krant tot een verklaring: hoe weerhield *Le Père Duchêne* zich tot die geschiedenis van het Schrikbewind? In het antwoord van de krant schijnt vertwijfeling door, een dubbelzinnige houding die de radicalen uiteindelijk zou opbreken tijdens de beslissende slag in juni. Enerzijds benadrukte de nieuwe *Le Père Duchêne* dat hij 'dezelfde was als in het verleden': compromisloos, fel en als het moest strijdlustig en meedogenloos. Anderzijds verzekerde de krant dat de tijden veranderd waren, dat de lezers niet hoefden te rekenen op lijstjes met namen rijp voor de guillotine. *Le Père Duchêne* en de radicalen wilden een heropleving van de jakobiëns republiek, maar ditmaal zonder Schrikbewind. Alleen, volgens de geschiedenisboeken van toen waren

die twee onafscheidelijk. Het bloed van de guillotine kleefde nog altijd aan jakobiëns handen en daarmee aan de radicalen van 1848, die immers Robespierre en de zijnen op het schild hieven. Dit gangbare verhaal zette *Le Père Duchêne* op zijn kop, met een eigen lezing van het verleden: 'Weet je welke mannen het regime van terreur hebben ingeluid, de terreur waarvan men zegt dat *Le Père Duchêne* de nieuwste apostel is? Het waren de mannen die de nieuwe samenleving wilde oplappen met de versleten praal van het oude regime; het waren de mannen die, nog niet klaar voor de vrijheid, wier onmetelijkheid hen angst aanjoeg, een republikeinse monarchie wilden optuigen.'

Alternatieve geschiedschrijving

In de geschiedenisboeken van de radicalen rustte de schuld voor het Schrikbewind niet op de schouders van de jakobiënen, maar op die van hun politieke tegenstanders, de gematigde girondijnen.⁴ Zij hadden de revolutie verraden, want met een gematigde republiek hadden ze de weg geplaveid voor de terugkeer naar die vermaledijde monarchie. De girondijnen hadden de jakobiënen *genoodzaakt* tot keihard ingrijpen om de revolutie te redden. Fraai was dat niet geweest, erkende *Le Père Duchêne*, maar dat lag in de eerste plaats toch echt aan de girondijnen. Deze alternatieve geschiedschrijving was van levensbelang voor de radicalen in 1848. Niet alleen konden ze hun verheerlijking van de jakobiënen rechtvaardigen voor zichzelf en de buitenwereld, het verhaal bleek ook uitermate geschikt om politieke tegenstanders in de eigen tijd mee zwart te maken. Want waren die gematigden niet de girondijnen van 1848? Lokten zij niet opnieuw een burgeroorlog uit? Het waren veronderstellingen die de radicalen bevestigd zouden zien in het verdere verloop van 1848.

Want na de euforie van februari volgde een reeks tegenslagen die het revolutiejaar zou doen uitmonden in een echec voor de republikeinen, bovenal de radicalen. De eerste klap was de verkiezingsuitslag van april, toen de (meren-

⁴ De girondijnen waren de gematigde republikeinen die de eerste fase van de Franse Revolutie domineerden. Hun politieke rivalen, de jakobiënen, namen de macht in 1793 over en stelden veel van hun leiders terecht.

deels koningsgezinde) conservatieven een ruime meerderheid behaalden. Het blok van 'oprechte' republikeinen, gematigd en radicaal, sleepte nog geen derde van de zetels binnen. Ironisch, want geen partij had zich zo hardgemaakt voor het algemeen kiesrecht. Met een fractie van de stemmen bleken de radicalen de grootste verliezer. De uitslag stelden hen voor een dilemma. Ze zagen zich moreel verplicht om het democratisch proces te accepteren, en dus de uitkomst. Tegelijkertijd konden ze niet toelaten dat het verkozen parlement een einde zou maken aan de revolutie waaraan diezelfde volksvertegenwoordigers hun macht te danken hadden. Moest het volk niet ingrijpen als de machthebbers de revolutie ver-raden, net zoals de girondijnen van weleer? Tegen mei begon het daar verdacht veel op te lijken, constateerde *Le Père Duchêne*. Het revolutionaire elan van februari maakte steeds meer plaats voor een politiek gericht op orde. Zo werd een opstand in de Normandische plaats Rouen hardhandig neergeslagen, met meer dan dertig burgerdoden tot gevolg. Een grote demonstratie op 15 mei escaleerde toen een menigte zich het parlamentsgebouw in forceerde, in de chaos één man het parlement 'ontbond' en een groepje betogers probeerde een nieuwe regering uit te roepen. Ordetropen maakte korte metten met de rebellie en pakte een aantal kopstukken van de radicalen op. Ook trok de regering een deel van de burgerlijke vrijheden in, sloot ze een aantal politieke clubs en liet geen nieuwe arbeiders toe tot de nationale werkplaatsen. Voor deze nieuwe ordepolitiek muntte *Le Père Duchêne* de term 'terreur bourgeoise'.

Junioproer

Met de revolutie in de verdrukking zagen de radicalen de kwestie van rebellie steeds urgenter worden. Mocht het volk in opstand komen tegen een democratisch gekozen regering? En zo ja, wanneer? Die vertwijfeling spatte van de pagina's van *Le Père Duchêne*. De krant zocht een antwoord in Robespierres *Verklaring van de rechten van de mens en de burger*: 'Wanneer de regering de rechten van het volk schendt, is een opstand het heiligste recht en de noodzakelijkste plicht.' Veel houvast bood dit niet, behalve dat het volk moest rebelleren als het daartoe *genoodzaakt* was. 'Begrijp, kameraden, dat we een dezer dagen verplicht zullen zijn om onze geweren weer op te pakken en barricades op te bouwen.' Tegelijkertijd was de krant beducht voor een opstand, die nou eenmaal gedoemd leek te mislukken. 'Voortijdige' rebellie, zo vreesde *Le Père Duchêne*, zou Frankrijk uitleveren aan een koning of een dictator. Hieruit sprak zowel een les uit het verleden als een vooruitziende blik, want het neefje van Napoleon Bonaparte zou nog hetzelfde jaar aan de macht komen. *Le Père Duchêne* maande

daarom tegelijk tot strijdvaardigheid en kalmte. Deze vertwijfeling waren de radicalen nog niet te boven toen op de 23e het Junioproer uitbrak, de volksopstand die het doodsvonnis van de revolutie zou tekenen. Op het moment suprême schaar-den de meeste radicalen zich schoorvoetend achter de regering. Het Junioproer was daarmee waarlijk een volksopstand, die met name teerde op de onvrede onder de arbeiders van de werk-plaatsen. Naar schatting 40.000 rebellen vulden die eerste zomerdagen de straten van Parijs, waar ze meer dan duizend barricades opwierpen. De regering riep de noodtoestand uit en promoveerde oorlogsminister Eugène Cavaignac terstond tot machtigste man van het land. Hij had vier dagen nodig om de stad weer onder zijn gezag te krijgen. Een paar duizend rebellen vonden de dood, vele anderen werden opgesloten of verban-nen naar Algerije. Ook de redacteuren van *Le Père Duchêne* ondergingen dit lot, hoewel er geen bewijs is dat zij meevochten in het Junioproer. Voor de radicalen symboliseerden die juni-dagen een historisch dieptepunt, de noodlot-tige uitkomst van dezelfde strijd tussen volk en elite, tussen republiek en monarchie die vijfvijftig jaar lang was uitgevochten. In zijn laatste kranten, uitgegeven vanuit de gevangenis, verwoordde de 'oude man' Duchêne het als volgt: 'Ik was getuige van '93, ik heb alle drama's van die tijd meegemaakt, ik ben in zekere zin gewend geraakt aan alle politieke wreedheden; en kijk nu! Niets van wat ik in het verleden heb gezien komt in de buurt van wat ik vandaag de dag zie.'

Uitgespeeld

Na het Junioproer waren de radicalen zo goed als uitgespeeld. Eind 1848 werd Napoleon III de demo-cratisch gekozen president van Frankrijk. Drie jaar later schoof hij tijdens een coup het parlement aan de kant, riep het Tweede Keizerrijk uit – waarmee hij net als zijn oom een einde maakte aan de Fran-se Republiek – en regeerde voort als alleenheerser. De geschiedenis herhaalde zich, dat hadden de radicalen goed voorzien. Maar ze hadden ditmaal een andere uitkomst voor ogen gehad. ■

Een schets van de gevechten tussen de rebellen en de soldaten van de regering bij de barricades in Parijs. Auteur onbekend. Bron: Uit het boek *Karl Marx; eine Biographie* van Chemkowitz (Frankfurt 1972).

Kunst of vandalisme?

Hoe de muurschilderingen van Banksy vertellen over de prehistorie

Een van de uitdagingen bij geschiedenisonderwijs is om aan te sluiten bij de beleavingswereld van de leerlingen. Leerlingen zijn veel met het heden bezig, terwijl geschiedenis per definitie over het verleden gaat. Een muurschildering van de hedendaagse graffiti kunstenaar Banksy kun je gebruiken om een link te leggen naar de prehistorie.

Harry Havekes is vakdidacticus geschiedenis en kunstgeschiedenis aan de Radboud Docenten Academie in Nijmegen.

Koen Henskens is vakdidacticus geschiedenis en mediëvist aan het Instituut voor Leraar en School van de HAN in Nijmegen.

Inmiddels heeft het British Museum het 'artefact' toegevoegd aan zijn vaste collectie.

Op de muurschildering van Banksy zien we een grotschildering uit de prehistorie, die door een gemeentelijke schoonmaker met een hogedrukspuit wordt weggespoten. De kracht van de muurschildering van Banksy, uit mei 2008, is dat deze 30.000 jaar omvat. De schildering is waarschijnlijk gebaseerd op de prehistorische jachtscène uit de grot van Lascaux in Frankrijk. Het is onbekend waarom de prehistorische mens deze afbeelding heeft gemaakt. Er is gespeculeerd dat de cro-magnonmens de schildering als een soort talisman zag. Hij dacht dat als een succesvolle jacht op de muur geschilderd werd, de daadwerkelijke jacht ook succesvol zou zijn.

Eind jaren tachtig kwam de Britse archeoloog Steven Mithen met de suggestie dat de grotschilderingen een soort encyclopedie waren. Hij beargumenteerde dat de makers in een tijd van klimaatverandering leefden en dat ze de dieren op de wanden hadden gezet, zodat de generaties na hen nog konden zien welke dieren er vroeger rondgelopen hadden. Deze theorie kent de prehistorische mens een heel groot en vooral modern historisch besef toe. Daarnaast zou hij ook goed op de hoogte moeten zijn geweest van de klimaatveranderingen in zijn tijd. Een laatste optie die vaak geopperd wordt als motief voor de grotschilderingen, is een (on)bewuste, natuurlijke

behoefte van de mens om creatief te zijn. Geen andere motieven behalve dan dat ze daar zin in hadden, dat ze het mooi vonden, een schets zonder verdere betekenis. De meeste wetenschappers gaan er tegenwoordig vanuit dat grotschilderkunstenaars verschillende motieven gehad konden hebben. De complexiteit van de grotschilderingen, de vaardigheden en organisatie die erbij nodig waren, suggereren dat er veel tijd in gestopt werd. Dit bewijst dat men er veel belang aan hechtte. De detaillering, het realisme en de kleuren van de schilderingen bevestigen ook dat de oermens al een ontwikkeld gevoel voor esthetiek had.

Stiekem werk

In de muurschildering van Banksy speelt esthetiek ook een rol. De boodschap van de schildering is namelijk dat gemeenten en overheden kunst en andere creatieve uitingen niet voldoende waarderen. Op de afbeelding is een gemeenteambtenaar gedachteloos de kunstuiting aan het verwijderen. In 2005, drie jaar voordat Banksy met deze muurschildering kwam, liet hij een vergelijkbare boodschap op geheel andere wijze aan het publiek zien. Hij had zijn eigen werk stiekem in bestaande musea opgehangen, zoals in het British Museum. In dat museum hing hij ongezien een artefact met een muurschildering op, compleet met een bordje met uitleg ernaast. De muurtekening was van een bizon met twee pijlen in zijn rug en een persoon in prehistorische stijl, die een winkelkarretje voortduwt. Op het bijbehorende bordje stond: 'Dit goed bewaarde voorbeeld van primitieve kunst dateert uit het Post-Catatonische tijdperk en verbeeldt naar verwachting de oermens die op weg is naar zijn jachtgronden... De meeste kunst van deze stijl heeft het echter niet overleefd. De meerderheid is vernietigd door overijverige gemeenteambtenaren die de kunstzinnige bijdrage en historische waarde van het beschilderen van muren niet herkennen of begrijpen.' Dit kunstwerk van Banksy heeft een paar dagen ongemerkt in het museum gehangen.¹ Met dit artefact over de grotschildering wilde Banksy bewerkstelligen dat gemeenten beter gaan nadenken voordat zij gedachteloos alle (graffiti)muurschilderingen verwijderen. In London heeft het in dit geval

gewerkt, aangezien de gemeente 300 meter van Leake Street tot 'vrijplaats' voor straatkunstenaars heeft verklaard. Het staat nu bekend als de 'Banksy tunnel'. Ironisch genoeg was Banksy's 'grotschildering uit de prehistorie' enkele maanden na het aanbrengen overgeschilderd door een andere graffiti kunstenaar.

Wie is Banksy?

De graffiti kunstenaar Banksy is er tot nu toe in geslaagd om zijn identiteit verborgen te houden. Hij is waarschijnlijk in de jaren zeventig geboren in de buurt van Bristol in Groot-Brittannië. Toen de graffiti kunst in de jaren tachtig uit de Verenigde Staten kwam overgewaaid, ontstond er snel een ondergrondse subcultuur die zich met graffiti kunst bezighield. Als jonge graffiti-artiest zegt Banksy geïnspireerd te zijn door de graffiti kunstenaar 3D, die later de muzikformatie Massive Attack zou oprichten. Banksy heeft in interviews aangegeven dat hij ook veel heeft geleerd van het werk van de Franse graffiti kunstenaar genaamd Blek le Rat, die met sjablonen werkte om snel en effectief graffiti aan te kunnen brengen. Naast het werken met sjablonen is ook het stencilen als nieuwe graffiti techniek omarmd. Daarbij is de schildering al van te voren op stencils gedrukt en hoeven de kunstenaars deze alleen nog maar op de muur te plakken. Dit geeft extra mogelijkheden voor kleur en complexiteit van de compositie.

Parodie

Banksy blijft op onverwachte plaatsen met verrassende nieuwe projecten komen. Een van zijn laatste acties was het ontwerpen van *Dismaland* (2015), een parodie op Disneyland. Op een verlaten pretparkterrein heeft hij andere straatkunstenaars uitgenodigd om een onderdeel van zijn *Dismaland* mee te bouwen. Het was een pop-up pretpark dat 36 dagen openbleef. Het werd in het geheim opgebouwd, maar vanaf het moment dat het open was, waren mensen bereid om uren in de rij te staan om naar

binnen te kunnen. Het doel van *Dismaland* was de leegte en oppervlakkigheid van pretparken, waar bezoekers als zombies rondlopen en van attractie naar attractie worden gelokt om als hamster in treadmills rond te rennen, ter discussie te stellen. De kracht van het werk van Banksy zit in het gegeven dat hij op een creatieve en humoristische wijze de toeschouwer aan het nadenken wil zetten. Drie thema's spelen daarbij een centrale rol: de vraag wat kunst (in de openbare ruimte) is en hoe daarmee omgegaan moet worden, zoals zijn *Cave Painting*; het antikapitalisme en anticonsumptisme, zoals zijn artefact in het British Museum en *Dismaland*; en ten slotte actuele politieke kwesties, zoals de situatie in Israël en Palestina. Op de muur die Israël op de Westelijke Jordaanoever heeft gebouwd, maakte Banksy een reeks werken. Onder andere een schildering waarbij een klein meisje een Israëlische soldaat fouilleert, en een schildering waarbij je door een 'gat' in de muur uitzicht hebt op een tropische eiland. Onder dat gat zitten twee Palestijnse kinderen, met emmertje en schopje, die gedwongen zijn in de woestijn te spelen in plaats van op dat mooie strand.

Deze muurschildering van Banksy is gemaakt aan de Palestijnse kant van de muur op de Westelijke Jordaanoever.

In de klas

De graffiti over de grotschildering en de schoonmaker kan een creatieve instap zijn voor tijdvak 1. Je zou Banksy ook als voorbeeld voor protestkunst kunnen gebruiken in andere tijdvakken. In een bredere opzet, bijvoorbeeld als je met burgerschap bezig bent, zijn de werken van Banksy goede aanknopingspunten om het over normen en waarden in de huidige maatschappij te hebben. Over hoe de mens verleid wordt tot consumeergedrag. Over hoe we kijken naar oorlog, geweld, de natuur, privacy, etc. In het kader van Bildung biedt het werk van Banksy mooie ingangen om te discussiëren over schoonheid en over het verschil tussen kunst en vandalisme. Zo schijnt een Palestijnse voorbijganger op de Westelijke Jordaanoever tegen Banksy gezegd te hebben dat de muur wel mooi werd zo. Banksy bedankte de man voor dit compliment, waarop de man boos werd en zei: 'De muur mag niet mooi worden. Wij haten deze muur! Ga terug naar je eigen land!' ■

Boven: Een object met een tekening van Banksy dat hij stiekem geplaatst had in het British Museum in Londen. Het object werd pas na een paar dagen ontdekt. Linkerpagina: Muurschildering in Londen van de graffiti-artiest Banksy. Gemaakt in mei 2008. In augustus 2008 werd de schildering door een andere graffiti kunstenaar overgeschilderd.

Grafroof of vooroudercultus?

Het heropenen van vroegmiddeleeuwse graven

In de Merovingische periode (450-750 n.Chr.) werden overledenen doorgaans met veel pracht en praal bijgezet. Zelfs de graven van gewone boeren waren vaak uitgerust met grote houten kistconstructies en bevatten verschillende grafgiften zoals wapens, sieraden en gebruiksvoorwerpen. Ook na de begrafenis was er nog veel aandacht voor de graven, en wel op een zeer opmerkelijke wijze. In heel Noordwest-Europa komen namelijk graven voor die na de begrafenis opnieuw zijn geopend.

Martine van Haperen is archeoloog. Ze promoveerde in mei 2017 op een studie naar begrafenis cultuur in de vroege middeleeuwen.

Dit fenomeen wordt door archeologen en historici vaak als ‘grafroof’ geïnterpreteerd, een economisch gemotiveerde illegale praktijk. Nieuw onderzoek laat echter zien dat er ook heel andere verklaringen mogelijk zijn, zoals een cultus van voorouderreliken, wraakacties tussen begravinge groepen en maatregelen tegen onrustige doden.

Genderspecifiek

In recent promotieonderzoek aan de Universiteit Leiden zijn tien grafvelden in Nederland en Vlaanderen bestudeerd, een regio waar tot nog toe weinig aandacht was voor heropende graven.¹ De heropeningen in het onderzoeksgebied vonden voornamelijk plaats in de late zesde en zevende eeuw, met enkele vroege en late gevallen in de vijfde en achtste eeuw. Het heropenen gebeurde vrijwel altijd terwijl de grafvelden nog in gebruik waren, en vaak binnen één generatie na de begrafenis. Gemiddeld werd waarschijnlijk ongeveer 41 procent van de inhumatiegraven heropend. De heropeningspercentages varieerden sterk tussen de grafvelden, met het hoogste in Posterholt (59 procent) en het laagste in Lent-Lentseveld (16 procent). Deze percentages zijn vergelijkbaar met die welke in omliggende regio's zijn waargenomen. De verschillen tussen de grafvelden in het onderzoeksgebied houden waarschijnlijk verband met de tijdsperiodes dat zij in gebruik waren. Er waren in deze periode ook crematiegraven, maar er is geen bewijs voor het heropenen daarvan, omdat deze gevoeliger zijn voor beschadiging door bijvoorbeeld ploegen en boomwortels. Overigens zijn er interessante verschillen tussen de heropeningspercentages van graven met typische mannen- en vrouwengrafgiften en die met genderneutrale objecten. Graven met mannenobjecten werden het vaakst heropend. De graven met de zogenaamde neutrale grafgiften hadden de laagste heropeningspercentages. De gravers lijken zich dus bewust te hebben gericht op graven met genderspecifieke objecten en dan vooral die met typische mannengrafgiften.

Schedelverplaatsingen

Sommige heropeningen vonden plaats wanneer een graf door andere graven werd oversneden of wanneer er een tweede begraving aan een graf werd toegevoegd. De meeste waren echter op zichzelf staande gebeurtenissen. Men groef een kuil in het graf van de bovenkant van de houten kist tot op de bodem. Als de kist nog intact was moesten de gravers deze openbreken. De heropeningskuilen waren vrijwel altijd gericht op de binnenkant van de houten grafkisten, vooral het gebied van de borstkas en het bekken van de overledene. Heropeningen waren kleinschalige aangelegenheden waarbij slechts één of misschien twee graven tegelijk werden geopend. De meeste graven lijken bovendien slechts eenmaal te zijn heropend met een enkele kuil, maar er zijn een paar voorbeelden waar sporen van meerdere kuilen zijn gevonden.

De meeste graven die heropend waren hadden een ogenschijnlijk willekeurig verrommeld uiterlijk, maar enkele vertoonden bewuste manipulaties van specifieke skeletelementen, voornamelijk schedels. In een graf uit het grafveld van Lent-Lentseveld was bijvoorbeeld de schedel van de overledene op het bekken geplaatst. Er waren geen snijsporen op de schedel en de wervels en onderkaak lagen nog op hun oorspronkelijke plaats.² Het is daarom aannemelijk dat de schedel is verplaatst nadat het zachte weefsel van het hoofd en de nek was ontbonden. Vergelijkbare schedelverplaatsingen zijn ook waargenomen in vroegmiddeleeuwse graven uit andere delen van Europa.³

Zwaarden en sieraden

Met behulp van een statistische vergelijking tussen de objecten uit heropende en intacte graven is het mogelijk een inschatting te maken welke objecten waarschijnlijk werden meegenomen uit heropende graven. Allereerst is het interessant om te zien hoeveel objecten er waren achtergelaten in heropende graven, meestal binnen het bereik van de heropeningskuil, waar de gravers

¹ Van Haperen, M.C., 2017: *In Touch with the Dead. Early Medieval Grave Reopenings in the Low Countries* (dissertatie, Universiteit Leiden).

² Hendriks, J., 2013: 'Een Merovingisch grafveld in het Lentseveld te Nijmegen-Noord. Evaluatie- en selectierapport Nla14', in: *Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 150*.

³ Zintl, S., 2012: *Frühmittelalterliche Grabräuber? Wie-dergeöffnete Gräber der Merowingerzeit* (dissertatie, Freiburg Universiteit). Klevnäs, A., 2013: 'Whodunnit? Grave-robbery in Early Medieval Northern and Western Europe', in: *BAR International Series 2582*.

⁴ Van Spelde, F., 2014: *Burial Biographies from an Early Medieval Settlement: Taphonomic, Osteological and Isotopic Analysis of Human Remains from the Oegstgeest-Rhijnegeest (NL) Site* (master thesis, Universiteit Leiden).

ze waarschijnlijk konden zien liggen. In veel grafvelden bevatten de heropende graven zelfs meer objecten dan de intacte graven. Dit patroon werd ten dele veroorzaakt door het feit dat de graven uit de laatste gebruiksfase van de grafvelden vaak minder grafgraven bevatten én minder vaak werden heropend dan de graven uit eerdere fases. Daar komt bij dat de deelnemers aan heropeningen waarschijnlijk actief graven uitkozen

‘In veel grafvelden bevatten de heropende graven meer objecten dan de intacte graven’

met relatief veel grafgraven en met bepaalde objecttypen. Het is bovendien mogelijk dat de gravers soms objecten toevoegden als zij een graf heropenden. De gravers lijken vooral gericht te hebben gezocht naar zwaarden uit mannengraven en sieraden uit vrouwengraven.

Er is nog weinig bekend over het meenemen van botten. Dit is een lastig onderwerp, omdat botmateriaal ook kan verdwijnen door natuurlijke decompositie. Er zijn in het onderzoeksgebied echter ook vondsten van menselijk bot uit niet-grafcontexten die hier relevant zijn. Bij nederzettingsopgravingen in Oegstgeest door de Universiteit Leiden is een groot aantal menselijke botten gevonden in verschillende contexten verspreid over de site, vooral in de vullingen van greppels en geulen.⁴ De meerderheid van deze verspreide vondsten waren lange botten en schedelfragmen-

ten. Alle botten waarvan de sekse kon worden bepaald, waren mannelijk. De bewoners lijken selectief deze categorieën menselijk bot te hebben verzameld en gedeponneerd in de grond. Baggervondsten uit de Maas bij Kessel zijn mogelijk een ander voorbeeld van vroegmiddeleeuws botmateriaal wat buiten de grafvelden is gedeponneerd. Deze depositiesite was in gebruik van de late ijzertijd tot de volle middeleeuwen. Een deel van het gevonden materiaal dateert uit de Merovingische periode. Ook hier was de meerderheid van de onderzochte botten mannelijk.⁵ Het is opvallend dat zowel de deposities als de heropende graven voor een groot deel gericht zijn op de overblijfselen van mannen. Dit zou een indicatie kunnen zijn dat het materiaal in deze deposities afkomstig is uit heropende graven, of dat de deposities en heropeningen ontstonden op basis van gedeelde wereldbeelden en sociale praktijken.

Interpretatie

De redenen voor het heropenen van graven in de vroege middeleeuwen waren waarschijnlijk gevarieerd en complex. Veel archeologen zien heropeningen simpelweg als ‘grafroof’ van de in de graven gedeponneerde rijkdommen. Zij vinden zich hierin gesteund door de wetsteksten uit deze periode, waarin zware straffen voor grafroof worden voorgeschreven.⁶ Deze interpretatie is echter moeilijk te rijmen met de hierboven besproken archeologische onderzoeksresultaten waarin duidelijk ideologische en rituele aspecten te zien zijn, zoals het selecteren van mannengraven en

⁵ Ter Schegget, M.E., 1999: ‘Late Iron Age Human Skeletal Remains From the River Meuse at Kessel: a River Cult Place?’, in: *Land and Ancestors. Cultural Dynamics in the Urnfield Period and the Middle Ages in the Southern Netherlands*, F. Theuvs, N. Roymans (eds.), p. 199-240.

⁶ Lafferty, S., 2014: ‘Ad sanctitatem mortuorum. Tomb Raiders, Body Snatchers and Relic Hunters in Late Antiquity’, in: *Early Medieval Europe* 22(3), p. 249-279.

Dit graf uit Lent bevatte het lichaam van een vijf- of zesjarig kind en was bijzonder rijk uitgerust met een zwaard, speerpunt, schild, mes, bronzen schaal, verschillende aardewerken potten en een munt. Het is niet ongebruikelijk dat grafgraven werden achtergelaten in heropende graven. Dit pleit ervoor dat hier geen sprake was van ‘grafroof’ voor economische doeleinden. Foto: Dienst Archeologie van de Gemeente Nijmegen.

In dit graf is de schedel van de overledene op het bekken geplaatst. De botten zijn niet beschadigd, wat betekent dat de schedel moet zijn verplaatst nadat de weke delen van het lichaam vergaan waren. Hiervoor moet men langere tijd na het overlijden nog toegang hebben gehad tot het ontbindende lichaam, bijvoorbeeld door het deels openlaten of heropenen van het graf. Dit soort praktijken worden in historische bronnen in verband gebracht met de angst voor terugkerende doden. Foto: Dienst Archeologie van de Gemeente Nijmegen.

specifieke grafgraven terwijl andere graven en grafgraven onaangeraakt blijven liggen. Het hoge percentage heropende graven suggereert bovendien dat heropeningen sociaal geaccepteerd waren en waarschijnlijk werden uitgevoerd door leden van de begravende groep zelf, niet door buitenstaanders of criminelen.

Verschillende onderzoekers denken dat de chaotische of gewelddadige manier waarop graven werden geopend laat zien dat de gravers geen respect hadden voor de doden.⁷ Dit hoeft echter niet het geval te zijn. We weten niet precies wat men in de Merovingische periode verstond onder een respectvolle behandeling van graven. In sommige culturen zijn gedragingen die wij verstoring of gewelddadig vinden juist een uiting van respect.⁸ Het is echter wel degelijk mogelijk dat interventies soms werden gebruikt als wapen in kleinschalige conflicten tussen grafveldgemeenschappen. Men zou bijvoorbeeld wraak kunnen nemen op een vijandige groep door de graven van de voorouders te verstoren. Het is niet uit te sluiten dat graven soms werden heropend met vijandige intenties, maar het grote aantal heropende graven in de Lage Landen maakt het onwaarschijnlijk dat alle interventies zo tot stand kwamen.

Heropeningen zouden als een vorm van gemeenschapsritueel juist een rol gespeeld kunnen hebben in het bevorderen van sociale cohesie, net zoals dat waarschijnlijk bij begrafenissen het geval was. Het heropenen van graven bood de mogelijkheid om nogmaals samen te komen bij het graf, de inhoud te beschouwen, herinneringen op te halen en memorabilia of relieken te verzamelen.

Voorouders

Een van de nieuwe interpretaties is de mogelijkheid dat het heropenen van vroegmiddeleeuwse graven een vorm van voorouderreliëncultus was, lijkend op de verering van heiligenreliëken die in dezelfde periode opkwam. In dat geval werden interventies uitgevoerd door mensen uit de begravende groep zelf, mogelijk de directe familie van de overledene. De heropeningen speelden een belangrijke rol in het sociale leven van de gemeenschap en in de relatie die mensen hadden met hun voorouders. Net als heiligenreliëken bereikten de overblijfselen die uit Merovingische graven werden meegenomen een groter publiek en vergaarden zij meer prestige, doordat zij over meerdere plaatsen konden worden verdeeld. Het bewijs voor het geloof in voorouders is voor vroegmiddeleeuws Noordwest-Europa weliswaar schaars, maar zeker niet afwezig. Uit het verslag van de bekering van de Friese koning Radbod in de *Vita Wulframni*, de 'Beowulf' en vele andere bronnen over de prechristelijke religies in vroegmiddeleeuws Engeland en Scandinavië kan worden afgeleid dat mensen in Noordwest-Europa grote waarde hechtten aan hun voorouders en geloofden dat deze macht hadden over de levenden. Radbod stond met één voet in het doopvont toen hij zich afvroeg of hij zijn voorouders zou treffen in de christelijke hemel. Nadat hij hoorde dat dit niet het geval zou zijn, besloot hij van de doop af te zien en een heiden te blijven. Het is overigens niet duidelijk of de mensen die hun doden begroeven en de graven heropenden in het onderzoeksgebied heidenen of christenen waren. In het vroege stadium van kerstening in

⁷ Klevnäs 2013.

⁸ Huntington, W.R., Metcalf, P., 1979: *Celebrations of Death: the Anthropology of Mortuary ritual*.

⁹ Effros, B., 2003: *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*.

deze periode had het christendom nog geen duidelijk stempel gedrukt op het begrafenisritueel. Archeologen zijn daarom niet in staat de graven van christenen en heidenen van elkaar te onderscheiden.⁹

Grafgiften

Wanneer een graf werd heropend werd een groot deel van de inhoud meestal achtergelaten of zelfs bewust teruggelegd in de kuil wanneer deze weer werd opgevuld. Dit laat zien dat het verkrijgen van objecten of grondstoffen meestal niet het primaire doel was. Het idee dat de gravers gericht op zoek waren naar kostbare metalen en edelstenen wordt ook tegengesproken door het feit dat zij de voorkeur gaven aan mannengraven boven vrouwengraven, terwijl de laatste meestal meer sieraden van kostbare materialen bevatten. De deelnemers namen een specifieke selectie van objecten mee – mogelijk zowel grafgiften als botten – die later bij verschillende activiteiten konden worden ingezet. De bestemming van deze meegenomen objecten verdient bijzondere aandacht. Zij werden mogelijk in hun originele vorm gebruikt, maar konden ook worden omgevormd tot nieuwe objecten. In hun oorspronkelijke staat zouden ze dienst gedaan kunnen hebben als relieken in de traditionele zin van het woord en worden vereerd als onderdeel van een vooroudercultus. Als graven werden heropend door vijandige groepen werden de meegenomen objecten misschien gezien als trofeeën. Naast deze puur symbolische functies kunnen de objecten ook op meer praktische manieren zijn gebruikt. Dit is het meest vanzelfsprekend voor artefacten van edelmetaal, glas en aardewerk die, eenmaal schoongemaakt en opgeknapt, weer bruikbaar waren. Ze ontleenden dan mogelijk wel een bijzondere betekenis aan hun herkomst uit het graf, waardoor ze vooral geschikt waren voor ceremonieel gebruik. Als de objecten echter werden gerecycled, waren zij mogelijk niet meer herkenbaar als voormalige grafgiften en konden op andere manieren worden gebruikt. Vooral metalen objecten leenden zich hiervoor omdat ze uit elkaar konden worden gehaald of geheel konden worden omgesmolten.

Angst voor de doden

Vroegmiddeleeuwse ideeën over de dood en het hiernamaals omvatten waarschijnlijk niet alleen positieve machtige doden, zoals heiligen en voorouders, maar ook kwaadaardige doden tegen wie maatregelen moesten worden getroffen om de levenden te beschermen. De angst voor terugkerende doden wordt in de archeologie geassocieerd met atypische graven die afwijken van de lokale of regionale norm. In de Lage Landen zijn helaas weinig graven waarvan het botmateriaal goed bewaard is. Toch zijn er enkele gevallen bekend, zoals de graven met schedelverplaatsingen uit

Lent-Lentseveld. Manipulaties van het skelet die werden uitgevoerd na het openen van graven komen goed overeen met historische bronnen waarin maatregelen tegen terugkerende doden worden beschreven. Zulke maatregelen konden in Noordwest-Europa de vorm krijgen van onder andere onthoofding en amputatie van ledematen, het plaatsen van stenen op het lichaam, begraven in buikligging en het vastbinden van lichaamsdelen.¹⁰ Het is aannemelijk dat de angst voor de doden een belangrijke rol speelde in de vroegmiddeleeuwse houding ten opzichte van graven. De zogenaamd atypische graven zijn waarschijnlijk de extreme uitersten van een spectrum van praktijken die de levenden moesten beschermen tegen de doden.

Afsluitend kan gezegd worden dat er nog veel onzekerheden en discussies zijn over de juiste interpretatie van de heropende graven. Het is echter duidelijk dat het heropenen een belangrijke rol speelde in de omgang met de doden. Tot op heden waren 'verstoorde' graven vaak ten onrechte een ondergeschoven kindje in het grafveldenonderzoek. Grafverstoring is echter een interessant historisch proces en verdient daarom net zo veel zorg en aandacht als intacte vondsten. ■

¹⁰ Klevnäs, A., 2016a: 'Overkill. Reopening Graves to Maim the Dead in Anglo-Saxon England', in: *Limbs, Bones, and Reopened Graves in Past Societies*, L. Gardela, K. Kajokowski (eds.), 'Motifs through the Ages', in: *International Interdisciplinary Meetings 2*, p. 177-213.

Als een graf werd heropend doorzochten de gravers meestal de inhoud van de kist. Dat is hier duidelijk te zien. Het skelet van de overledene ligt er verrommeld bij. Verschillende aardewerken potten en de decoratieve metalen plaatjes van de heupgordel zijn achtergelaten in het graf. Foto: Dienst Archeologie van de Gemeente Nijmegen.

Finland, het onderwijswonderland

Het onderwijs in Finland behoort tot het beste van de hele wereld. Dit tot grote verbazing van de Finnen zelf. Erik Ex reisde door het land en ging op zoek naar het geheim van het Finse onderwijs. Hoe krijgen ze het voor elkaar dat hun leerlingen zulke hoge resultaten halen?

Dit is de eerste aflevering van 'de Edyssee'. Erik Ex (30, docent geschiedenis) reist dit schooljaar van Finland naar Singapore. Overal waar hij komt bezoekt hij scholen. Hij spreekt met leerlingen, leraren en onderzoekers over het (geschiedenis)onderwijs. Op deze manier wil hij nieuwe inzichten opdoen en leren van en over het onderwijs in andere landen. Zijn broer Luuk Ex (28, journalist) reist mee en maakt reportages. De Edyssee is te volgen via facebook.com/onderwijsreis.

Erik Ex is docent geschiedenis.

Voor veel ministers van Onderwijs was 4 december van het jaar 2001 een spannende dag. Al sinds het einde van de jaren tachtig was er gesproken over een manier om onderwijs in verschillende landen langs de meetlat te kunnen leggen. De ministers van de Verenigde Staten en Frankrijk hadden er toen bij de andere landen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (oeso) op aangedrongen om scholieren uit alle landen eens met elkaar te vergelijken. In wiskunde-olympiades gooiden China, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie altijd hoge ogen. Echter, bij een vergelijking zoals deze zouden landen als Duits-

land, Noorwegen of Groot-Brittannië ook wel eens kunnen winnen. Het resultaat was echter verrassend: het onderwijs van het nietige Finland bleek het beste van Europa. Hoewel Japan, Zuid-Korea en Hong Kong ook bovenin meededen werd er vooral met verbazing naar de Finnen gekeken. In Finland werd in tegenstelling tot de Aziatische tijgers niet aan bijles gedaan, overmatig veel huiswerk was er niet en Finse kinderen spenderen opvallend weinig uren in de schoolbanken.

Het meest verbaasd waren de Finnen zelf. Naar verluidt heeft de Finse minister van Onderwijs gelijk zijn belangrijkste ambtenaren erbij geroepen om te vragen wie per ongeluk de verkeerde gegevens had doorgegeven aan de oeso. Men verwachtte bij de volgende PISA-test (in 2003) gelijk door het ijs te gaan. Tot grote verbazing van veel Finnen bleven de vijftienjarigen goed scoren in alle categorieën, het beste van Europa. In dezelfde periode ontpopte de telefoonfabrikant Nokia zich tot de marktleider in mobiele telefoons. Langzaam maar zeker begon het bij het bescheiden volkje te dagen dat ze ergens echt goed in waren. Eigenlijk voor het eerst sinds ze in 1952 de Miss Universe-verkiezingen hadden gewonnen.

Dat goede onderwijs komt, zo stellen de Finnen zelf tevreden vast, doordat zij gewoonweg het beste systeem hebben van Europa. Zo is het Finse systeem gestoeld op vertrouwen. Allereerst vertrouwen vanuit de overheid: er is geen onderwijsinspectie. Vervolgens vertrouwen in de leraren: het beroep heeft een hoog aanzien. En vertrouwen in het vermogen van de leerling: er zijn geen niveaoverschillen tot het zestiende levensjaar, want iedereen kan alles leren is de gedachte. Daarnaast hebben de Finnen de beste leraren van Europa, zo is te horen in Finland wanneer je ze vraagt naar hun succes. Alle leraren hebben een universitaire opleiding gehaald, van basisschool tot middelbare school. Hoe hebben de Finnen dit voor elkaar gekregen?

Onderwijstoerisme

Sinds 2000 wordt er iedere twee jaar een PISA-onderzoek gedaan. De Finnen blijven hoge ogen gooien. Honderden buitenlandse delegaties kwamen langs om het Finse wonder te aanschouwen. Vooral de scholen in Helsinki kregen zoveel bezoekers dat er smalend werd gesproken van PISA-toerisme. Maar zomaar de Finse lessen implementeren is niet eenvoudig. Het Finse vertrouwen in zijn scholen komt voort uit unieke geschiedenis.

Finland bestaat dit jaar honderd jaar als onafhankelijke natie. Sinds de middeleeuwen werd Finland overheerst door een van zijn burens. Eerst de Zweden tot de negentiende eeuw en vervolgens de Russen tot de Russische Revolutie. De burgeroorlog tussen de communisten en conservatieven die uitbrak in Rusland was er ook in Finland. Echter, met tegenovergesteld resultaat, in Finland wonnen de conservatieven met steun van het Duitse keizerrijk. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak beschouwde de Sovjet-Unie de tijd rijp om de heerschappij over Finland te herstellen. De Finnen sloten zich aan bij

de Duitsers en lieten 200.000 Wehrmachtsoldaten toe op het eigen grondgebied. Finland werd in twee militaire campagnes door het Rode Leger verslagen. Deze Winteroorlog (1939-1940) en de Vervolgoorlog (1941-1944) leidden tot grote verliezen aan beide kanten en resulteerden in een gedwongen volkshuizing van een half miljoen Finnen.

Hoewel Finland een eigen autonoom land bleef na de Tweede Wereldoorlog zijn er flinke concessies gedaan aan de Sovjet-Unie. Finland zou niet toetreden tot de NAVO en mocht de communistische partij niet verbieden. Boeken en films die werden gezien als anti-Russisch werden verboden. Finland was de speelbal geweest van respectievelijk Zweden, Rusland en Duitsland. Er bleef een verwoest land achter.

Luuk (links) en Erik (rechts) tijdens hun reis.

Linkerpagina: Het busje waarmee Erik Ex en zijn broer Luuk Ex van Finland naar Singapore reizen. Onderweg bezoeken ze scholen, spreken ze leerkrachten en doen ze onderzoek naar de onderwijssystemen in de landen waar ze doorheen reizen. Foto: Erik en Luuk Ex.

‘Naar verluidt heeft de Finse minister van Onderwijs gelijk zijn belangrijkste ambtenaren erbij geroepen om te vragen wie per ongeluk de verkeerde gegevens had doorgegeven aan de OESO’

Hulp van het Westen zou er niet komen en de Sovjet-Unie wilde men zover mogelijk buiten de deur houden. De Finnen beseften dat zij voortaan hun eigen boontjes moesten doppen. Er moest een modernisering komen: een transformatie van een agrarische economie naar een industriële en technologische economie. Onderwijs werd een belangrijk vehikel voor deze verandering. Er bestond in de politiek een breed gedragen overtuiging dat de natie alleen zou kunnen moderniseren en zou kunnen overleven als al het talent zich zou kunnen ontwikkelen. Er moest dus hoogstaand onderwijs komen voor ieder kind. Ook voor kinderen in het afgelegen Lapland. In 1950 werd er besloten dat er overheidssteun moest komen voor alle scholen en er werd later in de jaren vijftig ►

Erik Ex in gesprek met de Finse leraar Pasi Sahlberg.
Foto: Erik en Luuk Ex.

een nationaal curriculum ingevoerd. De belangrijkste onderwijshervorming werd echter gedaan op 22 november 1963: de invoering van de *peruskoulu* (basisschool). Een algemene scholing voor alle kinderen van zeven jaar oud met negen verplichte leerjaren. Het uitgangspunt van de *peruskoulu* was (en is) dat iedereen alles kan leren ongeacht woonplaats of sociaaleconomische achtergrond. De hervorming kon worden ingevoerd omdat links gecharmeerd was van de gelijkheid die het systeem zou opleveren, terwijl de centrale Agrarische Partij dacht dat op deze manier het onderwijs op het platteland veiliggesteld zou kunnen worden.

deze strengere eisen voor het leraarschap bleek een verhoogd aanzien van het beroep. De aanmeldingen voor de opleidingen groeiden zodanig in aantal dat er een *numerus fixus* moest worden ingevoerd. Voor de pedagogische opleiding tot basisschool-docent werd na verloop van tijd maar een op de tien studenten toegelaten.

Samenwerken en verbeteren

In de jaren tachtig en negentig plukte het Finse onderwijs de vruchten van deze academische leraren-opleidingen. Onderwijsonderzoek uit het buitenland bleek gemakkelijk te kunnen worden ingevoerd door deze hoogopgeleide docenten. Zo wisten de Finse docenten het coöperatief leren (ook wel samenwerkend leren) voor het eerst grootschalig in te voeren, terwijl dit voornamelijk op Amerikaanse universiteiten was ontwikkeld. Maar juist daar bleven de vernieuwende ideeën hangen, op de universiteiten, in plaats van dat ze ingevoerd werden op scholen. Vanaf 1994 werd het Finse nationale curriculum nog eens grondig herzien. De verandering moest van de scholen en leraren zelf komen die schoolverbeter-netwerken opzetten. Sinds deze jaren heeft het Finse onderwijs een sterk gedecentraliseerd karakter. Ondertussen ging het steeds beter met Finland. In 1995 trad het land toe tot de Europese Unie. Vooral de Finse technologie-industrie veroverde de wereld. Finland groeide uit tot een welvarende verzorgingsstaat die de aansluiting had gevonden met de historisch gezien veel welvarender landen uit Scandinavië. Toen kwam die spannende dag: 4 december 2001. Tenminste, niet voor de Finse minister van Onderwijs. Niet omdat hij ervan overtuigd was dat de Finnen het zo goed zouden doen. Nee, hij was van mening dat een onderwijsvergelijking op internationale schaal niet zinnig was. Onderwijs is zoveel meer dan de resultaten van drie vakken. Het enige wat hij stiekem hoopte was dat ze boven de Zweden zouden eindigen. Bij de laatste PISA-resultaten (die van 2015) zakte Finland iets. De Aziatische tijgers zijn het steeds beter gaan doen. Maar ook zij komen nog steeds massaal op bezoek in Finland. Hoe ze de leerlingen laten presteren, is wel duidelijk, maar hoe ze dat kunnen doen in een leerlingvriendelijker klimaat is nog onbekend. Overigens heeft kleine buur Estland de koppositie in Europa overgenomen. Hebben zij de Finse lessen misschien het beste begrepen? ■

Van noord naar zuid

De onderwijsvernieuwing werd gefaseerd ingevoerd vanuit het noorden naar het zuiden toe. Als laatste was de hoofdstad Helsinki aan de beurt in 1979. Door de geleidelijke invoering van het nieuwe systeem (in praktijk van dunbevolkt naar dichtbevolkt) konden docenten gewend raken aan de grote veranderingen die het met zich meebracht. Voor docenten was het immers een flinke aanpassing. Zij kregen nu zeer heterogene groepen tegenover zich. Leerlingen van alle niveaus moesten nu in dezelfde les bediend worden. Dit alles betekende dat de Finse docenten in hun klassen flink moesten differentiëren. Daarnaast betekende het ook dat er geïnvesteerd moest worden in speciaal onderwijs. Leerlingen die moeite hadden met bepaalde vakken zouden worden bijgespijkerd door onderwijsassistenten. De helft van alle leerlingen heeft op enig moment dit soort onderwijs genoten.

In 1979 werd een wet aangenomen die vereiste dat alle leraren in Finland een mastertitel aan de universiteit behaalden. Voor de leraren die lesgeven in de lagere klassen van de *peruskoulu* was dit een pedagogische graad. Leraren die in de hogere klassen wilden lesgeven moeten eerst een mastertitel behalen in het vak waar ze les in willen geven en vervolgens een extra mastertitel behalen om hun didactische vaardigheden te ontwikkelen. Een bijvangst van

Bronnen

Pasi Sahlberg, Finnish Lessons.

Interview met Pasi Sahlberg.

OECD.org/PISA.

Jouni Välijärvi, The history and present of the Finnish education system.

tiny.cc/k7vkfa 'In Finland is onderwijs gebaseerd op vertrouwen', in: *Volkskrant*, 3 december 2015.

Zingende hippies in Knossos

De Victoriaanse visie van Arthur Evans op Kreta

Op 23 maart 1900 stak een groep van 31 werklieden de eerste spade in de grond op de Kefalaheuvel te Kreta. Binnen een week bleek dat de Britse archeoloog Arthur Evans geschiedenis zou schrijven: meter voor meter kwam het 'Paleis van Minos' aan de oppervlakte. Beroemder nog dan de vondst zelf werd zijn Victoriaanse reconstructie van de Minoïsche cultuur, die zou worden bewonderd, beschimpd en geparodieerd.

Arthur Evans (1851-1941) had een klassieke opvoeding genoten, in Oxford geschiedenis gestudeerd en bijgevolg de Ilias en de Odyssee vrijwel uit zijn hoofd geleerd. Zijn eerste archeologische ervaringen deed hij op in 1872 in Trier, waar de Romeinse graven werden geplunderd door schatzoekers. In de negentiende eeuw waren archeologische vindplaatsen vaak vrij toegankelijk voor wie er zin in en geld voor had; ook Evans huurde gravers en deed enthousiast mee aan het grafoven. Archeologie werd pas laat in de negentiende eeuw een aan regels gebonden wetenschap. Een beroemde vindplaats als Pompeï was al in de achttiende eeuw ontdekt, maar nu werden dergelijke opgravingen voor het eerst wetenschappelijk benaderd, dat wil zeggen: geordend, gedateerd en aan beschavingen verbonden. Daarvoor waren nog veel oude voorwerpen in chaotische particuliere verzamelingen terechtgekomen of lukraak weggegeven. Zo zijn veel schatten uit Pompeï en Rome spoorloos verdwenen, om nog maar te zwijgen over onherstelbaar beschadigde vindplaatsen. In 1884 werd Evans conservator van het Ashmolean Museum in Oxford. Gegrepen door de nieuwe onderzoeksgebieden van zijn tijd, de prehistorie en de Griekse oudheid, was hij vast van plan deze in het museum een belangrijke plaats te geven.

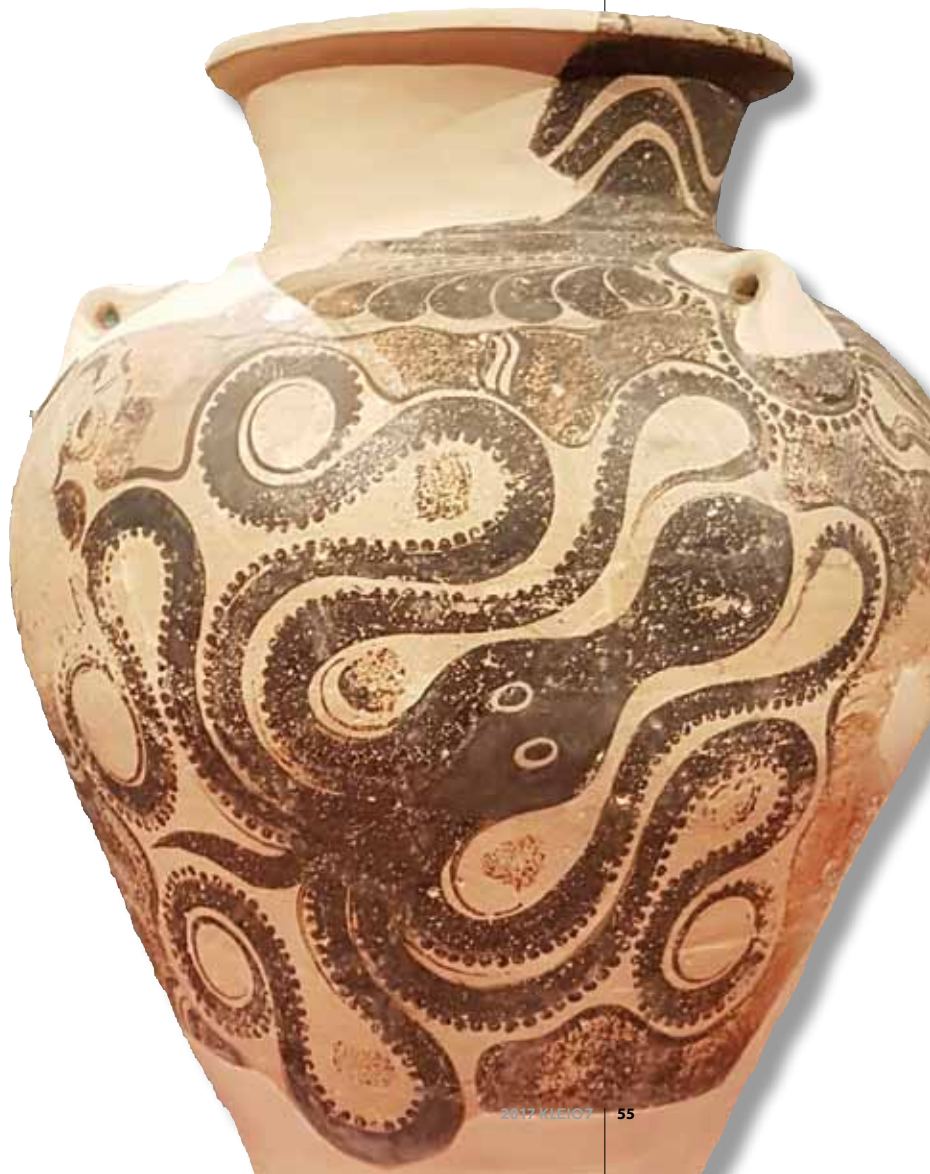
Legendarische Schliemann

Volgens Evans' eigen relaas kwam hij in 1883 en 1893 in Athene in contact met Myceense vondsten, opgegraven door Heinrich Schliemann. In deze periode werd algemeen aangenomen dat in de Myceense beschaving het schrift onbekend was. Evans herkende echter schrifttekens op Myceense vazen en zegelstenen. In de winkeltjes van oudhedenhandelaars in Athene vond hij zegelstenen, gegraveerd met hiërogliefen, die van Kreta afkomstig waren. Tijdens een bezoek aan het eiland in 1894 ontmoette hij de overheidstolk Minos Kalokairinos die een collectie 'Myceense' voorwerpen afkomstig van de Kefalaheuvel had verzameld. Verspreid over Kreta werden grote

aantallen gegraveerde halfedelstenen gevonden die Evans als Myceens herkende. De lokale vrouwen gebruikten ze als 'melkstenen': ze hingen ze in de periode waarin ze hun kinderen zoogden om de hals om het zog te bevorderen. Het kostte Evans grote moeite om de stenen van de vrouwen los te krijgen. Toen hij een kleitablet in handen kreeg met een tekenschrift dat op Kreta gevonden was, besloot hij zelf te gaan graven naar het oude Knossos. Na de vondst van scherven en muurresten situeerde hij deze op de Kefalaheuvel. ▶

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Minoïsche vaas met octopusmotief.
Gevonden in Knossos en nu te zien in het Ashmolean Museum in Oxford, Groot-Brittannië. Foto: Wikimedia Commons Gts-gt

I De Minotaurus was een wezen met een stierenhoofd en een mannenlichaam, geboren uit de gemeenschap van Minos' vrouw Pasiphaë met de witte stier die door Poseidon aan Minos was geschonken. Hij leefde in een labyrint onder het paleis en verslond daar elke negen jaar veertien Atheense jongeren, tot de Atheense prins Theseus hem doodde en met Minos' dochter Ariadne vluchtte.

Schliemanns ontdekking van het 'Homerische' Troje en Mycene had een letterlijke interpretatie van antieke berichten over verdwenen steden aannemelijk gemaakt. Toen Evans aan zijn opgraving begon, was Schliemann al een legende en hadden de mannen elkaar ontmoet. Evans had hetzelfde uitgangspunt: hij wilde aantonen dat de mythe over koning Minos, die in Knossos de Minotaurus gevangen hield, gebaseerd was op een ware geschiedenis die zich rond 1400 v.Chr. had afgespeeld.¹ Dit was de Griekse bronstijd vóór de 'donkere eeuwen' waarin met de Myceense beschaving ook het schrift verdween.

Schliemann had zelf, als laatste wapenfeit, Knossos willen opgraven maar overleed in 1890 na vruchteloze pogingen de vermoedelijke locatie te kopen. Intussen had Minos Kalokairinos toestemming gekregen om de Kefalaheuvel, die in feite

uiteindelijk een groot deel van zijn vermogen en dat van zijn vader spenderen aan deze opgraving. Onervaren met het opgraven van zo'n groot en belangrijk terrein, maar vastbesloten zich de blunders van Schliemann (die Troje onherstelbaar had verminkt) te besparen, koos hij ervaren medewerkers. Zowel hijzelf als Duncan Mackenzie, die de opgravingen leidde, hielden een dagboek bij waarin de verschillen in toon en interpretatie opvallen. Waar Mackenzie neutraal de vondsten registreerde, was Evans vanaf de eerste dag bezig met het construeren van zijn Minoïsche paleis. De vondsten waren nog niet boven de grond of ze droegen al namen die pasten in Evans' ideaalbeeld. Hij liet zich daarbij zichtbaar meeslepen door zijn kennis van Schliemanns Mycene en de Griekse mythologie.

Vrijwel onmiddellijk vond Evans wat hij zocht: kleitabletten met twee versies van het 'Myceense' schrift (het Lineair A en Lineair B). De tabletten waren op natuurlijke wijze gebakken in de brand die het jongste paleis scheen te hebben verwoest. Onbegrijpelijk in het licht van de huidige archeologie is dat Evans nauwelijks registreerde in welke laag van de opgraving hij zijn vondsten deed. Gefixeerd op de mythische koning Minos heeft hij zich pas laat gerealiseerd dat de plaats zeer lang bewoond is geweest. Terwijl het nu gebruikelijk is verschillende lagen deels intact te houden als referentiepunt, concentreerde Evans zich op de laatste periode van bewoning en vernietigde hij tijdens zijn reconstructies waardevolle informatie. Opmerkelijk is ook dat vondsten uit latere periodes (Grieks, Romeins en vroegchristelijk) als

'Schliemanns ontdekking van het 'Homerische' Troje en Mycene had een letterlijke interpretatie van antieke berichten over verdwenen steden aannemelijk gemaakt'

al eeuwen werd aangewezen als de plaats waar Knossos had gelegen, te onderzoeken. Kalokairinos vond daar in 1879 ondergrondse ruimtes en enorme voorraadkruiken die hij aanduidde als onderdeel van 'het paleis van koning Minos'. Hij onderbrak zijn werk na een officiële waarschuwing dat zijn vondsten naar Constantinopel zouden worden afgevoerd (Kreta viel destijds onder Turks gezag). Veel later zou Kalokairinos vergeefs proberen zijn plaats in Evans' succesverhaal op te eisen.

Myceens schrift

Evans ging na deze eerste vondsten waarschijnlijk doelbewust op weg. Hij had zich voorgenomen te bewijzen dat de Myceners het schrift wél kenden en zelfs in twee varianten. In lezingen gaf hij op grond van verfijnde zegelringen met religieuze motieven alvast een interpretatie van de vroege Kretenzische beschaving – origineel, onafhankelijk, typisch Europees, zelfs prechristelijk – die duidelijk geïnspireerd was door de strijd tegen de Ottomaanse overheersing. In de laatste jaren van de negentiende eeuw werd Kreta geteisterd door een uiterst gewelddadige burgeroorlog tussen moslims en christenen. Evans kon pas in 1898 terugkeren en zijn plannen voor de opgraving voortzetten. Na de vereniging van Kreta met Griekenland en het vertrek van de laatste Turkse troepen werden regels vastgelegd voor het behoud van archeologische vondsten voor Kreta. Regels die Evans, gewend om zijn vondsten als persoonlijk eigendom te zien, regelmatig zou trachten te ontduiken. Na jaren van onderhandelingen met de eigenaars kocht hij de gehele Kefalaheuvel. Hij zou

Fresco van de 'Lelieprins'. Gereconstrueerd onder leiding van Arthur Evans. Volgens de Britse archeoloog zou het priester-koning Minos zelf voorstellen. Knossos, Kreta. Foto: Nicole van der Steen.

irrelevant opzij werden geschoven. Evans wilde de buitengrenzen van het jongste paleis uit de bronstijd bepalen en graven tot het vloerniveau hiervan. De vroegste bewoning bleek echter terug te gaan tot een neolithische nederzetting uit ongeveer 6000 voor Christus.

In de eerste weken kwamen vazen, muurresten en delen van fresco's aan de oppervlakte. Als eerste werd het fresco gevonden dat Evans onmiddellijk voor Minos' dochter Ariadne aanzag, maar dat later als een mannelijke deelnemer aan een processie werd herkend: de Bekerdrager. Van dit processiefresco werden de voeten van verschillende mannen en vrouwen gevonden. Opvallend was dat dezelfde kleurstoffen waren gebruikt als bij Egyptische muurschilderingen. Net als bij deze wees een roodbruine huidskleur op mannen, een lichte op vrouwen. Evans zag duidelijke parallellen met Egyptische afbeeldingen. Een extra aanwijzing voor het vroege contact tussen Egypte en Kreta, dat al bekend was uit Egyptische bronnen. De unieke stijl werd door Evans 'Minoïsch' genoemd. Later beweerde hij dat de Egyptische beschaving door die van Kreta was beïnvloed, in plaats van andersom.

De stenen troon die in de Troonzaal werd aangetroffen, heette eerst 'Ariadnes troon' en werd later 'de troon van koning Minos'. Naast de troon werd een fragment van een fresco aangetroffen dat op een poot van een griffioen leek. Evans liet de gehele ruimte reconstrueren met vier griffioenen op de wanden. Inmiddels is controversie ontstaan over de oorspronkelijke aanwezigheid van zelfs maar één griffioen. Om de kwetsbare gipsen troon te beschermen tegen weersinvloeden werd deze zaal als eerste opgebouwd en overdekt.

Creatief aan elkaar plakken

Een ander fresco dat werd gereconstrueerd volgens Evans' interpretatie is de 'Lelieprins', het zou priester-koning Minos zelf voorstellen. De

verspreide fragmenten werden op creatieve wijze aan elkaar geplakt om de mooie jongeling met de pluimenkroon te 'onthullen'.

De spectaculairste fresco's bevatten afbeeldingen van stieren. Samen met de vondst van een prachtige *rhyton* (een kruik voor plengoffers) in de vorm van een stierenkop leken deze te vertellen dat hier werkelijk een Minotaurus opgesloten was geweest. Na in 1926 een Kretenzische aardbeving te hebben meegemaakt die klonk als een 'brullende onderaardse stier' legde Evans evenwel een verband tussen dit natuurverschijnsel en de mythe. In elk geval namen stieren een belangrijke plaats in in de 'Minoïsche' cultuur. Ook de op verschillende plaatsen aangetroffen gestileerde hoorns wijzen daarop. Op het centrale plein zouden halfnaakte jongens en meisjes atletiek met stieren hebben beoefend, zoals in het beroemde Toreadorfresco.

In de vloeren werden cirkelvormige uitsnijdingen gevonden met verkoolde resten van houten zuilen. Evans liet deze zuilen reconstrueren in rood- of zwartgeverfd beton in de typisch 'Minoïsche' vorm: smal toelopend naar onderen. Verder bestond een groot deel van de constructie van het gebouw, dat honderden kamers en verschillende etages bevatte, uit houten balken en grote blokken kalksteen. De balken waren verkoold of verrot, muren stonden soms alleen nog overeind omdat er puin tegenaan gevallen was. Na het uitgraven verving Evans de houten constructies uiteindelijk door beton, ook rond de spectaculaire Grote Trap die drie etages met elkaar verbond. Wat nog werd aangetroffen van de originele bekleding van het paleis bestond uit een duurzame en prachtig gekleurde gipssoort. Veel muren waren gepleisterd en kleurig beschilderd in een echte (natte) frescotechniek. De voorstellingen van bloemen en dolfijnen moesten echter uit kleine, op de vloer gevallen fragmenten worden gereconstrueerd. ►

Een fresco waarop een stier is afgebeeld. Arthur Evans zag de decoratie met stieren als bewijs dat hij het paleis van het mythische Minos had gevonden. Bron: Archeologisch museum van Heraklion.

Al met al vond Evans in vele opgravingsseizoenen voldoende bewijzen dat hij het paleis, niet alleen van de legendarische Minos, maar van vele Minoïsche koningen had gevonden. Luxe woonruimtes met badkamers, een geavanceerd waterleidingsysteem met toiletten, onderaardse voorraadruides met grote kruiken, opslagruimtes voor enorme hoeveelheden zeer fijn aardewerk, werkplaatsen, een vrouwenverblijf, een koninklijke graftombe en de troon leken daar op te wijzen. Al bij zijn leven, maar zeker na zijn dood zijn echter controverses ontstaan over de werkelijke functie van het complex. Een latere bezoeker merkte over de duidelijk herkenbare jaren 1920 en 1930 in Evans' reconstructie sarcastisch op dat de Minoërs de Art Deco-stijl blijkbaar feilloos hadden voorvoeld.

‘Al met al vond Evans in vele opgravingsseizoenen voldoende bewijzen dat hij het paleis, niet alleen van de legendarische Minos, maar van vele Minoïsche koningen had gevonden’

Evans had ook medestanders. In 1960 publiceerde Agnes Carr Vaughan haar *House of the Double Axe*, waarin het leven in het paleis tot in detail werd beschreven volgens Evans' eigen Victoriaans-romantische visie. In de welvarende en dus vredelievende, moderne, zeer invloedrijke Minoïsche beschaving zouden man en vrouw gelijkwaardig zijn geweest en werd in de eerste plaats naar orde en schoonheid gestreefd. Precies zoals men het Britse Rijk van rond de eeuwwisseling graag zag.

Een geheel andere opvatting over de functie van Knossos blijkt uit het boek van Rodney Castleden, *The Knossos Labyrinth*. Hier wordt allereerst de visie van Hans Wunderlich uit de jaren 1970 beschreven die uitgaat van een dodenstad waar op grote schaal doden werden gemummificeerd en bewaard, naar Egyptisch voorbeeld. Het complex zou zelfs naar het Egyptische Hawara-

labyrinth (uit 1800 v.Chr.) zijn gemodelleerd. Castleden zelf ziet het eerder als een tempelcomplex met uitsluitend een religieuze functie. Overeenkomsten met Egyptische tempelcomplexen lijken dit te bevestigen. Van alle door Evans benoemde kamers en ruimtes met een paleisfunctie maakt hij grotere en kleinere tempelruimtes. In deze tempels, en in andere die tot de Minoïsche cultuur behoorden, zouden zelfs mensen zijn geofferd en opgegeten. Kleitabletten uit Knossos die pas na Evans' dood konden worden ontcijferd én in 1979 gevonden skeletten van geofferde kinderen lijken dit te bevestigen. Wellicht is dit de oorsprong van de mythe van de mensenetende Minotaurus.

Het einde van de Minoërs zou gekomen zijn met een vulkaanuitbarsting op het eiland Santorini rond 1600 v.Chr. De enorme vloedgolf die volgde, zou ook Kreta hebben overspoeld. De verzwakte Minoïsche beschaving verdween echter pas definitief 200 jaar later toen de Myceners het eiland overnamen.

Absurdisme

En nu iets totaal anders: in 1989 verscheen de film *Erik the Viking*, geschreven en geregisseerd door Terry Jones, lid van het Britse comedygezelschap Monty Python. Hijzelf en mede-Python John Cleese hebben rollen in de film. Terry Jones studeerde geschiedenis in Oxford en maakte naam met documentaires waarin ingesloten opvattingen over de middeleeuwen en het Romeinse Rijk overtuigend worden weerlegd. Hij heeft overduidelijk kennisgenomen van de in Oxford populaire opvattingen van Arthur Evans. Een deel van de film verwijst naar diens reconstructie van Knossos, behendig verpakt in pythonesk absurdisme.

Voor het volledige verhaal verwijs ik u met plezier naar de dvd van deze, in meerdere opzichten, scherpzinnige film. Het gaat mij hier om de scènes op het eiland Hy-Brasil. Daar wordt een legendarische hoorn bewaard die een einde kan maken aan het tijdperk van duisternis en geweld waarin de Vikingen leven.

Hy-Brasil is een mythisch eiland dat ten westen van Ierland zou hebben gelegen. Het was verborgen in dichte mist en slechts één dag in de zeven jaar zichtbaar. Het werd ingetekend op kaarten van de veertiende eeuw tot in de negentiende eeuw maar is nooit gevonden (of het moet een in 1862 ontdekte zandbank zijn); het zou gezonken zijn. Er bestaan ooggetuigenverslagen van zeelieden die het eiland zouden hebben bezocht. Sommigen zeggen een welvarende, zeer hoog ontwikkelde beschaving van vredelievende mensen te hebben ontmoet. De identificatie met het nooit gevonden Atlantis ligt voor de hand, die is ook weleens voor het verdronken Knossos opgeworpen. Atlantis zou 'voorbij de zuilen van

Een scène uit de film *Erik the Viking* van Terry Jones waarbij de Vikingen op het mythische eiland 'Hy-Brasil' zijn aangekomen.

Fresco in Knossos met een dolfijnen-motief. Gerestaureerd onder leiding van Arthur Evans. Knossos, Kreta. Bron: Archeologisch museum van Heraklion.

Hercules' (de straat van Gibraltar), dus in de Atlantische Oceaan hebben gelegen. Plato voert in zijn dialogen *Timaëus* en *Critias* dit eiland op als een welvarende, perfect geordende staat, bestuurd door de goden. Toen die hun gunsten introkken, zonk het eiland. Het verhaal zou kunnen verwijzen naar de Minoïsche stadstaten die door de (historische) vulkaanuitbarsting op Santorini werden verwoest.

Eriks Vikingen vinden Hy-Brasil op die ene dag dat het zichtbaar is. Het eiland is versierd met bloemen, bevolkt met schaars geklede mensen die niets liever doen dan (vals!) zingen en geregeerd door de zachtaardige koning Arnulf, wiens haar-dracht sprekend lijkt op die van de Minoërs. De huizen lijken op de antieke afbeeldingen die van Minoïsche huizen zijn gevonden. Iedereen is er lief voor elkaar, elke vorm van geweld is absoluut verboden en wapens zijn onbekend. Koningsdochter Aud lokt Erik naar haar slaapkamer, die gedecoreerd blijkt met het dolfijnenfresco en de lelies uit Knossos. In de hoek staat een Minoïsche vaas met het beroemde inktvismotief. De onbehouwen Vikingen worden gewaarschuwd: als ook maar één druppel bloed het eiland raakt, zinkt het definitief. Dat gebeurt natuurlijk, maar Aud (Ariadne?) redt Erik en de Vikingen en weet met hen per schip te vluchten. De naïevelingen van Hy-Brasil gaan onverstoorbaar met hun eiland ten onder.

Het moge duidelijk zijn dat Terry Jones in zijn film verschillende mythische verhalen heeft gecombineerd met de Britse geschiedenis. De Vikingen hebben in werkelijkheid Ierland en Groot-Brittannië bereikt en hebben de Britse

cultuur beïnvloed. Ze komen in de film op Hy-Brasil, onderdeel van de Ierse folklore, dicht in de buurt. Arthur Evans is, als typische negentiende-eeuwse Oxfordgeleerde, ook onderdeel van de Britse geschiedenis. Zijn Victoriaanse reconstructie van Knossos, zowel van het paleis als van de samenleving, vertelt veel over de Britse visie op het eigen rijk en werd pas in de tweede helft van de twintigste eeuw overtuigend betwist. Historicus Terry Jones, traditioneel opgeleid aan de meest Britse universiteit, maar rijk bedeed met creativiteit en humor, draagt zijn steentje bij door dit nationale erfgoed briljant te parodiëren. Hoe onwaarschijnlijk ook: Arthur Evans en Terry Jones blijken met hun geheel eigen versie van de Minoïsche beschaving verbonden door hun *Britishness*. ■

Bronnen

Ann Brown, *Arthur Evans and the Palace of Minos*, Ashmolean Museum Oxford 1983.

Agnes Carr Vaughan, *The House of the Double Axe. The palace at Knossos*, London 1960.

Rodney Castleden, *The Knossos Labyrinth. A new View of the 'Palace of Minos' at Knossos*, London/New York 1990.

Joan Evans, *Time and Chance. The Story of Arthur Evans and his Forebears*, London/New York/Toronto 1943.

Sylvia L. Horwitz, *The Find of a Lifetime.*

Sir Arthur Evans and the Discovery of Knossos, London 1981.

Joseph Alexander MacIlivray, *Minotaur. Arthur Evans and the Archaeology of the Minoan Myth*, New York 2000.

Erik the Viking (Terry Jones, 1989): de scènes op Hy-Brasil beginnen op 43.59.

Sinéad Fitzsimons

from Northern Ireland

According to Sinéad Fitzsimons, history education is very important to develop informed, contributing and engaged citizens. How does she handle her lessons? And how does she cope with a controversial subject like The Troubles in Northern Ireland?

How do teachers teach history in other countries? Editor of Kleio **Lisa Oskamp** tries to figure that out and interviews colleagues from all over the world.

Name, age, teaching experience?

My name is Sinéad Fitzsimons. I am 31 years old and I have been teaching secondary history since the age of 21. I began my teaching career in Belgium, where I taught for five years at an international school in Brussels. This experience allowed me to learn a great deal about how to use a multiple perspective approach to history education, as I aspired to link the international history content to various nationalities, cultures and language backgrounds represented in the class. After my time in Brussels, I returned to Northern Ireland and taught history in Belfast. I have taught in two different schools in Belfast, both in the maintained sector.¹

Could you describe an average history lesson?

In my experience, there is no average history lesson! Lessons may involve pair work, group work or individual study. In addition, lessons may involve a mixture of primary and secondary sources, video or audio sources, internet activities and/or manipulatives that are provided with students to work with in class. One common aspect of all classes, however, is to begin by clearly

stating the lesson objectives and to conclude with a revision activity to formatively assess the students' level of understanding.

Which subject is your favourite subject to explain in a lesson? Why?

Addressing social history as well as addressing more controversial issues are my two favourite types of history to explore in class. I find both really engage the students and show them the power they have in interpreting and positioning history. I think it also highlights the importance of incorporating multiple perspectives, openness and historical thinking, which they realize can be applied to their everyday life.

Which subject is the favourite subject to a lot of students?

A lot of the students in my school are very interested in the Holocaust. I think partially because it is so shocking to them, and also because they hear so many references to it outside of school that they are eager to develop a strong understanding of it through history class.

Do you use ICT applications? In what way?

I use a few ICT applications in my classroom. I use Google Classroom with all of my year groups (year 7 to year 13). On Google Classroom, I provide them with additional resources, extra support for homework, and clear instructions about assignments. We also use it to have class reflections on a particular

topic using the Posting and Blogging feature. It's a great tool. I also use Streetmuseum which is an app offered by the Museum of London. It allows users to select any spot in London and see how it has changed through time. We use it mainly when studying Ancient Rome, as well as the Industrial Revolution for students to see how the city has evolved, but also what originated during these significant historical periods. We also use Tiki-Toki and Capzles to create timelines with our students. We do this mainly at our GCSE and A-level when students bring their own devices for class. It's a great way for them to organize all the information they receive, and it's a great way to review all the information before their final assessments.

What is your opinion on the importance of the course history?

If history is taught well, I believe that it is the most important course in the curriculum because of the lessons that are taught through it. These lessons are not just academic, but also social, moral, political, ethical, spiritual and so on. In short, history education is playing a

¹ Explanation of the schoolsystem, see www.theschoolrun.com/what-are-main-maintained-schools.

central role in developing informed, contributing and engaged citizens. In addition, history education blends with all other subject areas, and without historical understanding, the other subjects lack context and lose some of their value. To truly understand anything, you need to understand some of its history.

What is the average salary of a forty-year-old teacher who works full-time?

About £37,000 a year (about 42,300 euros), although that will increase if the individual is involved in leadership.

How many students does an average class have?

Usually between 25 and 30 pupils for Key Stage 3 and Key Stage 4 (ages 11 and 16). For Key Stage 5 (A-Level), class sizes decrease since students select fewer subjects. Depending on the subject and the practical elements involved, class sizes can range from 10 to 25 students.

How many hours do you teach when you work full-time?

32.4 hours per week.

Which training is required to become a history teacher?

To become a history teacher, teachers need to complete a relevant university undergraduate degree, followed by a one year Post-Graduate Certificate in Education (PGCE), specializing in History education or a related subject such as Social Sciences.

If we want to learn something about the history of your country, which book would you recommend?

Modern Ireland 1600-1972, by R. F. Foster.

What is the content of the history curriculum in your country?

We do have a national history curriculum in our country. For Key Stage 3 (12 to 15 year olds), it is a one page document with themes that must be addressed (for example, medical advancement, civil conflict, shifts in political ideology, etc.). Teachers are free to cover these themes in any number of ways. There are several topics, however, that must be covered during Key Stage 3, such as the 1916 Easter Rising and the Holocaust. But, for the most part it is quite flexible. Key Stage 4 and Key Stage 5 (15 years to 18 years) is more specific, with final exams being externally set and assessed. This obviously means there is less flexibility of what is covered in class, since students must be prepared to write on several topics that may be included in the standardized assessment.

Is there a subject which is considered controversial to teach in your country?

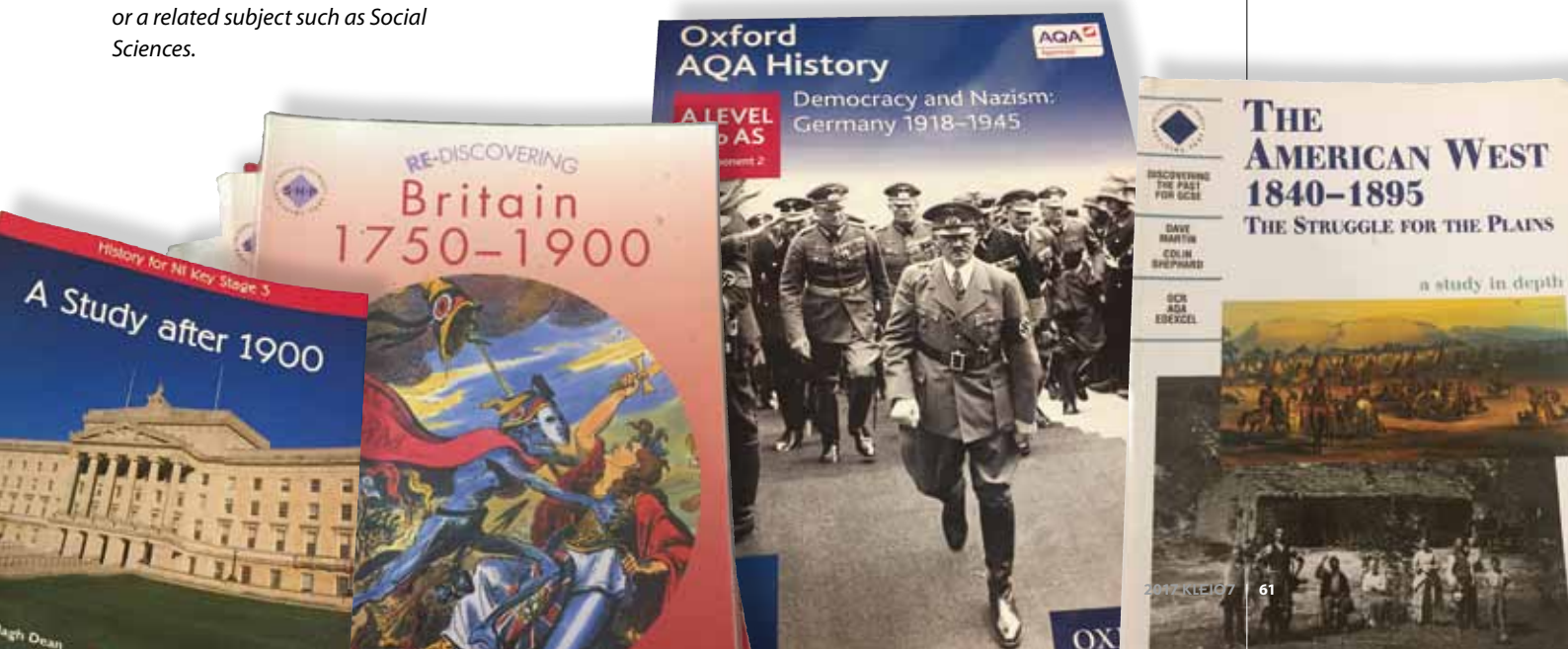
The partition of Ireland and The Troubles in Northern Ireland always has potential to bring challenges in Northern Ireland. This is because of the many differing perspectives

Do you have an idea for a nice history lesson?

I think it's difficult to explain a nice history lesson without having a group of students in mind. A nice history lesson is one that is tailored to the interests, needs and identities of the class. For example, I always have the students fill out a survey at the beginning of the year that asks them for their interests, their hobbies, their cultural affiliations, etc. I then try to incorporate these themes into the curriculum. For example, we just completed a unit on the evolution of public health in the United Kingdom. However, we incorporated activities that had students consider how public health evolved in other parts of the world as well; areas that they felt personally connected to. Not only did it give them a deeper understanding of context, but it also made their own identities and interests feel more valued which increases their engagement and confidence in their learning.

and accounts of the issues. Then, there is the added complexity that the social implications of these two events/periods in history can still be felt in Northern Ireland society. For some time, teachers would (unintentionally or intentionally) only provide one side of the events. Or, in hopes of avoiding issues, only briefly touch on the topics and the move on. This has changed now, with schools covering various perspectives, factors, and addressing the longitudinal impact. A lot of work is being done to support teachers with this. I believe this goes hand in hand with society in general being more open to discuss these critical issues, and a wish of many to move forward constructively. What takes place in history classrooms has a major impact on that. ■

Some of the history books used in Northern Ireland.

Op naar gebrandschilderde ramen

Luuk de Bakker (1993) won met dit essay over De canon van Nederland de essaywedstrijd van Jonge Historici Schrijven Geschiedenis (JHSG). Voor het basisonderwijs is de canon, als hapklare lesstof in kekke vormgeving, zo slecht nog niet. Maar inhoudelijk kan het beter.

Luuk de Bakker is opleidingsdocent geschiedenis aan de Marnix Academie te Utrecht.

Wat Balkenendes stokpaardje had kunnen worden om 'normen en waarden' onder de Nederlandse scholieren te verspreiden, werd een lelijk eendje waarover vrijwel iedere historicus intussen een plasje gedaan heeft. Ja, de canonisering van de geschiedenis leidt tot inkadering en afbakening van de eigenheid van het verleden. Ja, de vijftig vensters tellende 'canon van Nederland' bevat vooral de geschiedenis van de blanke Nederlander. Maar wat in het debat over de canon onderbelicht bleef, is het nut voor de onderwijspraktijk in bijvoorbeeld het basisonderwijs of de onderbouw van het vmbo. In deze leerlijnen hoeven de leerlingen zich in mindere mate bezig te houden met de indeling van de geschiedenis in tijdvakken en kenmerkende aspecten dan bijvoorbeeld havo- of vwo-leerlingen. Dit essay zal zich voornamelijk richten op de impact van de canon op het basisonderwijs, omdat het effect daar het grootst is. Voor een meester of juf die maar liefst tien verschillende schoolvakken tegelijkertijd moet beheersen, is een hapklare aanbieding van lesstof in een kekke vormgeving zo slecht nog niet. Kortom, de 'canon van Nederland' heeft zich binnen tien jaar onmisbaar gemaakt in het basisonderwijs. Het enige obstakel wat het succes van een 'gemeenschappelijke canon' nu nog tegenhoudt, is de inhoud.

Ruitjes intikken

Toegegeven, er zijn door commissie-Van Oostrom enkele pogingen ondernomen

om multiperspectiviteit aan te brengen in de anderzijds nationale geschiedenis. Verplichte nummertjes als de VOC (Balkenende had immers zijn steun toegezegd), de slavernij, de dekolonisatie van Nederlands-Indië, Suriname en de Nederlandse Antillen en het ontstaan van de multiculturele samenleving zijn in de canon opgenomen, maar deze vormen nog steeds maar tien procent van het gehele raamwerk. Dat kleine aandeel is enerzijds niet erg, aangezien we gelukkig niet in een land wonen waar de inhoud van het onderwijs tot in percentages van hogerhand wordt bepaald, maar anderzijds

is dit aandeel aan multiperspectieve voorbeelden in vergelijking met potsierlijke voorbeelden zoals 'De Stijl' of 'Annie M.G. Schmidt' wel wat karig. Het zou dan ook een waardevolle toevoeging zijn om zwarte bladzijdes uit de geschiedenis nadrukkelijker te benoemen. Door immers voor het venster 'de VOC' te kiezen, blijft de keuze aan informatie rond 's lands bedrijf nog erg ruim. Men kan in het kader van dit venster zomaar verwarde uitspraken doen over de grondslag van de nationale identiteit. In plaats hiervan zou Jan Pieterszoon Coen een wat evenwichtiger voorbeeld zijn, omdat hij zowel

De omslag van de publicatie van *De canon van Nederland*. Opgesteld door commissie-Van Oostrom, 2006.

de geschiedenis van de VOC als de bloedige onderdrukking van de Indische kolonie belichaamt. Over de rol van Coen in de Nederlandse publieksgeschiedenis is inmiddels al een stevig en breed maatschappelijk debat gevoerd, waardoor de relevantie ervan voor het nationaal historisch bewustzijn meteen gevestigd is. Het mooiste zou zijn wanneer leerlingen door de behandeling van dit onderwerp zelf tot de realisatie kunnen komen dat het inderdaad wat wrang is om imposante bouwwerken te vernoemen naar de illustere gouverneur.

Ramen lappen

De uitwerking van het voorbeeld van Coen is hoe de canon oorspronkelijk ook bedoeld is. Het was een poging om de nationale geschiedenis zó vorm te geven, dat er door middel van vaststaande voorbeelden en een dynamische benadering van leerkrachten vanzelf multiperspectiviteit en openheid aan zou worden gebracht binnen het geschiedenisonderwijs. Dat doel is aimabel, maar de methode waarop getracht werd het doel te bereiken is volkomen verwerpelijk. Om te beginnen moet er een bestand aan kennis van de geschiedenis bestaan bij een persoon, voordat hij of zij er enige identiteitsduiding aan kan ontlelen. De ervaring leert dat de ontwikkeling van een dergelijk bestand bij basisschoolleerlingen minimaal is, laat staan dat er bij basisschoolleerlingen een ‘vanzelfsprekende bagage’ ontstaat die de canoncommissie zo graag zou willen ontwikkelen. Wat echter wel mogelijk is, is om aan de hand van bewust gekozen omstreden voorbeelden leerlingen te laten nadenken over het nationale erfgoed. Voorbeelden als Willibrord (een Engelsman nota bene) kunnen eenvoudig vervangen worden door Bonifatius, wiens moord een gevolg was van zijn brute bekerings-

methoden. Hetzelfde geldt voor vensters over bijvoorbeeld Hugo de Groot. Wanneer deze vervangen wordt door prins Maurits in zijn rol van Frank Underwood avant la lettre, wordt het nationalistische karakter van de canon wat ontkracht en wordt er een kleurrijk voorbeeld gevonden van steeds eigenzinniger wordende stadhouders die tegenover de staatsvorm van de Republiek komen te staan. Kortom, door het kiezen van voorbeelden die, door hun rauwe randje, leerlingen boeien, kan er eerder een minder nationalistische, maar toch memorabele canon worden vastgesteld.

Panorama's of spionnetjes?

Hoewel de insteek van bovenstaande plannen wellicht boeiend kan zijn, treedt er evenwel een vernauwing van het curriculum op aangezien de canon aan de hand van vaststaande voorbeelden werkt. Wanneer basisschoolleerkrachten zouden besluiten om deze herschreven vensters te gebruiken in hun lessen, komt er enerzijds wellicht een stukje multiperspectiviteit in de les naar voren wanneer er met leerlingen in gesprek wordt gegaan over het onderwerp, maar ligt het gevaar waarbij leerlingen een oordeel gaan vellen over de geschiedenis op de loer.

Om de negatieve neveneffecten van deze ontwikkeling te compenseren, moeten deze controversiële voorbeelden aangevuld worden met zinnige oefeningen rondom vakspecifieke vaardigheden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan opdrachten rond het concept van standplaatsgebondenheid, wanneer leerlingen oefenen om een uitspraak van prins Maurits te kunnen onderscheiden van een uitspraak van Hugo de Groot of Van Oldenbarnevelt. Of denk bijvoorbeeld aan bronkritische vaardigheden, wanneer het lezen van brieven die Coen aan de Heren Zeventien schreef kunnen wor-

den gekoppeld aan verdraaiing van informatie, aangezien deze brieven verslag moeten doen van een ver en vreemd land. Deze achterliggende insteek is eveneens duidelijk gekoppeld aan de ‘eenentwintigste-eeuwse vaardigheden’ waarnaar Schnabel en de zijnen in hun rapport

‘Door het kiezen van voorbeelden die, door hun rauwe randje, leerlingen boeien, kan er eerder een minder nationalistische, maar toch memorabele canon worden vastgesteld’

Onderwijs 2032 graag verwijzen. Leerlingen zouden door de confrontatie met controversiële historische vraagstukken immers getraind worden in hun ‘kritische denk-, informatie-, sociale- en culturele vaardigheden’. Het herkennen van historisch fake news kan immers een waardevolle oefening vormen voor het heden.

Gebrandschilderde ramen

Ter afsluiting: om de cultuur van de huidige canon te doorbreken, zouden er zogeheten ‘gebrandschilderde ramen’ moeten worden gekozen om de canon kleur te geven. Deze ramen zouden bestaan uit controversiële historische gebeurtenissen waarvan de effecten vandaag de dag nog in het publieke debat merkbaar zijn.

Dit voorstel laat de structuur van een canon bewust in tact, omdat er met name in het basisonderwijs dankbaar gebruik van wordt gemaakt. Omdat een voorgeschreven canon vernauwing van de lesstof met zich meebrengt, zouden de nieuwe ‘gebrandschilderde ramen’ aangevuld moeten worden met opdrachten waarbij de kritische denkvaardigheden van leerlingen worden gestimuleerd. Denk hierbij onder andere aan opdrachten over het wel of niet betrouwbaar achten van informatie, een vaardigheid die in deze periode van fake news onmisbaar is voor een nieuwe generatie. ■

Opstandige edelen en getrouwe bureaucraten

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrond-informatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Instelling drie Collaterale Raden* (1531).

'Granvelle, zojuist tot kardinaal benoemd, verschijnt in gloednieuw kardinaalspurper in de Raad van State. Hij loopt naar de stoel van Willem van Oranje en zegt: "Mon cousin, u zit op mijn plaats!" De landvoogdes Margaretha van Parma neemt van angst een paar slokken water. De andere leden van de raad kijken elkaar aan. Zonder een woord schoof Oranje zijn stoel iets naar achteren, stond op, liep om de lange tafel heen en nam plaats tegenover de landvoogdes. Hij knikte kort. Granvelle had zojuist de prins van Oranje afgetroefd. Er was een andere orde ontstaan. Een ambtenaar had de aristocratie voorbijgestreefd.'

Voorgaande scène is afkomstig uit de roman *Margaretha* (2002). Daarin beschreef Jan Siebelink de machtsstrijd tussen twee personen die beiden in 1555 door Filips II waren benoemd tot lid van de Raad van State: Antoine de Perrenot, heer van Granvelle en Willem van Nassau, prins van Oranje. De Raad van State was een van de drie 'collaterale' raden – centrale regeringsraden die in 1531 door Karel V waren ingesteld. De bureaucratisering van het landsbestuur, waarbij gestudeerde ambtenaren taken gingen overnemen die voorheen aan de hoge adel waren voorbehouden, zou uiteindelijk leiden tot de Nederlandse Opstand.

Staatsvorming en centralisatie

In 1531 hervormde Karel V het landsbestuur. Vanaf dat moment zou de landvoogdes Maria van Hongarije bij haar regering worden bijgestaan door de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën. Deze drie collaterale raden waren een erfenis van de Bourgondische hertogen. Tijdens hun regering werd een proces van staatsvorming in gang gezet. Onder de hertogen van Bourgondië werd het bestuur in de Nederlanden professioneler en bureaucratischer. Onderdeel van dit proces was de splitsing van de hertogelijke hofraad in een Grote Raad, bestaand uit zowel edelen als juristen, en een Raad van Financiën waarin specialisten die hun sporen hadden verdiend in de handel of de financiële wereld zitting hadden. Terwijl in het feodale tijdperk de hofraad gevormd werd door leenmannen die op basis van hun eed van trouw de vorst van advies voorzagen, ontwikkelden de Bourgondiërs een meer bureaucratisch bestuur. Raadsleden werden geselecteerd op hun competentie en zij ontvingen een vast salaris. De adel verloor steeds meer terrein.

Karel V had dezelfde ambities om de Nederlanden tot een eenheid te smeden als de hertogen van Bourgondië. Om de hoge adel toch in zijn centraliserende politiek te betrekken, wilde hij hen laten meebeslissen over de belangrijkste zaken. Een aantal bekwame hoge edelen hadden vanaf 1531 daarom permanent zitting in de nieuw opgerichte Raad van State, die samen met de Geheime Raad (voortkomend uit de Grote Raad) en de Raad van Financiën de centrale regering ging vormen. Ze werden later 'collateraal' genoemd omdat de een niet belangrijker werd geacht dan de ander.

De Raad van State mocht over grote politieke zaken beslissen, zoals oorlog en vrede, en de leden hadden in theorie dus grote politieke invloed. In de Raad van Financiën werden net als in de Raad van State ook hoge edelen opgenomen, maar de andere leden waren financiële deskundigen. Deze raad was belast met de zorg voor de vorstelijke domeinen en hield zich bezig met de inkomsten uit de bedden. In de Geheime raad kregen academisch geschoolde juristen zitting. Zij moesten de landvoogdes ondersteunen bij het bestuur, de wetgeving en de rechtspraak. De

Geheime raad kan als een soort ministerie van Binnenlandse zaken en van Justitie worden gezien en zou de spil worden van het dagelijkse bestuur.

Adellijk verzet

Hoewel het dus de bedoeling was om de hoge adel te betrekken bij het landsbestuur, hadden tijdens het regentschap van Maria van Hongarije hoge ambtenaren in toenemende mate de dienst uitgemaakt. De landvoogdes holde de macht van de adel uit en had weinig tegenspel van haar adellijke raadsheren te duchten, mede vanwege hun onderlinge twisten. Maar na het aftreden van Karel V in 1555 veranderde dit. Bij aanvang van zijn regering had Filips II niet alleen de bureaucraat Granvelle in de Raad van State benoemd, maar ook de hoge edelen Willem van Oranje, Lamoraal, graaf van Egmont en Filips van Montmorency, graaf van Horn. Deze drie heren maakten deel uit van de hoge adel die al generaties lang de hoogste militaire en civiele ambten opeisten. In 1559 verliet Filips II de Nederlanden en hij stelde zijn halfzus Margaretha van Parma aan als landvoogdes. Tijdens de afwezigheid van Filips kreeg Margaretha al snel te maken met een ernstige factiestrijd.

'De landvoogdes holde de macht van de adel uit en had weinig tegenspel van haar adellijke raadsheren te duchten, mede vanwege hun onderlinge twisten'

In 1559 was Granvelle namelijk benoemd tot aartsbisdom van Mechelen en hij ontpopte zich in de jaren erna tot rechterhand van de landvoogdes en steunpilaar van de koning. Hij kenmerkte zich – zoals zoveel bureaucraten – door zijn onvoorwaardelijke trouw en uitvoerder van het absolutistische programma van de koning. Door de kardinaalstitel in 1561 kreeg Granvelle bovendien ceremoniële voorrang op de hoge edelen in de Raad van State. Granvelle was een moderne ambtenaar die een uitgebreide ervaring had op diplomatiek en bestuurlijk vlak en beschikte over een scherp analytisch vermogen. Hij had het vertrouwen weten te winnen van achtereenvolgens Karel V, Maria van Hongarije en Filips II. Maar zijn mateloze ambitie en arrogantie stuitten de hoge adel tegen de borst en zou leiden tot zijn val.

De edelen Oranje, Egmont en Horn waren ontevreden over de manier waarop zij buiten het landsbestuur werden gehouden en zagen met lede ogen aan hoe alle belangrijke beslissingen door Granvelle en de landvoogdes Margaretha werden genomen. Daarom verzetten zij zich in toenemende mate tegen de machtige Granvelle. Om hun eigen invloed te vergroten stelden de bovengenoemde edelen een hervorming van de drie collaterale raden voor. De Geheime Raad en de Raad van Financiën zouden ►

Matthijs Wieldraaijer
is redacteur van Kleio.

Linkerpagina:
Een portret van
Antoine Perrenot de
Granvelle. Geschilderd
in 1565, maker
onbekend. Bron:
Rijksmuseum.

Een spotprent waarbij kardinaal Granvelle en Margaretha van Parma de hertog van Alva steunen. Alva ontvangt vanuit de handen van de paus een zwaard terwijl Granvelle een slang bij zijn oor houdt. Marker onbekend, 1572. Bron: Rijksmuseum.

voortaan ondergeschikt moeten worden aan de Raad van State. Alles wat in de Geheime Raad en de Raad van Financiën besproken zou worden, zou ook aan de orde moeten komen in de Raad van State. Op die manier moest worden voorkomen dat de edelen nog langer buitenspel gezet zouden worden. De hoge edelen eisten dat zij vanwege hun hoge geboorte de eerste raadgever van de koning zouden worden.

De Nederlandse Opstand

Het verzet van Oranje, Egmont en Horn was uiteindelijk succesvol. Margaretha van Parma liet Granvelle vallen en de kardinaal werd gedwongen de Nederlanden in 1564 te verlaten. Het machtsvacuüm dat Granvelle achterliet werd opgevuld door de edelen: zij grepen de macht in de Raad van State. Toch was de koning nog steeds niet bereid om de edelen in de Raad van State meer invloed te geven en naar hen te luisteren. Vooral rondom het vraagstuk hoe om te gaan met het opkomende protestantisme stonden de koning en de edelen lijnrecht tegenover elkaar. Filips beval de ketterplakkaten streng te handhaven om de protestantse ketterij uit te roeien. De edelen verzetten zich tegen de geloofsvervolgingen. Zij

waren bang voor een burgeroorlog. De toenemende spanningen in de samenleving als gevolg van de religieuze verdeeldheid, gecombineerd met het verzet van de edelen, leidde uiteindelijk tot een ernstige politieke crisis in het jaar 1566 en een uitbarsting van religieus geweld – de Beeldenstorm.

De strijd tussen Granvelle en de edelen maakte dus deel uit van de dynamiek die leidde tot de Nederlandse Opstand. Het was een strijd die in vroegmodern Europa vaker voorkwam: die tussen edelen en bureaucraten. De oude feodale adel kreeg concurrentie van de ambtsadel naarmate het vorstelijke gezag werd uitgebreid. Geschoolde bureaucraten gingen steeds meer taken overnemen die voorheen voorbehouden waren aan de hoge adel. De instelling van de collaterale raden in 1531 en het uithollen van de macht van de adel onder Maria van Hongarije moeten in het licht daarvan worden gezien. Zo kan ook het conflict tussen Granvelle en Oranje begrepen worden als onderdeel van het vroegmoderne staatsvormingsproces. Filips' absolutistische programma was het beste gediend met gehoorzame ambtenaren, zoals Viglius en Granvelle.

Toch is dit slechts een deel van het verhaal. In het kamp van Granvelle bevonden zich namelijk ook verschillende edelen zoals Berlaymont, die ook lid was van de Raad van State. Want de adel bleef ook in het tijdperk van het vorstelijk absolutisme tot aan het einde van het ancien régime een belangrijke rol vervullen in het nieuwe bureaucratische systeem. De frictie moet daarom ook gezien worden als een strijd om de gunst van de koning en dus onderdeel van het vroegmoderne patronagesysteem. Politiek, patronage en religie zorgden voor onvrede bij Oranje, Horn en Egmont. Juist op het moment dat godsdienstige tegenstellingen tot grote onrust leidde bij de bevolking, lukte het de Spaanse koning niet zijn vazallen onder te brengen in zijn Spaans-Habsburgse patronagesysteem. Met een opstand als gevolg. ■

Literatuur

Robert Stein, *De hertog en zijn staten*.

De eenwording van de Bourgondische Nederlanden ca. 1380-ca.1480 (Hilversum 2014).

Violet Soen, *Vredehandel. Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand* (Amsterdam 2012).

J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond* (Amsterdam 2011).

Liesbeth Geevers, *Gevallen vazallen. De integratie van Oranje, Egmont en Horn in de Spaans-Habsburgse monarchie (1559-1567)* (Amsterdam 2008).

Laetitia Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije, regentes der Nederlanden. Een politieke analyse op basis van haar regentschapsordonnanties en haar correspondentie met Karel V* (Hilversum 1995).

Gevoelige geschiedenis in de klas

Vrijdag 9 maart 2018

Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem

Verschillende interpretaties van het verleden staan soms recht tegenover elkaar en kunnen de geschiedenisles tot een strijdtoneel maken. Gevoelige onderwerpen in de klas uit de weg gaan is geen oplossing, maar hoe om te gaan met onderwerpen als slavernij en terrorisme? Op dit congres buigen we ons samen over de vraag op welke manier gevoelige geschiedenis een zinvolle en werkbare plek kan krijgen binnen ons geschiedenisonderwijs.

Ochtendprogramma

Drie korte lezingen met aansluitend een paneldiscussie en discussie met zaal.

- Gijs van Gaans. *Waarom zijn controversiële onderwerpen controversieel?*
- Joke van der Leeuw. *Geschiedenisonderwijs, wederzijds begrip en tolerantie.*
- Hester Radstake. *Het voeren van moeilijke gesprekken in de klas.*

Aansluitend de uitreiking van de Kleio Klasseprijs 2017.

Middagprogramma

Na de lunch, met informatiemarkt, zijn er tien gevarieerde nascholingsworkshops waarin het thema verder wordt uitgediept.

- Morele dilemma's in het geschiedenisonderwijs. (Paul Glaser en Paul Holthuis)
- Hoe geef je les over gevoelige onderwerpen in de klas? (Bjorn Wansink)
- Hoe nationaal is de Holocaust? (Marc van Berkel)
- Objecten in perspectief. (Geerte Savenije, Albert Logtenberg, Guido Goijens en Pieter de Bruijn)
- Geschiedenis (onderwijs) als middel voor conflictpreventie? (Steven Stegers)
- Multiperspectiviteit: grenzen en kansen voor het onderwijs. (Maria Grever)
- 'Fout' erfoegd. (Joost Rosendaal)
- Zonder wrijving geen glans. (Hester Radstake)
- Demonstratie en rondleiding 'Spelend leren over migratie'. (Maurits van Ravesteyn en Gitta Paans)
- Rondleiding 'Gevoelige geschiedenis en de canon'. (Hubert Slings)

Aanmelding geopend op www.vgnkleio.nl

De veters van Dubček

De geschiedenisexamens havo en vwo van 2017

Het is dit jaar de derde keer dat de havo- en vwo-geschiedenisexamens zijn afgenomen volgens de vernieuwde syllabus van 2015. De combinatie van historische contexten met ongespecificeerde kenmerkende aspecten biedt blijkbaar voldoende houvast aan de kandidaten om hun examen te maken. En aan hun docenten om het examenwerk te corrigeren.

Stefan Boom is bij Cito verantwoordelijk voor de productie van de havo- en vwo-examens geschiedenis.

Onder: Havo, bron 6: In 1572 vallen de troepen van Willem van Oranje Roermond binnen. Hierbij wordt ook een klooster aangetroffen. Deze aanval wordt in 1587 door Richard Verstegen beschreven in zijn boek *Theater van ketterse gruweligheden in onze tijd*. In die uitgave staat deze prent. **Rechterpagina: Havo, bron 4:** Tussen 1482 en 1485 maakt de Italiaanse schilder Ghirlandaio dit schilderij, *De aanbidding van de herders*.

De examens werden zowel op havo als vwo goed ontvangen. Dat blijkt uit het geringe aantal inhoudelijke klachten over de examens die via het Laks door kandidaten werd geuit. Via de examenlijn van CvTE en de fora van VGN kwamen ook weinig klachten van docenten binnen.¹ Het examen leek te voldoen aan de verwachtingen van de kandidaten en hun docenten. Omdat de wisselende onderwerpen zijn afgeschaft, kunnen oude examens als oefenmateriaal worden gebruikt. Daardoor voelden de kandidaten zich beter voorbereid en sloot het examen aan bij hun verwachtingen.

De omstandigheden waaronder het examen werd afgenomen, waren bijna ideaal. Geschiedenis was (eindelijk) door de examenroostermakers in het begin van de examenweken gezet, waardoor er aanzienlijk meer tijd voor de correctie was. Het was niet zo warm als gebruikelijk op de examendag, zodat zelfs ook het weer meespeelde om tot een goed resultaat te komen.

De regiovoorzitters van de VGN vonden het havo-examen (zie de verslagen van de VGN-site): '... in orde. Leerlingen klaagden niet over lengte. Vragen werden nauwelijks overgeslagen.' Over het

vwo-examen noteerden zij: 'Aan de lange kant; de meeste leerlingen waren tot het eind bezig. Niveau in orde; vwo-waardig.'

De *quickscore*, de mini-enquête die door de correctoren wordt ingevuld, levert hetzelfde beeld op: meer dan de helft van de docenten vond het examen voldoende tot goed bij hun onderwijs passen. Zij waardeerden het examen van havo met een 6,7 en het vwo met een 6,6; de hoogste beoordelingen sinds de nieuwe examens na 2015. Het belangrijkste kritiekpunt vormde de omvang van het vwo-examen: dat was volgens meer dan de helft van de vwo-docenten te lang.

In de landelijke pers werd weinig aandacht besteed aan de geschiedenisexamens. In *de Volkskrant* van 13 mei verzuchtte Hans Goedkoop over het havo-examen: 'Jemig de pemig, ze vragen wel een hoop kennis zeg!' Goedkoop was blij dat de examenmakers ook 'septisch naar de voc kijken'. Helaas koppelde hij dat aan de vraag over Elmina en de verovering van Brazilië, beide onderdeel van het 'Grand Desseyn' van de WIC, het grote project om economische oorlog tegen Spanje te voeren en zelf een graantje mee te pikken van de slavenhandel. In het vwo-examen werd dezelfde

Hoe zit het ook al weer?

Leg uit... is een lang antwoordvraag en wordt beloond met 2 punten voor de twee stappen die moeten worden gezet. In het cv worden de stappen niet uitgesplitst in deelscores.

Noem of Geef aan... verwacht een kort(er) antwoord en is telkens 1 punt waard.

Toon aan... is in principe ook 1 punt waard, maar als er bijvoorbeeld staat 'met twee verwijzingen uit de bron', dan wordt dat 3 punten.

Het is van belang de kandidaten te wijzen op het aantal punten dat per vraag wordt gegeven. Bij één punt hoort één prestatie (of denkstap), bij meerdere punten moeten meer prestaties worden geleverd: het 'one-bit-one-point'-principe. Onder 'bron' wordt niet alleen de tekst, prent of foto verstaan, maar ook de inleiding en toelichting bij de bron in het bronnenboekje.

vraag in een andere vorm gesteld.²

In *Kleio* 2017-4 valt het oordeel van de recensenten ook gunstig uit. Daan Schuijt vond het een ‘goed vwo-examen’, Nicole van der Steen vond dat het havo-examen ‘de harde werkers, de wakere lezers en de scherpe denkers’ beloonde. Haar conclusie: ‘Zo hoort een examen te zijn.’

Moeilijkste vragen

Voor havisten bleek vraag 2 (de vraag over de Egyptische boeren) de moeilijkste vraag, met een p'-waarde van 0,30.³ De instapvraag, de volgordevraag over de bruggen, was net als de afgelopen jaren weer een mooie binnenkomer. Met een p'-waarde van 0,71 was dit echter niet de makkelijkste vraag van het examen. Dat was vraag 18 (over Duitsland in de Eerste Wereldoorlog) met een p'-waarde van 0,88, gevolgd door vraag 20 (de vraag over de Volksontvanger) met een p'-waarde van 0,81. Dat zorgde ervoor dat vragen over de Historische Context Duitsland dit jaar makkelijker uitvielen dan in 2015 en 2016.

Over tijdgebrek bij de havo hebben we weinig berichten binnengekregen, maar vraag 27 (over David Bowie) was toch wel veel overgeslagen. Dat kan veroorzaakt zijn doordat de kandidaten hun opgaven omvouwen, waardoor ze de laatste vraag niet zien (en dus ook niet wat voorop staat: ‘Dit examen bestaat uit 27 vragen’ en wat onderaan elke bladzijde staat: ‘Lees verder’). Misschien dat de docenten hun leerlingen hier nog eens op kunnen wijzen als zij voor het examen oefenen.

Een klacht over het noemen van het kenmerkend aspect ‘Koude Oorlog’ in het cv van vraag 27 (dat is geen kenmerkend aspect, maar een historische context volgens deze klager), laat zien dat het principe van kenmerkende aspecten en contexten nog niet overal helemaal duidelijk is. Ook buiten de specificatie in de historische context kunnen over hetzelfde kenmerkende aspect vragen worden gesteld. Vraag 27 is daar een voorbeeld van: David Bowie noch de maanlanding worden expliciet genoemd in de context Koude Oorlog.

De moeilijke vragen 14 en 24 (met p'-waarden van respectievelijk 0,35 en 0,32) zijn te verschillend om een gemeenschappelijke reden voor de moeilijkheid aan te wijzen. Blijkbaar was het in vraag 14 moeilijk de sociale stijging (die door de industriële revolutie mogelijk werd) uit de bron te halen, terwijl in vraag 24 – de moeilijkste vraag van het examen – wellicht de begrippen ‘een-

Normeringseenheid	17112	17143
Schooltype/Leerweg	VWO	HAVO
Soort examen	CSE	CSE
Vaknaam	geschiedenis	geschiedenis
Totaal aantal kandidaten	18.325	35.972
Steekproefgrootte	13.092	25.721
Aantal vragen	28	27
P'-waarde totale steekproef	0,63	0,61
P'-waarde, alleen jongens	0,64	0,61
P'-waarde, alleen meisjes	0,61	0,61
Maximumscore	74	71
Gemiddelde score	46,5	43,3
Normeringsterm	0,7	0,7
Gemiddeld cijfer	6,4	6,2
Percentage onvoldoendes (< 5.5)	22,3	23,9
Standaardafwijking	9,2	8,5
Betrouwbaarheid (asympt. GLB)	0,78	0,76
Standaardmeetfout	4,3	4,2

zijdig’ en ‘detente’ onbekend terrein vormden. Vraag 12 (over Recife, Elmina en Ghana) leverde een p'-waarde van 0,56 op, keurig dus. Blijkbaar weten havisten hoe de wereld in elkaar zit en konden zij de link naar Afrika en de trans-Atlantische slavenhandel goed leggen.

Detailkennis

De vwo-kandidaten hadden de meeste moeite met vraag 18 (gebeurtenissen noemen uit de laatste maanden van Eerste Wereldoorlog, de p'-waarde was 0,39). Hieruit blijkt hoe globaal er geleerd wordt: detailkennis is juist voor vwo'ers moeilijk. De gemakkelijkste vraag (7) met een p'-waarde van 0,88 was de vraag over de Moderatie naar aanleiding van een bron over Margaretha van Parma. Veel docenten zullen aan de rol van Margaretha aandacht hebben besteed. Overgeslagen vragen zitten verspreid door het hele examen, niet alleen aan het einde, zoals bij havo. Vraag 18 (keizer Wilhelm II over het einde van de Eerste Wereldoorlog) spant daarbij de kroon, maar vraag 10 (Willem van Oranje gijzelt de afgevaardigden van de Staten-Generaal) kan er ook wat van: blijkbaar vonden de vwo-kandidaten deze vragen op voorhand te moeilijk of te bewerkelijk. Er is een opmerkelijke overeenkomst tussen vraag 10 en 18: in beide gevallen moesten de kandidaten zich inleven in de beweegredenen van een ander (Wilhelm en Willem), kennelijk een lastige ►

¹ Voor een uitleg over de werking van de klachtenlijn van CvTE: tiny.cc/K7CKL.

² In *Kleio* 2017-4, p. 74 schrijft een docent over deze vraag dat het gebruik van het woord ‘wenselijk’ hier de bias van de examenmakers toont. Er wordt gevraagd naar de werking van het kenmerkend aspect ‘de trans-Atlantische slavenhandel’, wat op zich al een akelige omschrijving is, en het causale verband tussen de ene verovering en de andere. Een vraag vanuit het perspectief van de ‘tot slaaf gemaakten’ vereist een andere historische context.

³ De p-waarde is een getal dat de moeilijkheidsgraad van een vraag aangeeft. Hoe hoger de p-waarde hoe makkelijker de vraag. Bij een p-waarde van 0,0 scoort geen van de kandidaten een punt, bij een p-waarde van 1,0 halen alle kandidaten het maximumaantal scorepunten voor de vraag. ‘P’ is de gemiddelde p-waarde.

Vwo, bron 13 en havo, bron 14: Op 4 mei 1968 wordt Alexander Dubček, de leider van de communistische partij van Tsjechoslowakije, door de partijleiding van de Sovjet-Unie naar Moskou geroepen voor overleg. De Nederlandse tekenaar Eppo Doeve maakt hierover deze prent.

opgave. Zou het kunnen dat ze daarbij niet goed voorzien dat in deze vragen ook gewoon kennis gevraagd wordt? Of denken ze misschien dat ze hadden moeten leren wat beide Willems zelf dachten? Over deze vraag zouden docenten een interessant gesprek kunnen voeren met hun leerlingen tijdens de voorbereiding van het examen.

Vraag 11 (het Grand Dessein van de WIC) was een variant op vraag 12 bij havo. Geen overlapvraag, want de vragen zijn niet exact gelijk, maar inhoudelijk voor een deel identiek. De vwo-vraag kende een grotere hoeveelheid informatie, waaruit de relevante gegevens voor het antwoord konden worden geselecteerd. Dat ging de vwo-kandidaten minder goed af: de p^2 -waarde van deze vraag was 0,48.

De vraag over de veters van Dubček (havo: vraag 25, vwo: vraag 26) was de overlapvraag. Voor de examenmakers was het overduidelijk dat de veters werden vast gestrikt, om Dubček het spelen te beletten. Maar sommige kandidaten konden uitleggen dat Breznev door het losknopen van de veters Dubček tegenwerkte (ook dan struikel je). De opmerking in het cv streng toepassen, zou betekenen dat er dan geen punten zouden mogen worden toegekend, de regiovergaderingen vonden dat te streng. De havisten haalden voor deze vraag een gemiddelde p^2 -waarde van 0,48 en de vwo'ers 0,69. Na ampele overweging is besloten geen aanvulling op het correctievoorschrift uit te brengen voor deze vraag.⁴

Kenmerkende aspecten

Het werken met kenmerkende aspecten is goed doorgedrongen in de geschiedenislessen. Dat geldt niet voor de geschiedeniswereld buiten het voortgezet onderwijs. De geschiedenisexamens worden door vakhistorici gescreend op onvolkomenheden. Deze wetenschappers geven daarbij allemaal in meer of mindere mate aan, moeite

met het systeem van kenmerkende aspecten te hebben. Een voorbeeld daarvan zien we ook in de hiervoor aangehaalde recensie van het examen door Hans Goedkoop: 'Maar bij de laatste vraag zat hij toch verbijsterd naar het examen te staren. Dit is zeker bedacht door een Bowiefan: welke aspecten uit de twintigste eeuw passen bij Space Oddity en Ziggy Stardust? Ik hou erg van Bowie, maar wat willen ze hier in godsnaam mee?' De kern van het probleem is hier een ontbrekend woordje. Goedkoop las 'aspecten' en dan is het antwoord natuurlijk enorm ruim, terwijl gevraagd wordt naar 'kenmerkende aspecten'. Dat beperkt voor de kandidaat het antwoord, doordat gekozen moet worden uit de zes laatste kenmerkende aspecten. Dat is wat met deze vraag wordt beoogd: kende de kandidaat de stof van het examenprogramma (en dus de negenenveertig kenmerkende aspecten)? Hier blijkt het gevaar van specifiek onderwijsjargon: algemene begrippen worden onbegrijpelijk voor degene die de onderwijsdefinitie van dit begrip niet kent.

Correctie en normering

Op de website van CvTE is over de procedure die gevolgd wordt om de examens te normeren informatie te vinden die hier niet hoeft te worden herhaald. Voorafgaand aan goede normering is een eerlijke correctie. Daarbij is van het grootste belang dat alle correctoren zich houden aan de afspraken in het correctievoorschrift en de aanvullingen die daarop verschijnen. Is er een duidelijke fout geconstateerd in het examen, bijvoorbeeld via de examenklachtenlijn, dan wordt daar in de normering rekening mee gehouden. Als correctoren op voorhand punten toekennen aan hun leerlingen bij vragen die volgens hen een verkeerd of onvolledig antwoordmodel hebben, dan ontstaat er voor hun leerlingen een dubbele compensatie: zij krijgen voor hun onjuiste antwoord punten en in de normering krijgen ze er compensatiepunten bij. Dat is niet eerlijk, en tast het gelijkheidsprincipe van de beoordeling van de examenkandidaten aan. Het centraal eindexamen is juist bedoeld om een eerlijke maatstaf voor iedereen aan te leggen.

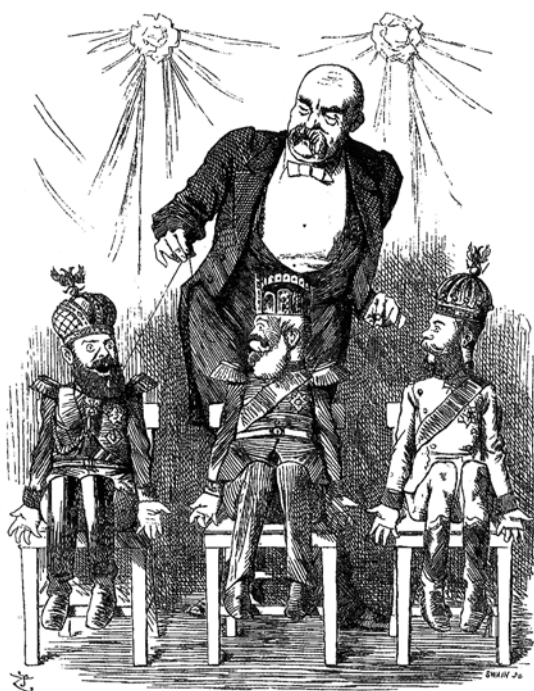
Wat verandert er in 2018 voor de havo?

1. Op het CSE worden geen vragen gesteld over de periode vóór 1500, dus ook niet in de volgordevragen. De kenmerkende aspecten vóór 1500 worden wel in het schoolexamen getoetst.
2. De voorbeelden bij de historische contexten zijn opgenomen in de tekst of geschrapt.
3. De verhouding tussen het aantal punten dat verdiend kan worden met vragen over de ongespecificeerde kenmerkende aspecten en de historische contexten wordt 1:3.

⁴ In de voorlooptekst bij het correctievoorschrift onder NB3 wordt uitgelegd wat bedoeld wordt met 'aanvulling op het correctievoorschrift' en wat het verschil is met een erratum.

⁵ Bekijk het verslag van de havo-examens op de website van de VGN: tiny.cc/K7CVV.

⁶ Vakspecifieke regel 1: vakinhoudelijke argumenten moeten afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijke publicaties.

THE THREE EMPERORS;
OR, THE VENTRILOQUIST OF VARZIN I

De VGN organiseert al sinds jaar en dag de regionale besprekingen van de examens en publiceert de bevindingen van de voorbereidingsgroep van deze vergaderingen. Zij stellen: 'Dit verslag is niet bedoeld als aanvulling op het correctievoorschrift (cv), maar dient tot het bereiken van consensus, zodat eindeloze discussies tussen correctoren vermeden kunnen worden.'⁵

Bij de bespreking van vraag 14 in het vwo-examen ontstond dit jaar een discussie of aan de 'Vaderlandsche Sociëteit' van Den Bosch ook nationalistische ideeën konden worden toegeschreven die ontleend zouden zijn aan de jakobijnen. Hierbij werd verwezen naar Hobsbawm die betoogde dat de jakobijnen nationalistisch waren. De naam van de sociëteit zou duiden op dat nationalisme. Deze naam bestond echter al voor de Franse Revolutie en verwijst naar de patriottenbeweging van de jaren 1783-1787. Dit is dus niet aan de jakobijnen ontleend. Het nationalisme was al voor die tijd aanwezig. Het gezamenlijke standpunt van de regiovoorzitters was, dat nationalisme als antwoord niet beloond mocht worden, en dat hier niet van kon worden afgeweken op grond van de vakspecifieke regel.⁶ Toch blijkt dat dit in bepaalde regio's wel is gebeurd, en dat is geen goede zaak. Het principe van een eerlijke en gelijke beoordeling komt daarmee in gevaar.

Verlichting

Vanaf het komende examen (2018) wordt de examenstof voor de centrale havo-examens minder omvangrijk. Er zullen geen vragen meer worden gesteld over de periode vóór 1500. De drie bestaande historische contexten blijven centraal-examenstof. Voor het schoolexamen verandert er niets: daarin moeten alle perioden worden behandeld. Ook de verhouding tussen vragen

over ongespecificeerde kenmerkende aspecten en vragen over de historische contexten wordt aan de nieuwe syllabus aangepast. Vanaf het examen van 2018 is die verhouding ongeveer 1:3. Dat wil zeggen dat ongeveer 25 procent van de scorepunten naar vragen gaat over de ongespecificeerde kenmerkende aspecten en ongeveer 75 procent naar vragen over de historische contexten. Deze verlichtingsmaatregelen komen voort uit de resultaten van de bijeenkomsten van verschillende focusgroepen van geschiedenisdocenten die vorig jaar hun ervaringen met het examenprogramma in kaart hebben gebracht. Daaruit is ook voortgekomen dat er een meer grondige herziening nodig is van de bestaande syllabi voor havo en vwo. De commissie die daarmee is belast, zal in het begin van 2018 met een conceptsyllabus naar buiten treden, zodat wellicht in 2020 of 2021 een examen op grond van nieuwe historische contexten kan worden afgenomen.

Alles bijeengenomen lijkt dit voor geschiedenis een geslaagd examenjaar. Er blijven echter wel structurele aandachtspunten bestaan. De formulering van de vragen is voor veel havisten nog tamelijk abstract, de lengte van het vwo-examen moet in de gaten worden gehouden. Het is dan ook waarschijnlijk dat het aantal punten in de komende examens minder dan 75 zal gaan bedragen en dat er minder vragen worden gesteld. Daarnaast is het van belang recht te doen aan de differentiatie: zowel bij havo als bij vwo is het voor heel goede kandidaten moeilijk tot een écht hoge score te komen. Maar dat is inherent aan het examenprogramma voor geschiedenis. De stabiliteit van het programma draagt er zeker aan bij dat docenten en kandidaten goed beslagen ten ijs kunnen komen.

Havo, bron 9:
Een prent van John Tenniel uit het Britse tijdschrift Punch van 20 september 1884, naar aanleiding van een overleg tussen de drie keizers van de Driekeizersbond, het verdrag tussen Duitsland, Rusland en Oostenrijk-Hongarije uit 1873.

Vwo, bron 14:
In 1978 en 1979 onderhandelen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie over Salt II, een vervolg op het Salt I-verdrag. In november 1978 maakt Horst Haitzinger deze prent over de onderhandelingen.

Met dank aan de aanvullingen van Joost Rosendaal en Saskia de Boer, en de opmerkingen van Huub Kurstjens en Niek Nelissen. ■

Surinaamse oorlogsveteranen

Teken voor Australië en zie de wereld.' Met deze slogan werden Surinaamse mannen begin jaren veertig van de vorige eeuw geworven om dienst te nemen en te gaan vechten tegen de Japanners of Duitsers. Enkele honderden tekenden, kregen hun opleiding in Suriname, de Verenigde Staten, Australië en/of Engeland en werden ingezet. Jules Rijssen zocht de veteranen op en legde hun getuigenissen vast. In *Teken en zie de wereld* staat een selectie van de weerslag van die gesprekken, vijfendertig in totaal. Dat Suriname (en de Nederlandse Antillen), ook al lag het niet in de frontlinie, toch belangrijk is geweest in de Tweede Wereldoorlog, mag bekend verondersteld worden. Het Surinaamse bauxiet was onontbeerlijk voor de Amerikaanse vliegtuigbouw. De raffinaderijen op Aruba en vooral die op Curaçao verwerkten grote hoeveelheden olie uit Venezuela. Economisch waren de oorlogsjaren niet de slechtste uit de

geschiedenis van Suriname en de twee eilanden. Dat er Surinaamse oorlogsvrijwilligers waren, lijkt logisch, maar er is niet echt veel over bekend. Dat is op zich niet vreemd, want als de verhalen in *Teken en zie de wereld* representatief zijn, dan zullen deze militairen vooral tegen Japan zijn ingezet. Veel van de militairen bleven na de oorlog in dienst of tekenden opnieuw. Zij werden ingezet – soms met flinke weerzin – tijdens de politionele acties. Een deel bleef nog langer aan (of tekende opnieuw) en vocht mee in Korea. Opvallend in veel van de getuigenissen is de teleurstelling die uit veel van de verhalen spreekt. Men zou in de achterhoede worden ingezet, maar ging toch naar het front. Er zou tegen Japanners worden gevochten, maar het werd vechten tegen Indonesiërs. Er waren traumatische ervaringen waar niemand – zeker de Nederlandse overheid niet – ooit op terugkwam. In de Verenigde Staten kreeg men te maken met

onverholten racisme (*whites only*). Eveneens opvallend is dat de getuigenissen van de geïnterviewde vrouwen heel anders zijn. 'Ik ben blij dat ik daar auto heb leren rijden, want mijn vader zou dat niet hebben kunnen betalen,' zegt Friede Norine Ferrol-Mac-Intosh. Vrouwen kregen meer vrijheden, meer mogelijkheden en werden ook nog eens beter betaald. *Teken en zie de wereld* is een bundel waarin geselecteerde fragmenten van geselecteerde gesprekken zijn verwoord. De verhalen worden beperkt ingeleid, niet geïntegreerd en er worden geen conclusies getrokken. De via *oral history* verkregen informatie en meningen zijn niet feitelijk nagegaan, hoewel ze wel ondersteund worden door een veelheid aan foto's en andere illustraties (bijvoorbeeld een geheime hulpkaart van *Zandery Field*, waarmee geallieerde vliegers het vliegveld konden lokaliseren). Loe de Jong ruimde destijds minder dan vijftien bladzijden in voor de oorlog in Suriname (deel 6A); daarom zijn dit soort getuigenissen een welkome aanvulling op wat bekend is. Na de oorlog was er in Nederland sprake van 'aanpakken en niet omkijken'. Dat gold zeker ook voor de Surinaamse militairen en dat ging niet altijd even gemakkelijk. Wilfred Herman van Gom: 'Als je [...] terugkomt, word je verder aan je lot overgelaten. Zonder opvang, zonder begeleiding; ook houdt men er geen rekening mee dat mensen onder moeilijke en barre omstandigheden hebben gevochten [...] en nu durft een verzekeringsarts mij te vertellen dat mijn lichamelijke klachten niets te maken hebben met mijn dienstverleden.' Het is dan ook niet meer dan terecht dat ook Surinamers jaarlijks hun herdenkingen en reünies hebben en dat ook zij de eer ontvangen die hun toekomt.

Teken en zie de wereld. Oorlogsveteranen in Suriname.
Jules Rijssen (KIT Publishers, Amsterdam 2012/
distributie: LM Publishers), 128 blz., € 24,50

Ger Jan Onrust

De historische huizen van Curaçao

Een van de redenen waarom Curaçao – ook voor docenten geschiedenis – een heel prettige vakantiebestemming is, is de zichtbare historie. Waar je ook bent op het eiland, er zijn altijd historische gebouwen binnen enkele kilometers. Ook zijn er interessante musea en voor onderzoekers zijn er rijke bibliotheken en archieven. Daarnaast is de slavernij nooit ver weg, hoewel je dat op vele plaatsen wel moet willen zien. Voormalige plantages of gebouwen in de stad zijn op zichzelf niet herkenbaar als iets wat met slavernij te maken heeft. De laatste twee decennia wordt dat op een aantal plaatsen wel steeds zichtbaarder gemaakt. Zo is in het landhuis Knip (*Kenepa*)

het Tula Museum gevestigd, een klein museum dat verwijst naar de slavenopstand onder leiding van Tula in 1795. De opstand ontstond op deze plantage en eindigde in de terechtstelling van de door de verlichting geïnspireerde opstandelingen. Knip is een van de achttien plantages die beschreven worden in *Kas di shon* (huis van de landheer), een bundel thematische artikelen, waarin verschillende aspecten van de vaak nu prachtig gerestaureerde landhuizen worden beschreven. Die plantages hadden een ander doel dan elders in de Amerika's: als ze al voor het verbouwen van voeding waren (een deel was niet meer dan een buitenplaats), dan was het bovenal voor de eigen voedselvoorziening. Dat neemt niet weg dat daar – zoals overal op het eiland – slaven (tot slaaf gemaakten) het werk hebben gedaan. *Kas di shon* laat zien dat het niet meer dan terecht zal zijn wanneer de aanvraag om op de werelderfgoedlijst bijgeschreven te worden, wordt toegewezen. De kleuren (okergeel om zandsteen na te bootsen), de bouwstijl, het gebruik, de historie en ook de documentatie maken de aanvraag kansrijk. *Kas di shon* is een fraai boek over deze gebouwen. De binnenstad van Willemstad staat al sinds 1997 op de UNESCO Werelderfgoedlijst. Het gaat dan om Punda (de Punt) en Otrobanda (de overzijde).

De Almeloze journaliste Jeannette van Ditzhuijzen bewerkte een manuscript van de overleden onderzoeker Els Langenfeld. Zij was geïnteresseerd in de 'gewone' Curaçaoënaar, die zij zocht in negentiende-eeuwse kranten, akten, rechtbankverslagen e.d. Hoe mooi het tegenwoordig is, des te ontluisterend was het leven in de ommuurde stad Willemstad destijds: dronken zeelui, loslopende honden en varkens, een gebrek aan sanitair, vechtpartijen, stank, stof, maar vooral de

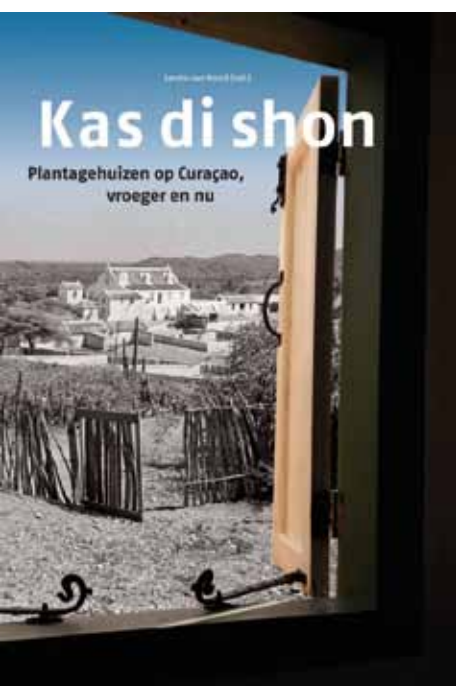

De Willemstad. Het dagelijks leven in negentiende-eeuws Punda, *Jeannette van Ditzhuijzen & Els Langenfeld* (LM Publishers, Volendam 2017), 144 blz., € 17,50

Geschiedenis in steen. De ontwikkeling van de monumentenzorg op Curaçao, *Jeannette van Ditzhuijzen* (KIT Publishers, Amsterdam 2012/distributie: LM Publishers), 148 blz., € 24,50

Kas di shon. Plantagehuizen op Curaçao, vroeger en nu, *Sandra van Noord (red.)* (LM Publishers, Volendam 2017), 264 blz., € 24,50

hitte in de huizen doordat deze te dicht op elkaar stonden. Wie kon, ontvluchtte de stad. Dat was natuurlijk niet weggelegd voor de 'geldzoekers', slaven die zelf hun kostje bijeen moesten schrapen. Zij leefden, naast de arme gezinnen (blank – ook Joods – en gekleurd) op etages die gehuurd werden van Joden en protestanten. Deze elite woonde zelf buiten de stad. In Punda woonden in de negentiende eeuw vooral 'vrije negers en kleurlingen' en dat waren dan vooral vrouwen. Dat de binnenstad – en ook steeds meer het buitengebied – van Willemstad er goed bij ligt, is niet in de laatste plaats te danken aan de Stichting Monumentenzorg Curaçao. Dat was driekwart eeuw geleden niet vanzelfsprekend. Tot die tijd vond men dat er weinig de moeite van bescherming waard was, en vervielen overal historische panden. Het was het ►

voorgenomen besluit tot sloop in 1954 van het landhuis Brievengat dat tot actie aanzette. Eigenaar Shell (CPIM) had bedenkingen en richtte zich tot de Dienst Openbare Werken, waar de directeur interesse had, maar geen geld. Dat werd gevonden bij de Nederlandse industrieel Bernard van Leer, die 75.000 gulden doneerde. Brievengat werd gered en zou dé uitgaansgelegenheid op Curaçao worden, en monumentenzorg werd opgericht. Het zijn architecten, enkele ambtenaren, wat politici en anderen die zich hebben ingezet voor de aankoop van vervallen panden, het verkrijgen van gelden, het restaureren en verhuren. Aanvankelijk ging het om in het oog springende gebouwen: herenhuisen op Scharloo, landhuizen, panden in Punda. Later richtte (en richt) men zich

bijvoorbeeld ook op Otrobanda, ensembles en gebouwen die een eenheid vormen met al gerestaureerde gebouwen. Het *kas di pal'i maishi* neemt hier een bijzondere plaats bij in. Waren er eerst tegen de 3000 exemplaren van deze slavenhuisjes, nu zijn er nog enkele. De binnenstad van Willemstad kent ondertussen 750 panden die op de monumentenlijst staan. Het goede voorbeeld wat de Stichting Monumentenzorg heeft gegeven, heeft goed doen volgen. De verzekerde waarde van de bezittingen ligt nu boven de tachtig miljoen *florin*. Hoewel nog steeds panden bedreigd worden, is het besef dat de kleurige huizen toeristisch waardevol zijn nu gemeengoed. En dus zeker het bezoeken waard.

Ger Jan Onrust

Mirakel van Amsterdam

In de nacht van 15 op 16 maart 1345 had een zieke man in een huis aan de Kalverstraat een priester laten komen voor de ontvangst van de laatste communie. Daarna had hij moeten overgeven en had het volk, dat was komen kijken, wat in die tijd usance was, het braaksel met de hostie volgens de kerkelijke voorschriften in het haardvuur gedeponeerd. Tot ieders verbazing werd het substitueert voor 'het lichaam van Christus' de volgende ochtend glanzend en gaaf in het nog brandende vuur aangetroffen. Naar aanleiding van dit 'mirakel' werd niet veel later op de heilige plaats een kapel gebouwd, de Kapel der Heilige Stede. Deze trok vrij spoedig van heinde en verre pelgrims, die biddend en prevelend eromheen liepen en/of zich aansloten bij een van de vele processies die spoedig werden gehouden.

Voordat het eucharistische wonder zich had voltrokken, was er in een aantal andere steden in ons land ook al eens een hostie gesignaleerd die de vlammen had doorstaan, of een witte miswijn die in de kleur van bloed was veranderd. Zo'n 'godelijk teken' had telkens voor een toestroom van gelovigen gezorgd. Dat legde de 'cultsteden' geen windeieren, want iedere pelgrim moest 'na het doen van zijn devotie' eten, drinken en slapen en kocht als er geld over was kerkelijke prullaria. Vandaar dat het mirakel voor onze hoofdstad bijna letterlijk als een geschenk uit de hemel kwam vallen. Ook de toestemming van de paus voor het verlenen van een aflaat, nadat de bedevaartganger een aalmoes aan de 'kerkfabriek' had geschonken, had een stimulerend effect. Dat gold eveneens voor de berichten over nieuwe wonderen, zoals een kreupele, die zeventien jaar op krukken had gestrompeld en bij het zien van

ADVERTENTIE

GRATIS LESMODULE
'70 JAAR MARSHALLPLAN'

Besteed in 1 à 2 Geschiedenis lessen extra aandacht aan:

- De oorsprong, omvang en impact van het Marshallplan
- De rol van het Marshallplan in de context van de Koude Oorlog en de Europese eenwording

atlantische commissie

70 jaar Marshallplan
Oorsprong, omvang en impact van het naoorlogse herstelplan

Doelgroep:
bovenbouw VMBO +
midden- en bovenbouw
HAVO/VWO,
incl. online leerpaden

**Vraag exemplaren
aan via de website:**
**www.atlcom.nl/
onderwijs**

het *viaticum* in de kristallen monstans weer normaal was gaan lopen. Weliswaar bezat Amsterdam niet het monopolie – ook steden als 's-Hertogenbosch en Leiden waren religieuze trekpleisters –, dat nam niet weg dat de gelovigen twee eeuwen lang – een enkele periode door de pest of het oorlogsgeweld uitgezonderd – in groten getale bleven komen en gaan.

De *alteratie* in 1578 veroorzaakte een omwenteling. Het stadsbestuur en de Heilige Stede kwamen toen in protestantse handen. Weliswaar werd het katholieke geloof met zijn 'poppenkast' gedoogd en ontstond er zoiets als een 'omgangsoecumene'; het praktiseren echter mocht nog slechts thuis gebeuren of in schuilkerken. Daarvan bestonden er in 1652 in de hoofdstad maar liefst tweeënzestig. Ook was het stante pede gedaan met de 'wonderhostie' en de relieken die eraan herinnerden. Zij verdwenen of werden vernield. In een verslag staat vermeld 'dat de heiligschenners het zelfs waagden hun gevoeg te doen in de as die tot dan toe in de haard werd vereerd'.

Wat de nieuwe gezaghebbers niet konden voorkomen was dat veel Amsterdammers en pelgrims de voormalige kapel bleven bezoeken. En ook het ritueel van de omgang vond nog lange tijd plaats, wat niet wegnam dat de animo in de volgende eeuwen van repressie langzamerhand verminderde. De voettocht immers diende in alle stilte op blote voeten midden in de nacht of vroeg in de morgen te worden afgelegd. Uiteindelijk was het mirakel van Amsterdam en de vrome plichtplegingen eromheen tot het einde van de negentiende eeuw diep in het collectieve geheugen weggezakt. De Grondwet van Thorbecke in 1848 met de vrijheid van godsdienst had het tij eveneens niet kunnen keren. Als geruststelling aan het protestantse deel van de bevolking, dat nog steeds een ingeburgerde vrees voor een 'paapse' overheersing had, kwam er

vrijwel tegelijk een processie- en bedevaartverbod. Het duurde tot in 1881 dat de belangstelling voor het mirakel en de omgang een nieuwe impuls kreeg. Als proef had een viertal initiatiefnemers voor het eerst weer vanaf de Heilige Stede (in 1912 is de kapel gesloopt) het oude processietraject gelopen, dat onder meer over de Wallen leidde (in hun perceptie 'Dantes hel'), wat een reden gaf vrouwen lange tijd van deelname uit te sluiten. Mond-tot-mond-reclame en folders wakkerden vervolgens het enthousiasme aan. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog (waarschijnlijk door de oorlogsdreiging) viel er zelfs een hausse te bespeuren met een deelnemersaantal van bijna honderdduizend. En ook in onze tijd, met een dip in de jaren zestig, is de interesse gebleven, al zijn het er nu nog hooguit enige duizenden (onder wie niet alleen katholieke gelovigen!), die elk jaar in maart in de nachtelijke uren zwijgend en mediterend de wandeling door de binnenstad maken.

De auteurs Charles Caspers (gespecialiseerd in geschiedenis aan het Titus Brandsma Instituut) en Peter Jan Margry (onder meer hoogleraar Europese etnologie aan de Universiteit van Amsterdam) hebben met *Het Mirakel van Amsterdam* een boeiend historisch werk geschreven. 'De biografie van een betwiste devotie', zoals de ondertitel luidt, met een prachtige omslag en mooie foto's en illustraties, staat vol verhalen, anekdotes, uiteenzettingen, verklaringen, verbanden, feiten en wetenswaardigheden, die ook in een klaslokaal kunnen worden gememoreerd. De geschiedenis van het mirakel en wat het in onze hoofdstad op gang heeft gebracht is bovendien nauw verweven met de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland in het algemeen, de Reformatie, de constante strijd met de protestantse kerk, de verzuiling, de gemeenschappelijke belangen van beide religies, de schoolstrijd

Het Mirakel van Amsterdam.

Biografie van een betwiste devotie. *Charles Caspers en Peter Jan Margry* (Prometheus, Amsterdam 2017), 342 blz., € 29,99

eind negentiende eeuw, et cetera, et cetera.

Ook de ontstaansgeschiedenis van onze hoofdstad, haar Gouden Eeuw en de verdere groei en ontwikkeling krijgen uitgebreid aandacht. Zo leggen Caspers en Margry een link met de provobeweging uit de jaren zestig en haar happenings rond Het Lieverdje op het Spui, die zo menen zij, evenals de vele stille tochten tegenwoordig, op het mirakel en de stille omgang zijn terug te voeren. Voor docenten geschiedenis en historisch belangstellenden bevat het werk een schat aan informatie.

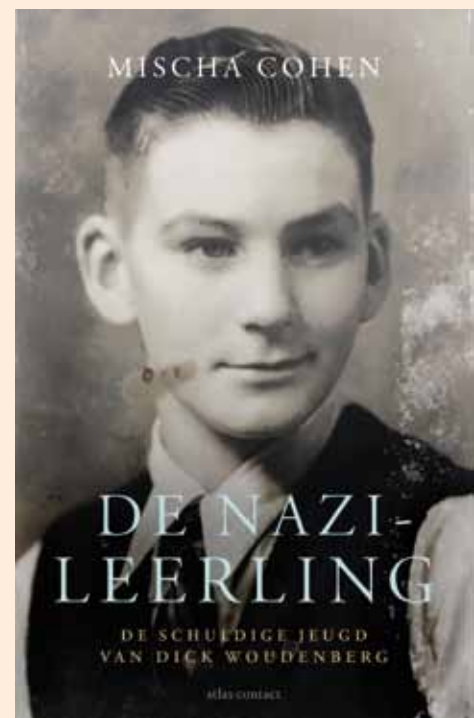
Gert Moleman

Het gevaar van indoctrinatie

De nazi-leerling geschreven door Mischa Cohen (redacteur van Vrij Nederland) las ik in Litouwen, waar ik onder meer het vernietigingskamp Paneriai bezocht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden in de bosrijke natuur ten zuidwesten van Vilnius 100.000 mensen, onder wie vele Joden, door de Duitse en Litouwse collaborateurs naar kuilen gedreven en vermoord. Het verhaal gaat over Dick Woudenberg. Bij het lezen kon ik me niet losmaken van de gedachte, hoe het mogelijk was dat een toch sympathieke, vriendelijke, rustige en ook slimme jongen als Dick Woudenberg, met heel zijn hoofd en hart voor het nazi-systeem had gekozen. Hij was zelfs bereid voor zijn 'ideaal' te sterven en, mocht het hem zijn opgedragen, mensen ervoor te doden. Blijkbaar kan die keuze worden gemaakt als bepaalde omstandigheden zich in een mensenleven voordoen. De kwade genius was allereerst het milieu waarin hij opgroeide. Hoewel het hem aan liefde en aandacht niet ontbrak en hij ook in materieel opzicht niets tekortkwam – zijn vader was directeur van een zeevisshandel in IJmuiden –, zijn ouders injecteerden hem vanaf zijn vroegste jeugd met het gedachtegoed van het nationaalsocialisme. Zijn geloof in de ideologie werd nog eens versterkt nadat zijn vader een prominente rol binnen de NSB was gaan spelen. Partijbonzen als Mussert en Rost van Tonningen kwamen regelmatig op bezoek om het partijprogramma te bespreken, waar Dick soms bijzat. Een kortstondig verblijf op de HBS in Velsen droeg evenmin bij aan een verandering ten goede in zijn receptie van en perceptie op de werkelijkheid. Dagelijks onderging hij er pesterijen en vernederingen. Ook tuigden medeleerlingen hem een aantal keren flink af. Via zijn netwerk (zo behoorde Himmler tot de kennissenkring)

slaagde zijn vader erin hem op de *Reichsschule* te krijgen, eerst in Schaarsbergen en later in Valkenburg. Op de exclusieve opleiding werd alleen de crème de la crème van de Arische jeugd met 'bewezen' rechte neus, blauwe ogen en perfecte schedelomvang toegelaten. Ook in het duizendjarige rijk had het besef inmiddels postgevat dat de houdbaarheid van de elite haar beperking kende en na verloop van tijd aan vervanging toe zou zijn. Mocht hij nog getwijfeld hebben aan de 'volmaaktheid' van het nazisme en de 'superioriteit' van Hitler, op de nazi-leerschool werd dat teniet gedaan. De welbespraakte docenten draaiden namelijk op alle vragen hun antwoord zó, dat de leerlingen er geen speld meer tussen konden krijgen. Was er daarna nog iets van kritiek, dan dook de klas er bovenop. En uiteraard waren ook hoofdstukken uit *Mein Kampf* verplichte kost. 'Glauben! Gehorchen! Kämpfen!' Ook wat het laatste betreft kon hij de daad bij het woord voegen. Aan het einde van de oorlog werd hij met al zijn schoolgenoten naar het front gestuurd. In tegenstelling tot de meeste jongens, die sneuvelen, had hij het 'geluk' dat hij in de allerlaatste lichting werd ingelijfd in het ss-regiment *Totenkopf*. Dat gaf zich zonder vuurgevecht over aan een Engels regiment. Vanwege zijn jeugdige leeftijd (hij was pas 16!) volgde er bij zijn terugkeer in Nederland een milde straf en diende hij zich te laten *deprogrammeren*. Hoe paradoxaal het misschien mag zijn, *De nazi-leerling* is een prachtig boek om te lezen. Het is stijlvol en in heldere taal geschreven. Ook ontroert het. Vooral naar het einde toe grijpt het je aan. Als de oorlog voorbij is, kan de hoofdpersoon zich moeilijk ontdoen van zijn schuldcomplex. Op zijn directe familie kan hij niet meer terugvallen. Zijn vader, die de doodstraf moet vrezende, heeft

De nazi-leerling. De schuldige jeugd van Dick Woudenberg. Mischa Cohen (Atlas Contact, Amsterdam 2017), 240 blz., € 21,99

bij bezoeken in de gevangenis de focus alleen nog maar op zichzelf gericht. Zijn moeder, zuster en zwager, eveneens in detentie, leiden aan zware depressies. Zijn oudere broer, die hij adoreerde en op wie hij altijd steunde, heeft als Waffen-ss'er in Letland het leven gelaten. Helemaal alleen moet hij het verleden zien te verwerken. Des te verbazingwekkender en tegelijk bewonderenswaardig dat hij zichzelf als een nieuw persoon heeft weten terug te vinden, aanvankelijk als leraar Duits en later als psychotherapeut. Voor scholieren lijkt mij het werk uitermate geschikt voor de literatuurlijst Nederlands. Temeer daar het hoofdthema zeer actueel is: het gevaar van indoctrinatie, hersenspoeling en radicalisering, waardoor mensen tot een gewillig instrument binnen een systeem verworden. Voor de jeugd is het belangrijk om daarvan door-drongen te zijn!

Dick Woudenberg overleed op 16 september op 89-jarige leeftijd.

Gert Moleman

De verbindende kracht van de Oranjes

In de Nederlandse geschiedenis is er geen periode geweest met een zo snelle opeenvolging van verschillende vormen van staatsinrichting als de Bataafs-Franse tijd (1780-1815). Wat begon met patriottisch republikeinisme eindigde in een vrij autoritaire monarchie. Wat gebeurde er met dat republikeinse elan? Hoe kon Willem vi (koning Willem i) – een onbekende in de Nederlanden – het land vrij soepel verenigen? Welke invloed hadden de napoleontische jaren (1795-1813) op de nationale identiteit? Hoe werd in liedjes, pamfletten en literatuur gereflecteerd op die veranderende identiteit?

Bart Verheijen promoveerde juni dit jaar op een minutieus onderzoek naar de periode 1801-1813. Hij toont overtuigend aan dat een gezamenlijke vijand het onverenigbare kon verenigen, dat een sterk geactiveerd onafhankelijkheidsgevoel en nieuw toekomstideaal voorstelbaar maakte en dus dat de concrete persoon van de erfprins van Oranje de verbindende kracht werd. Op 26 maart 1813 schreef de prefect van Zuyderzée aan de minister van Binnenlandse Zaken: 'Deze Oranjepartij is op dit moment de sterkste; de jonge lieden die nog in de wieg lagen toen dit huis ophield te regeren, zijn zeer gehecht aan wat hun onbekend is, door voorliefde voor het originele en omdat ze voortdurend daarover hebben gehoord toen dit land nog verdeeld was.' En verdeeld was het land; Bart Verheijen laat zien dat er tot zeker begin 1813 minimaal drie partijen waren: republikeinen, orangisten en moderaten, waarbij vooral de eerste twee elkaar bestreden en daarnaast door de Franse censuur aan steeds striktere banden werden gelegd. Dat de Oranjepartij op dat moment het sterkste was, had alles te maken met de catastrofale Russische veldtocht van Napoleon, de gehate conscriptie, de voortdurende

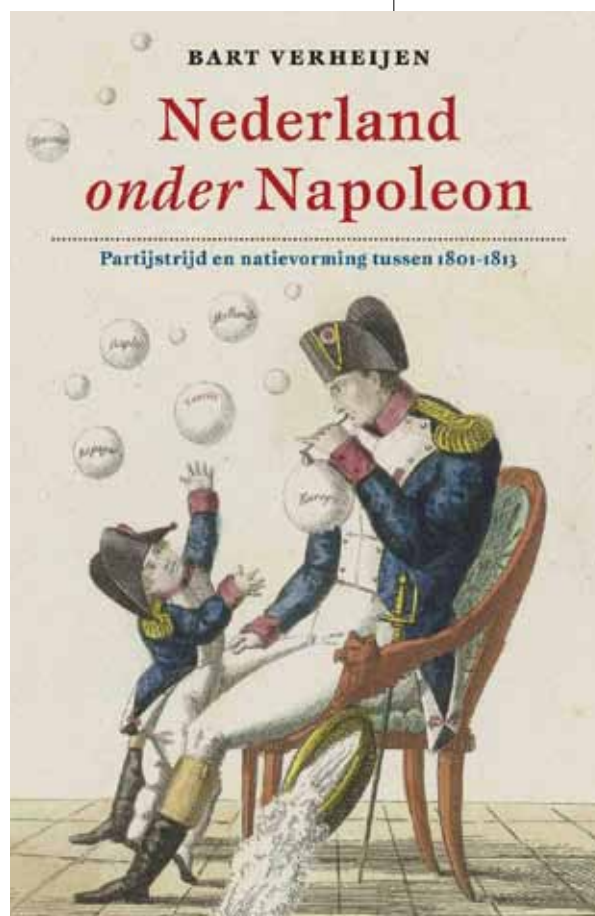
economische malaise en de al eerder genoemde censuur. Die censuur werkte preventief: waar aanvankelijk auteurs en uitgevers van tegendraadse pamfletten na uitgave werden vervolgd, was het vanaf de inlijving in het keizerrijk voor publicatie verplicht om het manuscript over te dragen aan de Franse censuur. En het was de instelling van de *Gardes d'Honneur*, waarvoor de zonen van de Nederlandse elite werden opgeroepen, die hen – orangisten en republikeinen – verenigden. Er was een gedeelde afkeer van de Franse invloed.

Oranje werd de kleur van verzoening en daarmee van onafhankelijkheid. Dat koning Willem i zich vlot ontwikkelde tot een nogal autocratisch monarch was bij de landing in Scheveningen nog onbekend. De vrijheid van drukpers kon begin 1814 gepresenteerd worden als een typisch nationale verworvenheid, in tegenstelling tot de censuur, waar alle partijen onder hadden geleden. Het was voor de koning ook goed dat er een grondwet was opgesteld. Die constitutie was een bescheiden waarborg voor de verworvenheden van de revolutionaire periode. Bart Verheijen, in zijn conclusie: 'De republikeinse erfenis en het revolutionaire burgerschapsideaal werden vervangen door het constitutionalisme. Dit was een van de belangrijkste "uitkomsten" van het natievormingsproces uit de napoleontische jaren. Het nationaal politiek besef was niet langer democratisch, het was constitutioneel.'

Nederland onder Napoleon is fraai uitgegeven. Gebonden, harde kaft, zwart-wit illustraties op de tekstbladen, kleurenkatren, dik honderd pagina's literatuurverwijzingen, bijlagen en register én een cd met op muziek gezette verzetsliederen tegen Napoleon (zie: www.ru.nl/verzetsliederen). Zowel voor de handelsuitgave van het proefschrift als voor de

cd (ook crowdfunding) is financiële ondersteuning ontvangen en dat is te zien. Van een republiek werden de Nederlanden een monarchie, een deel van het Franse keizerrijk en daaruit ontstond het huidige koninkrijk. Bart Verheijen toont aan dat, waar aanvankelijk partijschap de boventoon voerde, dit – een gemeenschappelijke opponent hebbend – verstomde. Hij schrijft het niet, maar wellicht was het beter dat Willem vi aanvankelijk een onbekende was voor het Nederlandse volk. In ieder geval ontleende hij zijn nieuwe positie niet aan zijn persoonlijke kwaliteiten, maar aan de verbindende kracht die uitging van het huis waartoe hij behoorde.

Ger Jan Onrust

Nederland onder Napoleon. Partijstrijd en natievorming tussen 1801-1813. Bart Verheijen (Vantilt, Nijmegen 2017), 432 blz., € 29,95

Ernst Lossa, slachtoffer van Hitlers euthanasieprogramma

Mist in augustus vertelt het waargebeurde verhaal van Ernst Lossa, die in Beieren leefde voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 1933 komt hij op vierjarige leeftijd in kindertehuis Hochzoll terecht. Hij treft het niet. Nonnen en leerkrachten voeren er een schrikbewind. En daar ze hem voor een zigeunerkind houden – hij is een Jenische, ook een zwervend volk – hebben ze het speciaal op hem gemunt. Vervolgens verandert hij van een naïef en onschuldig jongetje in één dat steelt, in het begin door oudere jongens gedwongen, en liegt om eigen bestwil. De hel breekt los wanneer zijn geheime plek wordt ontdekt, waar hij gestolen voorwerpen en de gouden ketting met medailon van zijn overleden moeder verbergt. Voor strenge straffen

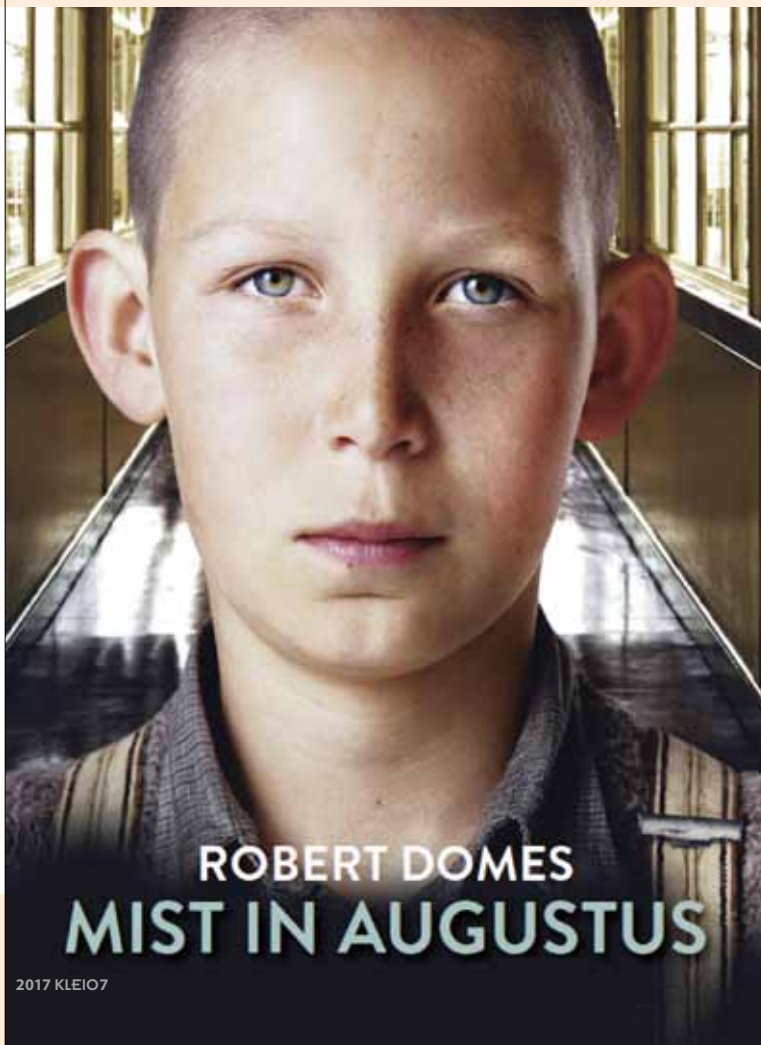
lijkt hij inmiddels immuun. Derhalve stuurt men hem als ‘onhandelbaar’ en ‘onopvoedbaar’ door naar een opvoedingsgesticht in Mark Indersdorf. Hier is het van hetzelfde laken een pak of nog erger. Als een arts een diagnose stelt met rabiate termen als ‘zeer gestoord’ en ‘impulsieve psychopaat’, zijn ook daar zijn dagen geteld. Na weer een diefstal – hij is niet de enige, zo ongeveer alle jongens stelen wat los- en vastzit – belandt hij in de psychiatrische inrichting Kaufbeuren. Zowaar ervaart hij tussen de lichamelijk en geestelijk gehandicapten voor het eerst vriendschap en voelt hij zich veilig en geborgen. Ook raakt hij smoorverliefd. Maar de euforie is van korte duur. Wanneer het oorlogsgeweld in alle hevigheid toeneemt, raakt de inrichting overvol en het voedsel schaars. Eveneens sterven er op geheim-

zinnige wijze plotseling veel patiënten of ze verdwijnen van de ene op de andere dag. Ook zijn meisje... Als artsen en verplegers hem bestempelen als ‘asociaal’, ‘lui en diefachtig’ en ‘nergens voor te gebruiken’, wacht hem in augustus 1944 een vreselijk einde.

Onderzoeksjournalist Robert Domes, politicoloog en communicatiewetenschapper, heeft voor de biografie ruim vier jaar research verricht in dossiers en archieven. Ook voerde hij gesprekken met familieleden en overlevenden en deed hij uitvoerig onderzoek naar de rassen- en gehandicaptenpolitiek van het nationaalsocialisme. De ondertitel luidt dan ook: ‘Het hartverscheurende verhaal van het euthanasieprogramma van de nazi’s.’

In zijn nawoord vermeldt de auteur onder meer dat Hitler een geheim decreet had laten uitgaan, waarin stond dat ‘ongeneesbare zieken bij kritische beoordeling van hun ziekte-toestand in aanmerking kunnen komen voor de “genadedood”’. Volgens de schrijver had het decreet geen rechtskracht, maar was het wel voor ‘volgzame ambtenaren, artsen en verpleegkundigen een vrijbrief om zieken, hinderlijke personen en mensen die anders waren te vermoorden’. Het gaf hun, wat hij noemt, ‘willekeurige’ redenen om mannen, vrouwen en kinderen, onder wie Ernst Lossa, te doden. De jongen heeft, in tegenstelling tot Anne Frank, geen persoonlijke aantekeningen nagelaten; hij wordt in alle documenten en gesprekken slechts door derden weergegeven. Voor Robert Domes was het een belangrijk motief om deze trieste geschiedenis, als pendant van het wereldbekende dagboek, ‘vanuit het zicht van de jongen’ in romanvorm te schrijven en hem ‘levendig’ te maken. Mijs inziens is hij daar uitmuntend in geslaagd, want evenals *Het Achterhuis* zal *Mist in augustus* de lezer, als hij de laatste bladzijde heeft omgeslagen, niet meer loslaten.

Mist in augustus.
Robert Domes
(Xander,
Amsterdam 2017),
341 blz., € 19,99

Gert Moleman ■

De vlag uit

Daar staat hij dan, een allergeodkoopst ding van de Action: de nationale driekleur in het parlement. Een futloos en bewegingsloos vlaggetje op een ongelofelijk armetierig sokkeltje. De man met de blonde kuif trok samen op met de keurige Kees van der Staaij van de gereformeerde mannenbroeders. ‘Wat een mooi moment’, glunderde de laatste. Voor alle duidelijkheid: ik ben een fervente vlagger van ons rood-wit-blauw. Geen moment laat ik voorbijgaan om de vlag te laten wapperen in de straat waar ik woon. Maar deze vertoning in de feestzaal van de democratie is me op dit moment té. Het zat er wel een beetje in dat er iets moest gaan gebeuren – hoewel ik de uitslag van de stemming over de motie van de PVV en de SGP niet vermoed had. Het hele gebeuren is immers een flets restant van de identiteitspolitiek die ons voor de parlementsverkiezingen van afgelopen maart beloofd en voorspeld was. Maar laten we vooral goed beseffen dat er van de retoriek over het aanleren van het Wilhelmus en het bezoek aan het Rijksmuseum in de regeringsverklaring alleen goedbedoelde, maar kleurloze formuleringen zijn overgebleven. Ik voorspel dat het Wilhelmus niet geleerd of gezongen gaat worden. En de duizenden bussen met scholieren zie ik ook nog niet bij het Rijks verschijnen. Helaas. Zoals ook ons Nationaal Historisch Museum te gronde is gegaan aan het hartgrondig oneens zijn over wat dat *nationaal* museum zou moeten zijn, dreigt iedereen zijn eigen interpretatie aan deze vlag te geven.

‘Natuurlijk kan het onderwijs niet alles oplossen wat scheef is gegroeid’

Nu is het best verslavend anderen de maat te nemen en vooral te schamperen over het nationalisme van de gewone man. Maar willen we zelf geschiedenis schrijven of ons deze door anderen laten voorschrijven? Natuurlijk kan het onderwijs niet alles oplossen wat scheef is gegroeid. Laat het geschiedenisonderwijs echter ontmaskeren én met een groot verhaal, een narratief komen. Ontmaskeren van de vooringenomenheid en

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

ideologische verblinding van de ‘Amsterdamse grachtengordel’ bijvoorbeeld. Als u dit leest zijn we weer voor een jaar van Zwarte Piet af. Het Amsterdamse alternatief voor Zwarte Piet was dit jaar hilarisch. En wat erger is, van een dogmatische en dramatische blindheid. Terwijl Jan Pieterszoon Coen en de naar hem genoemde tunnel moeten verdwijnen, zagen we bij de Amsterdamse sinterklaasintocht de Spaanse edellieden terug, met hun associatie met godsdienstterreur en Bloedraad. Terwijl het Rijks koortsachtig op zoek is of de tentoongestelde voorwerpen uit de voormalige koloniën wel rechtmatig verkregen zijn, is de grachtengordel zelf een illustratie van rijkdom die verkregen is ten koste van. Laten we in de klas beginnen met ons grote verhaal. Alleen *debunkten* en relativeren van lokale en nationale identiteit doet het vertrouwen in gezamenlijkheid verdampen. Deze gemeenschapelijkheid kunnen we concentreren rond het ontstaan van de natie, de Acte van Verlatinghe en ander constituerende fenomenen zoals het Wilhelmus en de grondwet. Het is de taak van goed (geschiedenis)onderwijs om leerlingen te leren de tijdgeest te duiden. Heel simpel is dat niet. Leg maar eens aan je leerlingen met enig politiek besef uit dat D66 mee wil helpen om de wet ‘raadgevend referendum’ in te trekken. Over de democratie raak je nooit uitgeleerd. Er wordt in de geschiedenislessen hard aan gewerkt. Vorig jaar bezochten 88.000 scholieren ProDemos en het Binnenhof. Daar steek ik de vlag voor uit. ■

VGN KLEIO

Hoofredactie: Ben Vriesema |
hoofredactie@vgnkleio.nl
Eindredactie: Annemiek de Groot,
Juil Lelieveld, Richard de Rooij,
Anneleen Siebelink |
redactie@vgnkleio.nl
Redactie: Quinten Koster,
Daan van Leeuwen, Lisa Oskamp,
Daan Schuijt, Nicole van der Steen,
Bart den Uyl, Hans Vermeer,
Matthijs Wieldraaijer
Medewerkers: Jelte Posthumus,
Ton van der Schans
Vormgeving: Bianca Emanuel
Magazine Design

Redactieadres: Berg en
Dalseweg 199, 6522 BJ Nijmegen
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel |
ISSN 0165-6449
Advertentie acquisitie: Susanne
Elgershuizen, 06 - 137 601 25 |
elgershuizen15@gmail.com
Kleiookrant: Kopij kunt u sturen
naar: redactie@vgnkleio.nl.
Voor uitgevers: Recensies
aanvragen via: boeken@vgnkleio.nl.
Website: www.vgnkleio.nl
Social media: @gsonderwijs
www.facebook.com/vgnkleio

Contributie: Lidmaatschap
VGN € 80,- | Studenten € 50,-
**Leden- en abonnementen-
administratie:** Lid worden of uw
gegevens wijzigen? Stuur een mail
naar: aanmelden@vgnkleio.nl.

Algemeen Bestuur VGN
Ton van der Schans,
voorzitter, mediacontacten
Maarten van Gils, secretaris,
cie. nieuwe docenten,
coörd. VGN-activiteiten
Maud Knook, penningmeester
Hellen Janssen, ICT/taskforce
communicatie, cie. havo/vwo
Vincent Loth, contact LO-cie.,
PVVVO.
Steven Stegers, Euroclio,
ICT/taskforce communicatie,
cie. Wereldgeschiedenis
Jos Niewold, cie. VMBO,
contact SLO (M&M)

Berichten voor het VGN-bestuur
kunt u sturen naar:
contact@vgnkleio.nl.

Anonieme doden

Nieuwsgierig geworden door de uitreiking van de Sonja Barend-award voor het beste interview van het afgelopen jaar ging ik door de longlist van genomineerden. De meeste gesprekken had ik al gezien, maar het gesprek van Kefah Allush met Joost Prinsen (in een aflevering van *De Kist*) en de prachtige aflevering uit de serie *Americanos* van Stef Biemans had ik gemist. Net zoals het winnende interview van Janine Abbring met burgemeester Eberhart van der Laan en het veelbesproken gesprek van Wilfried de Jong met koning Willem-Alexander, gingen deze gesprekken (deels) over de dood. De dood blijkt een graag geziene gast.

‘De geschiedenis bulkt van de anoniem gestorvenen’

De aflevering van de VPRO-serie *Americanos* ging over Mexicaanse vluchtelingen die in groten getale het leven laten in de zinderende hitte van de woestijn van Arizona. Waar de dode vrienden van Joost Prinsen namen hadden – Willem Wilmink, Harry Bannink, Martin van Dijk – zijn de doden aan de Mexicaans-Amerikaanse grens niet zelden anoniem. De stoffelijke overschotten liggen zij aan zij onder het pantoniem John Doe in een Amerikaans mortuarium. Gelijken in hun dodennaam.

De geschiedenis bulkt van de anoniem gestorvenen. Meestal zijn het oorlogsdoden. In verschillende landen zijn monumenten opgericht voor deze naamlozen. Het bekendste is waarschijnlijk het graf van de onbekende soldaat bij de Arc de Triomphe in Parijs. ‘Ici repose un soldat français mort pour la patrie,’ staat erbij. Niemand weet wie hij is.

Het was aan de negentienjarige infanterist Auguste Thin om op 10 november 1920 de onbekende soldaat van Parijs te kiezen. Hij hield een boekje rode en witte anjers in zijn hand. De acht anonieme kisten, bedekt met de Franse vlag, waren tevoren geselecteerd door acht verschillende commandanten, toen nog rond geschoven om elke voorkeur uit te sluiten en stonden uiteindelijk strak opgesteld in twee rijen van vier. Toen legde de jonge

soldaat het boekje anjers neer. Op kist zes. Thin kwam uit het zesde korps en de som van de cijfers van zijn regiment – regiment 132 – was ook zes. Vandaar. Elke oorlog heeft zijn anonieme doden. Hun lichamen onidentificeerbaar door ernstige verminkingen: uiteengereten door granaatscherven, verbrand in een vuurzee of aangevreten door de natuur, omdat het zielloze lichaam in de hectiek achtergelaten moest worden. Het hoort bij oorlog.

Maar het zou niet bij vrede mogen horen. Een mens kan drie weken zonder eten. Drie dagen zonder drinken. Drie minuten zonder zuurstof. Drie seconden zonder hoop. Dat is wat de vluchtelingen uit Mexico zichzelf voorhouden. Veel van hen komen om van de dorst en uitputting, de hoop te vergeefs. Ze zijn geen soldaten. Misschien wel helden. Ze sterven anoniem in vredetijd – de woestijn het graf van de onbekende vluchteling. ■

Jelte Posthumus woont in Groningen en is docent geschiedenis aan de CSG Liudger in Drachten. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor Glasnost, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en filmfiefhebber.

Histocrypto

Deze afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Welke historische persoon zoeken we? Stuur het antwoord vóór 1 februari 2018 naar: redactie@vgnkleio.nl en win een boekenbon t.w.v. 20 euro. Vergeet niet uw adres erbij te vermelden! Meedoen kan ook via de website www.vgnkleio.nl.

Het antwoord op de histocrypto uit *Kleio* 6 was: De Tocht naar Chatham (1667). Helaas wist niemand het goede antwoord. Volgende ronde nieuwe kansen!

Dansen met de vijand

Tot en met 4 maart 2018 is in Verzetsmuseum Amsterdam de tentoonstelling *Dansen met de vijand* te zien over het indrukwekkende leven van Roosje Glaser. De Joodse Roosje Glaser is als danseres succesvol in Amsterdam, Londen, Parijs en Berlijn. In de oorlog komt ze terecht in Auschwitz. Het dansen helpt haar te overleven en haar waardigheid te behouden. Van Roosje Glaser is opmerkelijk veel authentiek beeldmateriaal bewaard gebleven. Aan de hand van foto's, film en Polygoonbeelden, krijgt de bezoeker een uniek beeld van het leven van de jonge Roosje voor de oorlog en tijdens de eerste bezettingsjaren.

De tentoonstelling is gebaseerd op het boek van Paul Glaser, de neef van Roosje Glaser. Tijdens een bezoek aan Auschwitz ziet hij een koffer uit Nederland met daarop zijn achternaam. Hiermee begint een zoektocht naar een lang verborgen familiegeheim: de verzwegen lotgevallen van Pauls tante Roosje. Paul Glaser geeft een workshop aan de hand van dit verhaal tijdens het Nationaal Geschiedenisonderwijscongres op 9 maart 2018.

Geschiedenisquiz voor scholieren

Na twee succesvolle edities op het Jacob-Roelandslyceum te Boxtel zal de landelijke finale van de Landelijke Geschiedenis Quiz voor middelbare scholieren dit schooljaar plaatsvinden te 's-Hertogenbosch, op 17 maart 2018 in Het Noordbrabants Museum. Iedere deelnemende school houdt zelf een voorronde. De twee beste leerlingen uit deze voorronde doen mee aan de landelijke finale. Scholen die meedoen bedenken zelf leuke, boeiende quizvragen. De organisatie gebruikt deze vragen om de voorronde én de finale te maken. De finaledag zal bestaan uit een activiteit in Het Noordbrabants Museum en natuurlijk de quiz zelf. Meedoen? Meld je dan aan op geschiedenisquiz@jrl.nl. Kijk ook op facebook voor actuele informatie én voor een terugblik op de voorgaande edities: www.facebook.com/landelijkegeschiedenisquiz.

Veelzijdig Extremisme

De SS is een van de beruchtste organisaties uit de geschiedenis. De naam roept vrijwel onmiddellijk beelden op van meedogenloze kampbewakers en doodseskaders. Dit beeld is echter incompleet. Wie wist bijvoorbeeld dat de SS archeologische expedities naar onder andere Tibet organiseerde, kruidentuinen aanlegde in concentratiekampen en dat de Waffen-SS een van de meest multiculturele organisaties op aarde was? Tot en met 15 april 2018 laat de tentoonstelling *De SS: Veelzijdig Extremisme* in het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 in Groesbeek de grotendeels onbekende en verborgen geschiedenis van de SS zien, haar structuur, haar wreedheden en al haar vreemde en bizarre aspecten.

Gemobiliseerde Nederlandse soldaten in een fort, 1914-1918

Breng WO1 dichtbij je leerlingen!

www.geschiedenislokaalutrechtwo1.nl

UTRECHT

LANDSCHAP ERFGOED UTRECHT

PROVINCIE UTRECHT

Bronnen en opdrachten voor vmbo, havo en vwo

Romeinse limes

Er is een nieuw online onderwijsplatform voor de Romeinse geschiedenis in Nederland. Dit platform is ingebed in een vernieuwde website over de Romeinse limes. Hier vind je lesmateriaal en activiteiten over de Romeinse tijd en de Romeinse limes in Nederland direct bij elkaar. Leerlingen kunnen zoeken naar inspiratie, zoals filmpjes, websites en ander materiaal voor hun werkstukken of spreekbeurt. Kijk op www.romeinselimes.nl/onderwijs.

History Hustle

Geschiedenisdocent Stefan Rops maakte een reis door Azië. Ter plekke maakte hij video-opnames over de geschiedenis. Bijvoorbeeld over Ho Chi Minh in Vietnam en de VOC in Indonesië. Geschikt voor leerlingen en te vinden op YouTube, zoek op *History Hustle*.

Het volgende nummer van Kleio verschijnt 16 februari

JUNIOR FELLOWSHIP 2018

PROFIELWERKSTUKPRIJS

LEERLINGEN MAKEN KANS OP
EEN STUDIEBEURS VAN €1.500
RIJKSMUSEUM.NL/JUNIOR-FELLOWSHIP
RIJKS MUSEUM

FOUNDER

PHILIPS

IN SAMENWERKING MET

ntr:

HOOFDSPONSOREN

ING

kpn

BEGUNSTIGER JUNIOR FELLOWSHIP

BESTUURSFONDS HOLLANDSE MEESTERS/RIJKSMUSEUM FONDS

EDUCATIEVE PARTNER

ThiemeMeulenhoff

S A G A

geschiedenis voor de
wereld van vandaag

Ervaren hoe Saga werkt in jouw klas?

Vraag de gratis proeflessen aan op www.saga.nl.

Saga

nieuwe methode geschiedenis

Saga is een geschiedenismethode voor het voortgezet onderwijs, die aansluit bij de belevingswereld van leerlingen. Het is een methode voor de docent die in de klas samen met leerlingen de geschiedenis wil onderzoeken, ondersteund door de mogelijkheden van digitaal werken. En, wat beter werkt op papier is gebundeld in een bijbehorend boek.

Motiverend voor leerlingen, ruimte voor de docent

Saga bestaat uit thema's waarin alle kerndoelen en kenmerken van de tijdvakken samenhangend aan bod komen. De methode is erop gericht om leerlingen te prikkelen, nieuwsgierig te maken en vooral veel zelf te laten ervaren en ontdekken. Als docent heb je de ruimte om keuzes te maken, te differentiëren per groep of per leerling en zelf verhalen, anekdotes en bronnen toe te voegen.

